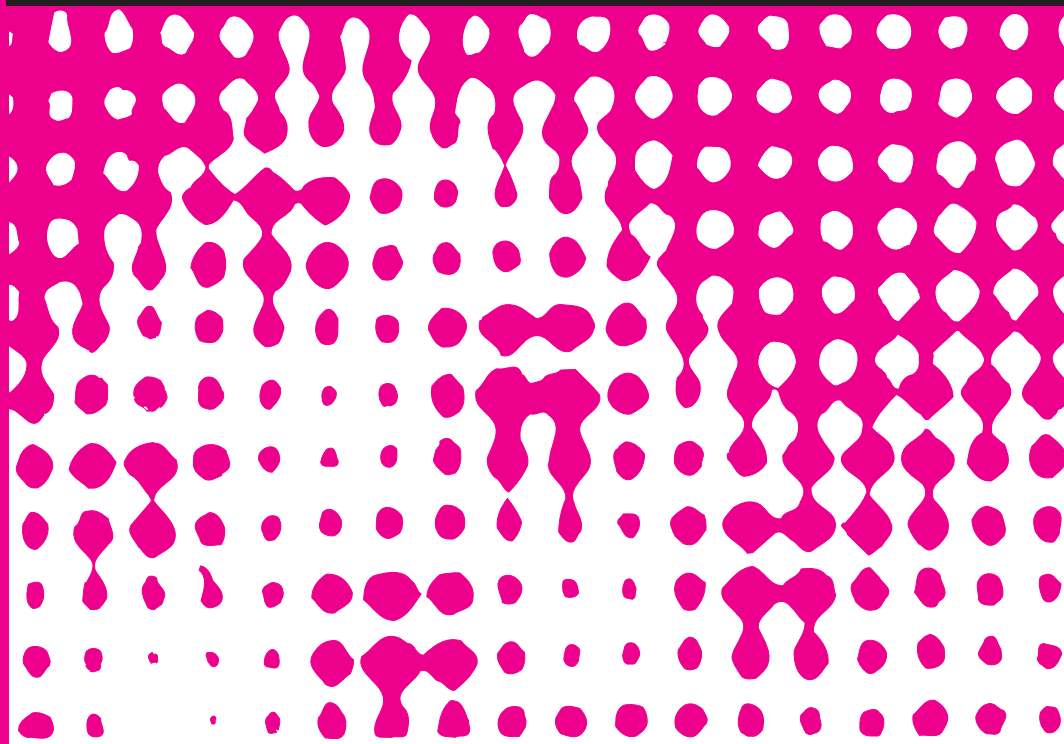

* DEMO 2004 GRAFIE 1

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Peter F. McDonald: Možnosti státní politiky k udržení plodnosti
● Jiřina Kocourková: Přidavky na děti v České republice: Preference a realita ● Ivan Šotkovský – Lubor Tvrdý: Vývoj přirozeného a migračního přírůstku v obcích Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001 ●

ŠČÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Peter F. McDonald</i> : Možnosti státní politiky k udržení plodnosti	1
<i>Jiřina Kocourková</i> : Přídavky na děti v České republice: Preference a realita	22
<i>Ivan Šotkovský – Lubor Tvrđý</i> : Vývoj přirozeného a migračního přírůstku v obcích Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001	33

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Milan Aleš</i> : Plodnost a sňatečnost	47
---	----

RECENZE

Sebevražednost obyvatelstva České republiky v období transformace společnosti (<i>Vladimír Srb</i>) ...	52
Plodnost a kojenecká úmrtnost v Nizozemsku v 19. století (<i>Alena Šubrtová</i>)	53
Demografické metody a koncepce (<i>Lado Růžička</i>)	55

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Významné životní jubileum doc. RNDr. Boženy Novákové- -Hřibové, CSc. – Pětasedmdesátiny doc. Ing. Miroslava Hiršla, CSc. – Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc. – 60 let – Tisková konference ČSÚ – Ženy a muži v datech – 12. konference uživatelů geografických informačních systémů ESRI a ERDAS	56
--	----

PŘEHLEDY

Z počátků demografie II	63
-------------------------------	----

BIBLIOGRAFIE	74
--------------------	----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Peter F. McDonald</i> : Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options	1
<i>Jiřina Kocourková</i> : Child Allowances in the Czech Republic: Preferences and Reality	22
<i>Ivan Šotkovský – Lubor Tvrđý</i> : The Development of the Natural and Migration Increase in Moravian-Silesian Municipalities between 1992 and 2001	33

POPULATION CENSUS

<i>Milan Aleř</i> : Fertility and Nuptiality	47
--	----

BOOKS AND PUBLICATIONS

Suicidal Tendencies of the Population of the Czech Republic in the Course of the Transformation (<i>Vladimír Srb</i>)	52
Fertility and Infant Mortality in the Netherlands in the 19 th Century (<i>Alena Šubrtov</i>)	53
Demographic Methods and Concepts (<i>Lado Růžička</i>)	55

REPORT – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2004

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. Ing. Vladimír Roubíček, CSc., Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 33 Kč, roční předplatné 132 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 1/2004, ročník 46. Rukopis předán tiskárně 28. 1. 2004. Toto číslo vyšlo v březnu 2004.

MOŽNOSTI STÁTNÍ POLITIKY K UDRŽENÍ PLODNOSTI

PETER F. MCDONALD^{*)}

Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options

The study is a translation of the English version published in the French demographic journal *Population-E*, 2002, volume 57, No 3, pp 417–446. The contribution aims to describe a wide range of approaches that may be used to support fertility rates at a moderate level, i.e. around an average of 1.7–1.9 births per woman. The precise formulation of these approaches, based on an analysis of specific conditions prevailing in a given country, should become a basis of the country's fertility policy.

Demografie, 2004, 46: 1–21

Podle výsledků pravidelného šetření *Organizace spojených národů* v roce 1999 zaměřeného na populační politiku (*OSN*, 2000), **28 zemí s plodností pod úrovní prosté reprodukce považovalo svou míru plodnosti za „příliš nízkou“**. Od předešlého šetření v roce 1996 se plodnost v dalších sedmi zemích, podle jejich vlastního pohledu, posunula z úrovně „uspokojivá“ na úroveň „příliš nízká“. Těmito sedmi zeměmi byly Arménie, Česká republika, Itálie, Litva, Polsko, Rakousko a Španělsko. Všechny anglicky mluvící země a severské státy, spolu s Belgií a Nizozemskem, jsou se svou mírou plodnosti spokojené, stejně jako tři východoevropské země Jugoslávie, Moldavsko a Slovinsko. Stále více zemí odpovídá kladně na otázku, zda pro ně nízká plodnost představuje problém. Je to tedy určitý posun od relativní spokojenosti států, kterou konstatoval *Demeny* (1997) před třemi roky. Větší jistota v této otázce nicméně není doprovázena jistotou ve smyslu, jakou politiku je třeba volit k řešení nízké plodnosti.

^{*)} Článek je doslovným překladem: Peter F. McDonald. *Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options*. *Population-E*, 2002, roč. 57, č. 3, s. 417–446. Přeložil Jan Hubálek. Redakce Demografie děkuje redakci francouzského demografického časopisu *Population* za laskavé svolení k publikování. Kontakt na autora: Peter McDonald, Demography and Sociology Program, RSCS, Australian National University, Canberra, ACT, 0200, Australia, tel: 61261252129, fax: 61261253031, e-mail: Peter.McDonald@anu.edu.au.

Cílem tohoto článku je popsat širokou škálu přístupů použitelných k podpoře růstu míry plodnosti na **rozumnou úroveň, tj. v průměru kolem 1,7–1,9 porodů na jednu ženu**. Je však třeba předem podotknout pár skutečností:

- Nízká plodnost je v zemích s velmi rozdílnými institucionálními strukturami. Politika na podporu plodnosti musí vycházet z těchto předem daných struktur. Je-li například skutečnost, že o děti pečují špatně placení nepřihlášení imigranti, faktorem souvisejícím s vyšší mírou plodnosti ve Spojených státech, neznamená to, že takovou politiku by mělo sledovat Švédsko, které má dlouholetý, vysoce kvalitní a státem dotovaný systém péče o dítě. Jinými slovy, nemůže existovat jeden úspěšný model pro všechny státy. **Každá země musí hledat svůj vlastní institucionálně vhodný přístup.** Každá země se také musí vypořádat s realitou své vlastní hospodářské situace. Nedá se provádět strategie, která není založena na sociálním smíru. Když například tvrdím, že změny v míře rovnosti pohlaví uvnitř rodiny jsou podstatným prvkem strategie plodnosti v každé zemi, organizace rodiny je základem kulturní identity a revoluční změna je sotva proveditelná (McDonald, 2000a; McDonald, 2000b).
- Základem pro formulaci politiky na podporu plodnosti by měla být teorie vysvětlující, proč plodnost v konkrétních podmínkách klesla na nízkou úroveň. Protože pronatalitní politika bývá v tom či onom směru nákladná, pochopení podstaty nízké plodnosti její realizaci zefektivní. Zhodnocení několika možných obecných teorií se vztahem k nízké plodnosti je uvedeno níže.
- Země by měly mít určitou představu o tom, kam směřují a čeho chtějí dosáhnout. **Demografická udržitelnost (tj. minimálně nulový růst populace) se nevyhnutelně stává konečným cílem pro všechny země.** Je třeba si položit otázku: Jak daleko do budoucna je tento cíl „konečný“? Nebo jinak: Do jaké míry je země ochotna připustit úbytek populace nebo pracovních sil dříve, než dosáhne demografické udržitelnosti? K ilustraci tohoto problému použiji příklad Itálie.

Dosažení demografické udržitelnosti na příkladu Itálie

Demografická udržitelnost je dosažena, **jestliže se plodnost zvýší zpět na hranici prosté reprodukce a na této úrovni zůstane**. Pro Itálii by to znamenalo, že v průměru asi 80 % všech žen by muselo mít o jedno dítě více, než mají podle současných průřezových měř plodnosti. Vzhledem k tomu, že jedinými vyspělými zeměmi, které dnes mají plodnost na úrovni prosté reprodukce, jsou Spojené státy a Nový Zéland¹⁾, dosažení plodnosti zajišťující prostou reprodukci by se mohlo jevit jako nerealistický cíl. Má-li plodnost zůstat pod úrovní prosté reprodukce, demografická udržitelnost se dá dosáhnout pouze migračním přírůstkem. *Espenshade, Bouvier a Arthur* (1982) dokázali, že pokud je plodnost pod úrovní prosté reprodukce, konstantní počet a věková struktura imigrantů (s fixní plodností a úmrtností) vede nakonec ke stabilní, neměnné populaci. Čím nižší je míra plodnosti a čím nižší je migrační přírůstek, tím méně početná je samozřejmě konečná stabilní populace. Nyní použiji sedm různých kombinací budoucí úhrnné plodnosti (úp), *total fertility rate* (TFR) a migrace ke znázornění budoucí potenciální populace v Itálii.

Sedm možných scénářů:²⁾

1. úp je konstantní na úrovni 1,2; roční migrační přírůstek roste z 80 000 v roce 1999 na 400 000 do roku 2029, dále zůstává stálá.
2. úp se zvyšuje z 1,2 v roce 1999 na 1,6 v roce 2019 a potom zůstává neměnná; roční migrační přírůstek je konstantní 200 000.
3. úp se zvedá z 1,2 v roce 1999 na 1,8 v roce 2024; roční migrační přírůstek je konstantní 150 000.

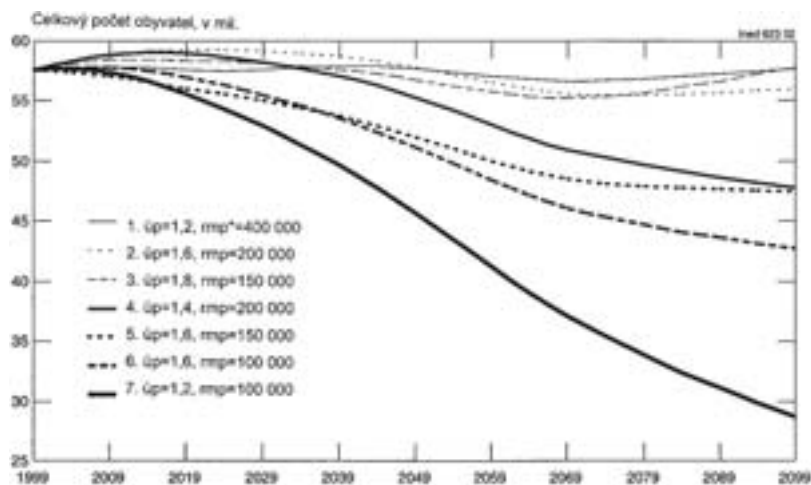
¹⁾ V USA úhrnnou plodnost značně zvyšuje vyšší plodnost hispánských žen a dívek. Na Novém Zélandu přispívá k úhrnné plodnosti (+0,2) vyšší plodnost Maorů.

²⁾ Všechny scénáře mají společný předpoklad úmrtnosti, kde se střední délka života zvyšuje každých deset let o jeden rok, počínaje střední délkou života 75,5 pro muže a 82,0 pro ženy v roce 1999.

4. úp roste z 1,2 v roce 1999 na 1,4 v roce 2009 a dále zůstává na stejné úrovni; roční migrační přírůstek je konstantní 200 000.
5. úp se zvyšuje z 1,2 v roce 1999 na 1,6 v roce 2019 a dále zůstává stejná; roční migrační přírůstek roste z 20 000 v roce 1999 na 150 000 v roce 2034 a pak je neměnný.
6. úp roste z 1,2 v roce 1999 na 1,6 v roce 2019 a dále zůstává neměnná; roční migrační přírůstek je konstantní 100 000.
7. úp je konstantní na úrovni 1,2; roční migrační přírůstek je konstantní 100 000.

Důsledky těchto sedmi scénářů na celkový počet obyvatel ukazuje graf 1, graf 2 zobrazuje výsledky pro část populace ve stáří 65 a více let.

Graf 1 Projekt celkového počtu obyvatel při různých scénářích úhrnné plodnosti a ročního migračního přírůstku v Itálii 1999–2099, v miliónech (Projected total population size under different fertility and migration assumptions, Italy, 1999–2099 (millions))

¹⁾ rmp – roční migrační přírůstek

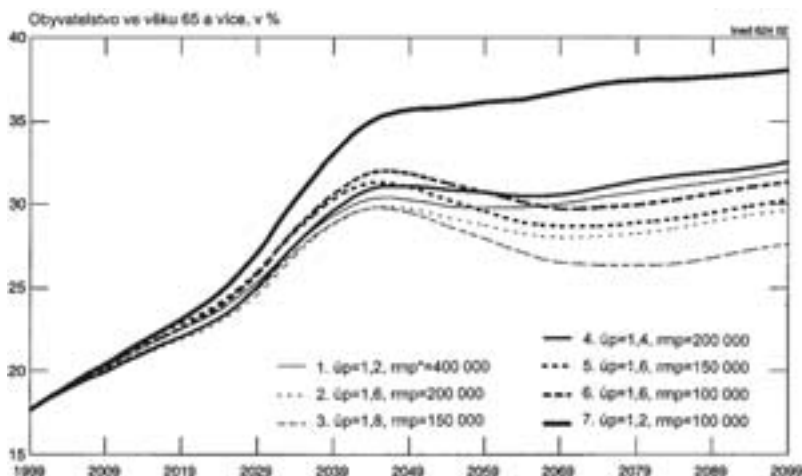
Pramen: Výpočty autora na základě věkové struktury podle pohlaví za Itálii v roce 1999 vydané OSN (1999b).

Je-li cílem udržet celkovou populaci okolo současného stavu, platí scénáře 1, 2 a 3. Scénáře, kde plodnost roste, vedou podle očekávání k nižšímu procentu populace ve věku 65+ než projekce, kde se konstantní populace dosahuje pouze pomocí migrace. V případě scénáře 1 by Itálie musela **absorbovat dva milióny imigrantů každých pět let** až do nekonečné budoucnosti, což je vysoce nepravděpodobná eventualita. Tento scénář napovídá, že pokud se chce Itálie vyhnout úbytku počtu obyvatel, musí nutně dojít k nárůstu plodnosti³⁾. I kdyby však úhrnná plodnost vzrostla z 1,2 na 1,6 (scénář 2), Itálie by k udržení současného počtu obyvatel potřebovala ještě roční migraci ve výši 200 000 (počínaje ihned). Absorbovat jeden milión přistěhovalců každých pět let (opět až do nekonečné budoucnosti) by také asi bylo příliš velkým systémem pro zemi, která nepřivykla vysoké imigraci⁴⁾. Pokud ani tato imigrace není reálnou možností, jedinou cestou k udržení konstantního stavu populace by byla ještě vyšší míra plodnosti. Scénář 3 předpokládající úhrnnou plodnost 1,8 má míru migrace 150 000 ročně, což je v historické perspektivě velmi vysoká úroveň, ale v souladu s posledním vývojem.

³⁾ Jiné země s plodností pod úrovní prosté reprodukce, např. Austrálie, mohou dosáhnout určitého růstu populace řízenou migrací bez zvýšení plodnosti. Pro tyto země je zásadní udržet plodnost na současné úrovni.

⁴⁾ Pro srovnání, roční migrační přírůstek 200 000 by pro Itálii znamenal míru migrace 0,35% za rok. To je podstatně méně, než absorbovaly země jako Kanada nebo Austrálie za posledních 50 let. Průměrný roční migrační přírůstek v Itálii v letech 1999 a 2000 činil 150 000 ročně.

Graf 2 Projekce počtu obyvatel ve věku 65+ při různých scénářích úhrnné plodnosti a ročního migračního přírůstku v Itálii, 1999-2099, v % (Projected percentage 65+ under different fertility and migration assumptions, Italy, 1999-2099)

*) rmp – roční migrační přírůstek

Pramen: Výpočty autora na základě věkové struktury podle pohlaví za Itálii v roce 1999 vydané OSN (1999b).

Určitým problémem scénáře 3 je pravděpodobnost předpokládaného vývoje plodnosti v budoucnosti. Prakticky ve všech evropských zemích je úhrnná plodnost pod hranicí 1,8. Podle scénáře je ale na dosažení této plodnosti 25 let času.

Pokud se zdají přírůstky plodnosti a migrace v Itálii pro udržení současného stavu počtu obyvatel příliš vysoké, alternativou je nechat počet obyvatel klesat tak dlouho, až se ustálí na úrovni, která bude nižší než dnes. Za předpokladu, že by tato země byla například ochotna připustit během příštích zhruba 100 let redukcí populace o 10 miliónů, mohly by se naplnit scénáře 4 nebo 5. Z nich je pravděpodobně přijatelnější scénář 5, tzn. zvýšení úhrnné plodnosti na 1,6 plus pomalý růst migračního přírůstku na 150 000 ročně, než jeho okamžitý růst na 200 000 za rok podle scénáře 4. Kromě toho by byl podíl obyvatel ve věku 65 a více let podle scénáře 5 významně nižší než podle scénáře 4. Dopad populačního poklesu na nabídku pracovních sil může být kompenzován nárůstem míry intenzity zaměstnanosti (*McDonald – Kippen*, 2001). Pro toto řešení existuje značný prostor, neboť míra intenzity zaměstnanosti v Itálii je nízká. V případě, že by se Itálie rozhodla pro scénář 5, nabídka pracovní síly by se udržela na současné úrovni, pokud by se míra intenzity zaměstnanosti mužů v zemi vrátila tam, kde byla před třiceti lety, a pokud by míra intenzity zaměstnanosti italských žen vzrostla na úroveň dnešních Švédů. Současný nárůst plodnosti a míry intenzity zaměstnanosti žen by však vyžadoval změny v dnešní organizaci práce a rodiny v Itálii, což je přístup, který je podrobně rozebírán v tomto článku níže.

A konečně, Itálie by mohla zaměřit i **směrem ke konstantní populaci na ještě nižší úrovni**. Podle scénáře 6 by celkový počet obyvatel v následujících 100 letech pomalu klesal až na zhruba 43 milióny v roce 2099. Počet obyvatel by se přitom dále zmenšoval i po roce 2099 a nakonec by se ustálil někde na 28 miliónech. Scénář 7 (pokračování současného demografického vývoje v Itálii) předpokládá, že by celkový počet obyvatel během příštích 100 let poměrně rychle klesal a v roce 2099 by byl asi 29 miliónů. Podle tohoto scénáře by Itálie nakonec dosáhla konstantní populace 15 miliónů. Scénář 6 je poučný v tom smyslu, že mnoho demografů by jeho složky – nárůst celkové plodnosti na 1,6 ve spojení s roční migrací 100 000 – považovalo za dobrý výsledek pro Itálii ve srovnání s jejím současným demografickým vývojem.

Italové se mohou sami rozhodnout, jaký vývoj počtu obyvatel je pro ně nejvýhodnější. Podmínky se během tak dlouhého období v budoucnosti budou samozřejmě měnit, je však možné a účelné provádět průběžné přehodnocování a úpravy předpokládaného postupu.

Přetrvávání plodnosti pod úrovní prosté reprodukce obyvatelstva znamená, že země musejí **přemýšlet o budoucí populační strategii, která přinese demografickou udržitelnost**. Musí se stanovit přiměřené cíle budoucí plodnosti a migrace i přesto, že budou stejně nepřesné jako představy o žádoucím počtu obyvatel v budoucnosti. Tyto úvahy asi nemohou nechat stranou cílové míry intenzity zaměstnanosti mužů a žen. Minulý příspěvek poukázal na to, že optimální strategie se v jednotlivých vyspělých zemích budou asi podstatně lišit (McDonald – Kippen, 2001). Ve většině evropských zemích však bude zvýšení plodnosti určitě součástí souboru opatření.

Teorie nízké plodnosti⁵⁾

Mají-li země začít **realizovat strategii zvyšování plodnosti** (nebo zastavení jejího dalšího poklesu), je důležité, aby plně pochopily možné důvody nízké plodnosti. Níže jsou popsána **čtyři teoretická hlediska**: *teorie racionální volby*, *teorie averze vůči riziku*, *teorie postmaterialistických hodnot* a *teorie rovnosti pohlaví*. Na tyto teorie, i když jsou prezentovány odděleně, by se nemělo pohlížet jako na vzájemně se vylučující alternativy. Všechny jsou důležité a do značné míry se vzájemně překrývají.

Teorie racionální volby

Teorie racionální volby říká, že lidé, kteří se rozhodnou mít dítě, tak činí na základě uvážené kalkulace, že **přínos dítěte převáží náklady, které na něj byly vynaložené**. Zatímco většina nákladů se dá spočítat v dolarech, přínos nikoli. Přínos se skládá z psychologických dimenzí, které se nedají snadno kvantifikovat. Coleman (1998) nazývá tento přínos „imanentní hodnotou“. Jednou z možností, jak uvažovat o přínosu dítěte v této souvislosti, je pojem práh čistého přínosu (**psychologický přínos minus psychologické náklady**). To znamená, že lidé mají určitou představu o psychologickém „zisku“, který jim přinese další dítě. Ten je však u každého člověka výrazně jiný. Jestliže ekonomické náklady na děti budou stoupat, psychologický práh některých jednotlivců bude překročen a lidé se budou rozhodovat, zda mít či nemít už další děti.

Velikost psychologického přínosu dítěte se mění podle jeho pořadí v rodině. Prvé dítě poskytuje status rodiče, „zakládá rodinu“, je jejím pokračovatelem, naplňuje očekávání, dává radost a lásku, naplňuje dětské sny a poskytuje zprostředkovanou radost ze svých úspěchů. Rozhodnutí mít druhé dítě může být ovlivněno názorem, že každé dítě by mělo mít alespoň jednoho sourozence, nebo touhou po dítěti opačného pohlaví. Rodiče, kteří mají třetí dítě, možná považují za skutečnou rodinu nejméně tři děti nebo se pokouší o dítě pohlaví, které ještě nemají. Lidé, kteří mají čtvrté dítě, možná prostě mají rádi děti. Je pravděpodobné, že práh čistého psychologického přínosu klesá s rostoucím pořadím dítěte, tj. nejvyšší psychologický práh je při prvním dítěti. Je také pravděpodobné, že práh klesá s tím, jak lidé stárnou. Jsou-li tedy ostatní okolnosti stejné, žena je asi více nakloněna myšlence mít druhé dítě ve věku 29 než ve věku 39 let. Psychologické náklady se zřejmě zvyšují s věkem, nebo možná vyšší věk vede ke sníženému vnímání přínosu. Z toho plyne, že s rostoucím věkem rodiček se lidé méně rozhodují pro další dítě.

Demografický výzkum se dosud velmi málo věnoval činitelům určujícím počet dětí, které žena přivede na svět, a jeho změnám, tzn. podílům žen, které nemají žádné dítě, jedno dítě, dvě děti, atd. Zdá se, že rozdíly mezi průměrnou plodností v současných průmyslových

⁵⁾ Diskutovaná tvrzení jsou z velké části převzata z příspěvků McDonalda (2000c; 2000d), oba byly prezentovány při debatě o nízké plodnosti v Austrálii.

zemích se týkají spíše podílu těch, které mají tři a více dětí než podílu bezdětných žen (McDonald, 2000a). Stojí například za úvahu, že je-li v určité skupině žen 25 % bezdětných a 15 % má jedno dítě, tato skupina docílí průměrné plodnosti na úrovni prosté reprodukce tehdy, jestliže zbývajících 60 % žen bude mít v průměru 3,2 dětí. Zkušenost ne nepodobnou tomuto scénáři zažily generace žen narozených v počátcích 20. století, nicméně v předvídatelné budoucnosti je srovnatelný scénář krajně nepravděpodobný.

Teorie racionální volby znamená, že chceme-li docílit pozitivního vlivu na rozhodování o počtu dětí, měli bychom se pokusit **zvýšit práh psychologického přínosu nebo snížit ekonomické náklady na děti**. Prvá možnost se nedá snadno ovlivnit politikou, i když obecné povědomí, že společnost je orientovaná na děti nebo přátelská k dětem, má pravděpodobně určitý vliv na zvýšení práhu. Je-li obraz dětí stále negativní (ohrožení dobrých partnerských vztahů, překážka bránící užívat života, potenciální narkomani nebo delikventi) nebo pokud společenské instituce neberou ohledy na to, že lidé mají děti („psům a dětem vstup zakázán“), práh psychologického přínosu má tendenci klesat. Jedním ze způsobů, jak se dá zvýšit, by mohla být i podpora nižšího věku rodiček. Není pochyb o tom, že značně odlišný vývoj plodnosti ve Spojených státech v 90. letech 20. století a její udržení na vyšší úrovni než v kterékoli jiné vyspělé zemi, má souvislost s mnohem časnějším počátkem plodnosti v USA (Lesthaeghe – Moors, 2000; Frejka – Calot, 2000). V Singapuru nedávno zvažovali možnost zavedení značných daňových úlev pro ženy, které porodí první dítě před dovršením věku 28 let.

Coleman (1998) věnuje hlavní pozornost druhé straně této rovnice, a sice nižším nákladům na děti. Staví vedle sebe přístup sociálního státu k dosažení tohoto účelu (Švédsko) a tržní přístup (USA). V tržním přístupu se náklady snižují redukcí nákladů na činitele produkce zboží a služeb souvisejících s dětmi. Ve druhém přístupu **sociální stát provádí zásahy do trhu tím, že přesouvá peníze ve prospěch lidí s dětmi pomocí systému daňových odvodů, nebo rodičům poskytuje bezplatné či subvencované služby**, které se týkají dětí. Hoem – Hoem (1997) tvrdí, že plodnost ve Švédsku koncem 80. let 20. století reagovala pozitivně na opatření sociálního státu, a naopak v 90. letech reagovala v opačném směru při oslabování úlohy sociálního státu. Coleman (1998) obhajuje myšlenku, že případ Švédska naznačuje, že závislost na opatřeních sociálního státu nemusí být trvale udržitelná a že za těchto okolností může být lepší volbou rozvoj tržního přístupu. Naznačuje, že poskytování péče o dítě ve Spojených státech tržní formou je příkladem takové možnosti. Folbre (1999) ukázal, že z hlediska přebírání nákladů na děti ze strany státu **jsou USA ve skutečnosti více sociální stát, než si mnozí lidé myslí**. V oblasti péče o dítě mohou daňové dobropisy a účty před zdaněním sponzorované zaměstnavatelem přinést americkým rodičům náhrady v rozmezí od 480 do 2000 dolarů za rok (Folbre, 1999). Ve Spojených státech je také důležitá otázka kvality péče o dítě. Tuto péči z velké části poskytují nepřihlášení přistěhovalci v rámci černé ekonomiky, kde jsou velmi nízké mzdy. Kromě toho je změna z přístupu sociálního státu na tržní systém omezena značnou institucionální a kulturní setrvačností. Například, jak je uvedeno výše, rodiče ve Švédsku si zvykli na určitý systém péče o dítě, který považují za dostupný a vysoce kvalitní. Přechod k tržnímu systému, kde by o děti pečovali nepřihlášení přistěhovalci, by asi těžko získával jejich podporu. Pro rodiče, kteří chtějí udržet kvalitní péči o dítě, znamená oslabování úlohy sociálního státu zase náklady navíc.

Náklady na dítě se dají rozdělit na dvě kategorie: přímé a nepřímé. **Přímé náklady** se rovnají skutečným výdajům na dítě v dolarech minus všechna peněžní zvýhodnění prostřednictvím systému daňových odvodů na základě existence dítěte. Bezplatné nebo subvencované služby snižují výdaje rodičů, které by jinak museli vynaložit. Myslím, že rodiče a potenciální rodiče jsou příznivě nakloněni změnám v přímých nákladech na děti v rámci své vlastní společnosti. Pokud budou mít pocit, že náklady na děti se zvýšily, práh psychologického přínosu bude podroben zkoušce.

Nepřímé náklady na dítě tvoří výdělek, o který rodiče přišli kvůli času strávenému porodem a výchovou. Výzkum v několika zemích ukázal, že nejvíce se nepřímých nákladů na děti

realizuje při prvním dítěti (Joshi, 1998; Beggs – Chapman, 1988). Přímé náklady jsou také vyšší u prvního dítěte, ale jejich křivka se s počtem dalších dětí zplošťuje více než křivka nepřímých nákladů. Nepřímé náklady klesají, je-li společnost organizována způsobem, který rodičům umožňuje spojit práci s péčí o rodinu. To částečně objasňuje, proč země s vysokou mírou intenzity zaměstnanosti matek mají relativně vysokou plodnost, a země s nízkou participací matek mají velmi nízkou plodnost (Coleman, 1998). Existuje pádné tvrzení, že při rozhodování, zda žena bude mít první dítě, nepřímé náklady mají větší důležitost než náklady přímé, zatímco přímé náklady hrají větší roli při rozhodování o dalších dětech. Chapman a kol. (1999) ukázali, že mezi 80. a 90. léty 20. století klesly v Austrálii nepřímé náklady, protože se mohlo do práce zapojit více matek, a tudíž snížit ztráty na výdělku, které utrpěly tím, že rodily děti. Je pravděpodobné, že tento trend udržel porodnost dětí prvního pořadí na vyšší úrovni, než kdyby tomu tak nebylo.

Výše uvedené skutečnosti mohou vést i jiným směrem. Racionální volba by mohla být ovlivněna i úvahami o možnosti mít nemanželské dítě či rozhodnutím, zda vůbec vstupovat do stavu manželského.

Teorie averze vůči riziku

Teorie averze vůči riziku dodává teorii racionální volby nový rozměr. Teorie racionální volby je o rozhodování tvářív v tvář riziku a předpokládá, že lidé mají přiměřené znalosti nebo představy o nákladech na další dítě i o přínosu, který jim přinese – jinak by volba nebyla racionální. Teorie averze vůči riziku začíná z pozice, že **všechny náklady i přínosy přijdou teprve v budoucnosti**, a že se tedy můžeme mýlit v jejich odhadu. Zrozením dítěte rodiče vyjádřili rozhodnutí změnit svůj běh života, a proto toto rozhodnutí závisí na jejich budoucí orientaci (McDonald, 1996). Mají-li pocit, že ekonomická, sociální, soukromá nebo osobní situace je v budoucnosti nejistá, lidé mohou pro jistotu učinit chybné rozhodnutí, aby se vyhnuli riziku. Hobcraft (1996) a Coleman (1998) poukazují na vzrůstající ekonomickou nejistotu. Málokdo si dnes může být jistý, že bude mít práci po celý svůj aktivní život, střídají se konjunkturální cykly. Možná se bude muset kvůli zaměstnání stěhovat. Dá se očekávat, že úrokové míry se budou během krátkých období silně měnit. Ceny bydlení kolísají a problém je v tom, že nikdy přesně nevíme, v které fázi cyklu se právě nalzáme. Teorie averze vůči riziku znamená, že je třeba investovat do faktorů, směřujících k ekonomické jistotě (vzdělání, vztah k zaměstnání, mnoho hodin práce, úspory) a ne přispívat k nejistotě, která doprovází rodičovství (určitý čas nízký příjem, nejistý návrat do práce, vyšší spotřební výdaje, ekonomická odpovědnost za nezaopatřené děti). B. Hoem (2000) zjistil, že 14% podíl švédských žen – studentek ve věku 21–24 let, které se v roce 1989 připravovaly na budoucí zaměstnání, vzrostl do roku 1996, tedy během hospodářského poklesu ve Švédsku, na 41 %. U žen mezi 25. a 28. rokem věku tento podíl vzrostl z 9 % na 22 %. To je určitě investice do své vlastní osoby a do budoucí jistoty. Hoem ještě dodává, že rozsáhlé škrty ve veřejných službách vytvořily mezi mladými lidmi ovzduší pesimismu, které je tlačilo k přijetí modelu chování averze vůči riziku.

Averze vůči riziku by se dala použít i na sociální, soukromou a osobní sféru. Existuje určité riziko, že děti naruší vztah mezi rodiči. Existuje určité riziko, že děti půjdou směrem, který bude vzbuzovat značné obavy rodičů. Existuje určité riziko, že dítě potká neštěstí. Existuje určité riziko, že se rodiče rozejdou a matka (či někdy otec) zůstane na dítě sama. Existuje určité riziko, že budeme mít dost problémů zvládnout obtížný život sami, natož pak s dětmi. Existuje určité riziko, že bude pokračovat sociální vývoj směrem ke společnosti, která nemá ráda děti. Existuje určité riziko, že společenská podpora pro rodiny s dětmi bude slábnout. Lidé, a obzvláště ženy, se mohou všem těmto rizikům vyhnout, když omezí počet svých dětí.

Averze vůči riziku může ovlivnit i to, zda se lidé žení a vdávají. I když se počty nemanželských dětí zvyšují, počty legitimních dětí jsou stále mnohem vyšší. Klesající podíl lidí uzavírajících

manželství proto zřejmě přinese nižší porodnost. Mladé ženy v Japonsku považují samotný sňatek za rizikový prvek pro své budoucí zaměstnání. V Itálii se má za to, že vnímání ekonomického rizika je rozhodujícím činitelem nízké sňatečnosti.

Averze vůči riziku se nedá snadno ovlivnit politickými iniciativami. Obvyklým opatřením proti jiným formám rizika je pojištění. To ale určitě není běžným řešením rizik spojených s plozením, výživou a výchovou dětí. Rodiny s dětmi obecně utratí téměř všechny své peníze nebo utratí ještě více, než mají. Proto je pro ně těžké uvažovat o značných výdajích na pojištění proti širokému spektru rizik vztahujících se na jejich děti. Obvyklejším způsobem přístupu k těmto rizikům je dobře rozvinutý sociální stát. Při ztrátě zaměstnání nastoupí opatření sociálního zabezpečení, služby pro děti jsou bezplatné nebo dotované, nepředpokládané zdravotní náklady jsou hrazeny, a tak dále. Sociální politika se však dnes ubírá směrem k přenesení rizik a výdajů ze státu na jednotlivce a rodinu. Větší jistota zaměstnání by také zmenšila rizika spojená s rodičovstvím, ale i zde se hospodářská politika snaží ulehčit zaměstnavateli jeho závazky vůči zaměstnanci. Sociální a hospodářská politika téměř ve všech vyspělých zemích nesnižuje, ale naopak zvyšuje rizika, kterým lidé čelí.

Teorie postmaterialistických hodnot

Teorie postmaterialistických hodnot je spojována s teorií druhého demografického přechodu (*Lesthaeghe – Moors*, 1996; *van de Kaa*, 2001). Tato teorie říká, že ke změnám v sociálním a demografickém chování dochází díky nárůstu hodnoty individuální seberealizace, uspokojování osobních preferencí, liberalizace a uvolnění se z tradičních vazeb autorit, zejména náboženství. Podle *Ingleharta* (1977) byl tento vývoj umožněn tím, že se lidé v moderní prosperující společnosti osvobodili od materiálních starostí. Na tyto hodnoty se často poukazuje v souvislosti s vyšší rozvodovostí, rostoucím podílem nemanželských svazků a porodů nemanželských dětí. Není pochyb o tom, že tyto formy chování jsou mnohem zřetelnější v liberálnější společnosti severských nebo anglicky mluvících zemích, než v kultuře orientované spíše na rodinu, kterou představují například germánské a jihoevropské země či asijské rozvojové země. Avšak, jak tvrdí *Coleman* (1998), je zřejmé, **že mezi vyspělými zeměmi je plodnost vyšší v liberální kultuře než v tradiční rodinné.** Zdá se tedy, že společnost s tradičním chováním je výrazně méně schopná zajistit vlastní reprodukci než společnost liberálnější. Domnívám se, že teorie rovnosti pohlaví uvedená níže vysvětluje, proč země, které udržují tradiční rodinný systém, vykazují velmi nízkou plodnost. Na základě teorie rovnosti pohlaví jsem pevně přesvědčen, že pokusy o obnovení „tradičních rodinných hodnot“ – muž je živitel rodiny – nízkou plodnost zakonzervují. V minulosti bývalo běžnou reakcí na klesající plodnost, že byly ženy líčeny jako sobecké bytosti vzpírající se plnit svou národní povinnost. Tato reakce byla chybná a dnes je kontraproduktivní, protože je rozvratná a protože trivializuje úroveň politické debaty, kterou pak snadno paroduje bulvární tisk. Přesto tento názor v některých zemích stále přetrvává. Sdělovací prostředky v Japonsku často referují o mladých lidech, kteří otálejí se sňatkem a porodem, jako o „parazitujících jedincích“, a ministr rakouské vlády vyzval ženy k plnění povinnosti reprodukce národa. Plodnost v Japonsku i Rakousku vykazuje stále velmi nízké hodnoty.

Další zjištění, které jde proti teorii, že nízkou plodnost způsobil nárůst postmaterialistických hodnot, přineslo šetření v mnoha vyspělých zemích, podle kterého se ženy ve věku zhruba 20–23 let vyjádřily, že chtějí mít počet dětí, který je v průměru nad úroveň prosté reprodukce (*van de Kaa*, 2001; *McDonald*, 1998; *Van Peer*, 2000). Tento počet postupně klesá s tím, jak se tyto ženy blíží ke třicítce, ale je stále o poznání vyšší než počet dětí, které pak skutečně mají. Ženy tedy chtějí mít více dětí, než nakonec mají. Omezujícím faktorem počtu dětí nejsou pro ženy hodnoty, které rozvíjejí před dosažením věku 20 let, ale kombinace vyšší výdajů, nejistoty a charakteru sociálních institucí.

Teorie, že postmaterialistické hodnoty mají vliv na nízkou plodnost, je klamná. V rámci jakékoli společnosti vykazují nižší plodnost ženy, které jsou vzdělanější, méně nábožensky

založené, žijí spíše ve městě a mají liberálnější názory, než ty, které jsou méně vzdělané, více nábožensky založené, žijí spíše na venkově a jsou konzervativnější. Toto zjištění potom vede ke klamnému závěru, že liberálnější společnost bude mít nižší plodnost než konzervativnější. Poučením z tohoto klamného tvrzení je, že k problému nízké plodnosti by se nemělo přistupovat výběrovým svalováním viny na ženy s nízkou plodností. **Nízká plodnost je společenský jev s vazbou na strukturu sociálních institucí.** Náznaky úlohy sociálních institucí při výkladu nízké plodnosti vyplývají z výše uvedené teorie racionální volby a teorie averze vůči riziku. Teorie rovnosti pohlaví odůvodňuje důraz na strukturu sociálních institucí v přístupu k nízké plodnosti.

Teorie rovnosti pohlaví

Spojitosť mezi rovností pohlaví a plodností jsem se zabýval ve svých dvou novějších publikacích (McDonald, 2000a; 2000b). Podstatným rysem těchto prací je rozdělení rovnosti pohlaví do dvou součástí: rovnost pohlaví v institucích orientovaných na rodinu a rovnost pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce. Dovoluji si tvrdit, že plodnost klesá z vysoké úrovně na nižší spolu s posunem od nízké úrovně rovnosti pohlaví uvnitř rodiny k úrovni vyšší. Hlavním rysem přitom je, že i ženy mohou mluvit do rozhodování, zejména o počtu dětí. Nižší plodnost a možnost žen o ní rozhodovat pak vede k rychlému nárůstu rovnosti pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce, což zase nakonec vede k velmi nízké plodnosti. Kombinace vysoké rovnosti pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce (vzdělání a zaměstnání) a přetrvávající nižší rovnost pohlaví v institucích orientovaných na rodinu (především v rodinách samotných) plodnost snižuje. Je předpoklad, že plodnost vzroste z velmi nízké úrovně pouze pokud se rovnost pohlaví v institucích orientovaných na rodinu dostane na vysokou úroveň, tj. pokud model rodiny s mužem živitelem přestane být předpokladem, na kterém jsou založeny instituce orientované na rodinu. Proces přechodu od velmi nízké plodnosti k nízké plodnosti bude snazší pro liberální země. Některé země, které jsou ve své orientaci na rodinu liberálnější, možná velmi nízkou plodnost nikdy nepoznají (za hlavního zástupce této skupiny je považováno Norsko).

Sociální instituce ve vyspělých zemích byly až donedávna založeny na předpokladu modelu rodiny s mužem živitelem, ve kterém otec chodí do práce a matka se doma stará o děti. Tento model stojí na principu, který říká, že mezi mužem a ženou jsou fyziologické rozdíly předurčující muže k funkci živitele a ochránce, zatímco žena má na starosti rodinu a reprodukci. Zejména od 60. let 20. století jsou ženy, pokud jde o individuální práva v oblastech, jako jsou vzdělání a zaměstnání, do té míry asertivní, že tyto obory charakterizuje vysoký stupeň rovnosti pohlaví.

Stěžejní myšlenkou teorie rovnosti pohlaví je, že se **dnešní velmi nízká úroveň plodnosti ve vyspělých zemích dá vysvětlit rozdílností ve vnímání rovnosti pohlaví v různých sociálních institucích.** V zemích s velmi nízkou plodností se požaduje, aby byla vysoká rovnost pohlaví v institucích, které mají co do činění s lidmi-jednotlivci, např. vzdělání a zaměstnání, zatímco nízká rovnost pohlaví bývá v institucích ve styku s lidmi jako s členy rodiny, např. pracovní vztahy (podmínky zaměstnání), služby pro rodinu, daňový systém, sociální zabezpečení a rodina sama. Řečeno zjednodušeně a způsobem, jaký použil Chesnais (1996, 1998) a Esping-Andersen (1996), jestliže mají ženy ve vzdělání a v zaměstnání téměř stejné možnosti a příležitosti jako muži, ale tyto možnosti a příležitosti se velmi citelně oslabí tím, když mají děti, omezí ženy počet svých dětí do té míry, že plodnost je dlouhodobě na velmi nízké úrovni. V otázce rovnosti pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce udělaly všechny vyspělé země pokrok, sociální instituce orientované na rodinu však stále stojí na modelu muže živitele. Čím je společnost tradičnější v oblasti systému rodiny, tím větší je rozdílnost mezi sociálními institucemi, a je tím nižší plodnost. To by dávalo odpověď na otázku, proč nejnižší plodnost na světě vykazují země jižní Evropy a například Japonsko, kde mají tradiční systém rodiny s dominantním postavením muže.

Nová tržní ekonomika a její dopad na plodnost

Dá se argumentovat, že **organizace nové tržní ekonomiky ztěžuje dosažení přírůstku plodnosti**. Světové vyspělé země od 80. let 20. století restrukturalizují své hospodářství podle filozofie, že volné fungování trhu je neefektivnější formou ekonomiky. Zredukovaly regulace a omezení, takže kapitál může snadno téci směrem, ve kterém přináší největší efektivnost a nejvyšší zisk. Teorie říká, že prosperující podnikání zlepšuje zaměstnanost a mzdy, a tím i hospodářský blahobyt. Pro nový ekonomický režim jsou charakteristické nevelká rozpočtová sféra a nízké zdanění, volný tok kapitálu přes hranice států, volný obchod, volnost zaměstnavatelů a pracovníků určovat mzdy a pracovní podmínky, a omezování sociální podpory hrazené státem. Co se týká rozdělování, tento systém odměňuje inovace a poctivou práci, což znamená, že obě stimuluje. Vedení, jak na národní tak nadnárodní úrovni, tomuto systému napomáhá a reguluje ho.

Tento systém v 90. letech 20. století snížil v mnoha vyspělých zemích nezaměstnanost a zvýšil prosperitu. Je však otázkou, co přinesl v oblasti rozdělování. Systém je nemilosrdný k obětem, ať jsou to jednotlivci, podniky či státy. Podniky a státy za neúspěch platí rychlým odlivem kapitálu. Jednotlivci platí ztrátou zdroje příjmů. Výnos v tomto systému může být větší než v dřívějším ochranném systému, ale i rizika jsou větší. Většina zemí poskytuje těm, kteří na trhu ztroskotali, systém podpor, ale ten je stále více ohrožen. Nejsou-li si lidé jistí, že je zachytí sociální síť, osvojují si chování averze vůči riziku.

Prizpůsobit se fungování nové tržní ekonomiky bylo a stále je problematické hlavně pro země kontinentální Evropy, protože již předtím zde byly vysoké fixní náklady práce a nízká míra intenzity zaměstnanosti – dva pozůstatky organizace sociálních států (Esping-Andersen, 1996, s. 78–84). Esping-Andersen výstižně tvrdí, že sociální státy kontinentální Evropy zabránily růstu zaměstnanosti, zejména v sektoru služeb a práce na zkrácený úvazek tím, že se přizpůsobily nové tržní ekonomice. Běžní zaměstnanci si svá práva v tomto sociálním systému nechťejí nechat vzít. Výsledkem je **pracovní trh rozdělený na „lépe postavené“ (insiders) a „hůře postavené“ (outsiders)**. Do první skupiny patří spíše muži ve středních letech, zatímco do druhé spíše ženy a mladí pracovníci. Nejjistější strategie pro ženy a mladé lidi je dostat se do první skupiny a odložit založení vlastní rodiny nebo se mu zcela vyhnout. Tento systém je jedním z konzervativních, založených na rodinné mzdě a sociálním státu a stále předpokládá model rodiny s mužem živitelem. Esping-Andersen vidí pesimisticky možnost těchto států vymanit se z této situace, protože tomu brání osobní zájmy mužů ve skupině „lépe postavených“.

Tržní přístup považuje jednotlivce za vstupy do systému produkce. Proto jednotlivci v zájmu ochrany před rizikem musí maximalizovat svou tržní hodnotu. To znamená, že se zaměřují na získávání dovedností, pracovních zkušeností a renomé, které se na trhu dají dobře prodat. Současně akumulují úspory nebo bohatství jako osobní záchrannou síť. Také musí být časově a místně pružní, aby mohli reagovat na nové příležitosti. Ve světě, který odměňuje tržní produkci, je pro jednotlivce s averzí vůči riziku nemoudré vydávat čas nebo peníze na sociální reprodukci. Sociální reprodukce vyžaduje altruismus, tj. věnovat čas a peníze jiným nebo celé společnosti. Snaží-li se člověk ve svobodné tržní ekonomice vyhnout riziku, altruismus je holým nerozumem.

Rodina je centrum sociální reprodukce, kde se laskavý vztah k druhému vyskytuje ve velké míře. Někteří lidé a politici si myslí, že veřejný svět tržní ekonomiky a soukromý svět rodiny jsou dva oddělené světy, a že jedinec může být na trhu vysoce konkurenceschopný a individualistický, s nechtíví vůči riziku, ale zároveň velmi obětavý, altruistický a schopný podstoupit riziko v rámci rodiny. Domnívám se, že jediným vysvětlením je, že tito lidé stále vidí úlohu muže a ženy odděleně, pro ně je **tržní produkce věcí muže a sociální reprodukce věcí ženy**. Pracovník, který má rodinu, může být pružný, co se týká nároků tržní produkce, pokud má manželku, která je doma a stará se o sociální reprodukci. Konzervativní reakce na nízkou plodnost se někdy ubírá tímto směrem.

Mladé ženy jsou však dnes s ohledem na požadavky tržní produkce vybaveny nejméně stejně dobře jako mladí muži a zaměstnavatelé je rádi zaměstnávají. Kde platí zákony lidského kapitálu, volný trh zaměstná spíše kvalifikovanou ženu než nekvalifikovaného muže, a dokonce spíše ženu než muže, který má jen o něco nižší kvalifikaci než žena. Dnešní žena s nechutí riskovat se snaží, aby se sama uživila, a kdyby její vztah měl jednou ztroskotat, velmi nerada se ocitá v postavení závislém na muži. Muž i žena dobře vědí, že když oba pracují, je to jistá ochrana proti ztrátě zaměstnání jednoho z nich, a banky toto vědomí posilují tím, že poskytují hypotéky na základě dvou příjmů. Rodiče a školy působí na mladé ženy, aby získaly co nejvíce znalostí a dovedností a udržely se na pracovním trhu. Proto dnes velmi málo mladých žen vidí svou budoucnost v tom, že naleznou muže, a potom už nikdy nebudou zaměstnány. Posilování modelu rodiny s mužem živitelem není řešením dilematu udržení sociální reprodukce ve spojení s tržní ekonomikou.

Základem sociální reprodukce je porod, výživa a socializace příští generace. Naše neschopnost položit tento základ dokazuje neúspěch dnešního sociálního a ekonomického systému. Za posledních dvacet let je porodnost v téměř všech vyspělých zemích pod úrovní prosté reprodukce obyvatelstva. Vyvstává otázka: Co je to za společnost, která není schopná reprodukovat sama sebe? **Odpověď zní: Společnost založená na nové tržní ekonomice.**

Trh se o tento problém nezajímá, protože trh je orientován velice krátkodobě. Podniky a vlády se do této krátkodobé představy zaplétají, protože finanční trhy je za krátkodobou chybu velice často trestají. Říká se, že Angelův plán realizovaný v roce 1994 v Japonsku, který podporoval pracovní politiku s ohledem na rodinu, selhal kvůli postojům podniků (JOICFP News, srpen 2000, s. 7). *Rada pro populační problémy japonské vlády* (1997, s. 21) upozorňuje na nutnost postavit se proti praktikám personalistů diskriminujícím ty, kteří kladou rodinu na první místo.

Protože se podniky a vlády soustředí na krátkodobé aspekty, nevěnují pozornost dlouhodobým investicím. V novoklasickém ekonomickém modelu je sociální organizace exogenní a má předpoklad stejných podmínek. Dlouhodobé hledisko je v rukou novoklasického boha, kterým je cenový mechanismus. Můžeme věřit, že ve správný čas napraví vše, co potřebujeme. Protože jsou děti stále vzácnější, jejich hodnota pro společnost poroste a budeme více platit těm, kdo je „produkují“. Možná tomu tak bude, ale jestliže trh zareaguje na nedostatek pracovníků způsobený nízkou porodností, bude trvat zhruba 20–25 let, než nárůst porodů nedostatek pracovních sil nahradí. Překlenovací doba tedy může být velmi dlouhá a mezitím mohou vzniknout vážné demografické problémy. Populační politika je běh na velmi dlouhé trati. Můžeme dělat projekce, které nám ukáží, že velmi nízká porodnost, jakou má dnes například Japonsko a většina Evropy, povede k neudržitelné věkové struktuře. Vůbec nic neapovídá, že mechanismus tržních cen tuto situaci v Japonsku či Evropě napraví. Dokonce opak je pravdou. Trh nadále produkuje pracovníky s nechutí riskovat, pro které jsou děti značným rizikem. V mnoha zemích zůstávají struktury zaměstnanosti pevně spojené s modelem rodiny muže živitele a rodinné mzdy.

I kdyby měl trh dosáhnout vysoce příznivé výsledky – například poklesu nezaměstnanosti na velmi nízkou úroveň a růstu reálných příjmů – nemuselo by to být podnětem k nárůstu plodnosti. Důvodem je skutečnost, že **rozhodování o rodičovství v tržní ekonomice závisí mnohem více na relativním než na absolutním blahobytu.** Bez ohledu na to, jak je trh úspěšný, v dnešních podmínkách ve většině zemí bude vždy přívětivější k bezdětným než k těm, co mají děti. Podobně bude trh skoupější s přibývajícím počtem dětí. Kolaps porodnosti ve většině vyspělých zemích vypovídá o selhání tržního přístupu při zajištění sociální reprodukce. Existuje názor, že je nutná nová sociální smlouva, která umožní tržní přístup a která zároveň poskytne spravedlivou odměnu za sociální reprodukci. I když v následující části popisují spektrum politických iniciativ, použitelných ke zvýšení velmi nízké plodnosti, v této a v předchozí části zastávám názor, že úspěšná politika bude jistě zahrnovat změny v sociální

a ekonomické organizaci v mnohem větším měřítku. Tyto změny musí zahrnovat posílení koncepce tzv. horizontální rovnosti, tzn., že společnost se musí pokoušet vyrovnat ekonomické výsledky pro různé skupiny rodin, aniž by potlačila potenciál výdělečných příjmů. To je v podstatě pádné tvrzení, že **děti nejsou pouze soukromé potěšení, ale sociální dobro**. Nová sociální smlouva musí být také budována na základě rovnosti pohlaví, a ne na modelu rodiny, kde muž je živitelem. *Folbre* (1997) tvrdí, že jsou nutná nová sociální opatření, která odměň altruismus.

Nicméně má-li být trh schopný zlepšit ekonomickou situaci žen a mladých lidí, jako tomu bylo ve značné míře v USA, je to velmi žádoucí cíl. Pro mnoho evropských zemí, zejména ve východní Evropě, však platí, že nízká plodnost se váže na chudé ekonomické poměry.

Některé zásady řešení

Restrukturalizace ekonomických výsledků a rovnost pohlaví mezi těmi, kteří mají děti i těmi co ne, nezbytně zahrnuje vládní intervence, hlavně když záleží na kvalitě výsledků pro děti. Jak je uvedeno výše, **trh sám o sobě je zřejmě velmi nepřiměřený mechanismus k dosažení žádoucího výsledku**. K této věci podotýká *Demeny* (1986, s. 476), že chování, co se týká plodnosti, je „legitimní předmět zájmu pro kolektivní řešení, zejména ze strany státu“: „*Když se sociálně výhodná úprava demografického chování dostane mimo dosah soukromého trhu, nabývá charakter veřejného statku, který se musí získat, je-li třeba, na politickém trhu*“.

I když se vedoucí úlohy musí chopit vláda, ideální je partnerství mezi vládou, zaměstnavateli a rodinami, tj. celospolečenský přístup. Politika nebude fungovat, pokud bude narážet na nepoddajný podnikový sektor nebo pokud zabředne do rozvratné sociální debaty.

Jak je zmíněno výše, cílová úroveň plodnosti, kterou chceme dosáhnout, by měla mít široký rozsah. Například pro Itálii by cílem mohlo být zvýšení úhrnné plodnosti z 1,2 na 1,6 během příštích 15–20 let. Demografickou udržitelnost může nastolit i skromnější cíl, který bude pravděpodobně sociálně přijatelnější a dostatečně úspěšný. Zvýšení úhrnné plodnosti z 1,2 na 1,6 znamená, že v průměru 40 % žen bude mít o jedno dítě více, nebo vždy dalších 10 % žen v každém pětiletém období během příštích 20 let. Tento relativně skromný cíl povede ke snaze věnovat větší pozornost lidem, kteří by rádi měli dítě nebo další dítě, kdyby byly příznivější podmínky. To dokazuje i *Rada pro populační problémy japonské vlády* (1997, s. 20) ve své zprávě o budoucí pronatalitní politice v Japonsku. Výsledky šetření potvrzují, že takových lidí je dnes ve většině zemí s nízkou plodností dost (*Retherford a kol.*, 1996; *Kiernan*, 1998; *Coleman*, 1998; *van de Kaa*, 2001; *McDonald*, 1998; *Ichimura – Ogawa*, 2000; *Van Peer*, 2000). *Chesnais* (1998, s. 83) říká o této skupině poněkud ironicky, že má „latentní potřebu živit rodinu“. Výsledky této politiky vezmou rychle za své, jestliže se lidé, kteří nechtějí mít žádné nebo další dítě, stanou terčem politické debaty. Polemika by se neměla týkat morálního tlaku na bezdětné, aby měli dítě, ale zákonných prostředků, které společnost používá na podporu těch, kteří děti mají. Budeme-li označovat bezdětné nebo skupiny společnosti s nízkou plodností za sobce a požitkáře, nepovede to k úspěchu⁶⁾. Poskytování ekonomických výhod, zabezpečenější budoucnost a rovnost pohlaví znamenají u těch, kteří chtějí mít jedno nebo více dětí, šanci na úspěch.

Na rozdíl od dnešní situace se nová opatření na podporu plodnosti budou nevyhnutelně týkat lidí úspěšných i neúspěšných. Jak už bylo uvedeno, možná bude třeba přesvědčit muže středního věku, aby se vzdali některých svých výsad. Možná bude třeba i uvažovat o restrukturalizaci vztahů mezi generacemi. Systémy sociálního zabezpečení mají sklon poskytovat značné výhody lidem středního věku a starším na úkor mladých. Stárnutí populace vyvíjí na tyto systémy velmi silný finanční tlak. Jedním z politických přístupů k tomuto problému je

⁶⁾ Typickým příkladem je kampaň, kterou vede japonský tisk „proti parazitujícím jedincům“.

snaha omezit veřejné výdaje na služby rodinám a dětem, zvýšit daně nebo příspěvky na sociální zabezpečení nebo omezit výhody poskytované zaměstnavatelem. Všechny tyto přístupy však rozhodně nepůsobí směrem k podpoře plodnosti. Analýza výdajů na sociální zabezpečení v Japonsku v roce 1997 ukázala, že podpora rodin a dětí činila 2,3 bilionu jenů ve srovnání s 45,1 bilionem jenů dávek poskytnutých starým lidem (podle JOICFP News, č. 314, srpen 2000, s. 7). Pokud bychom tyto částky porovnali na jednoho obyvatele, byl by výsledek ještě více překvapující. Stejný článek konstatuje, že úhrnná plodnost v Japonsku v roce 1999 klesla na 1,34. *Massimo Livi-Bacci* je v listu *The New York Times* (zvláštní zpráva Michaela Spectera z 10. 7. 1998) označován za člověka, který charakterizuje Evropany jako „bohaté staré lidi, které živí tvrdá práce chudých mladých. Není divu, že nikdo nechce mít děti“. Rafinovanou ranou mladým je klesající progresivnost daní z příjmů. Méně progresivní daňové systémy poskytují relativně více lidem, kteří mají vyšší výdělky, a těmi většinou nebývají mladí lidé uvažující o založení rodiny⁷⁾.

Dobrá politika na podporu plodnosti zahrnuje i všeobecný přístup k celému spektru metod řízení plodnosti. I když *Pontifikální koncil pro problémy rodiny* (1998) ve svém prohlášení týkající se nízké plodnosti ostře odsoudil široké používání chemických metod antikoncepce, *Rada pro populační problémy svolaná japonskou vládou* (1997) prohlásila, že japonské ženy se příliš nechťejí vdávat, protože dostupné metody antikoncepce jsou pouze mužskou záležitostí. Pokud ženy nebudou v situaci, kdy mohou řídit svou vlastní plodnost, asi se do vztahu s mužem příliš nepohnou. Lepší přístup k antikoncepčním pilulkám je tak v Japonsku považován za pronatalitní politiku, protože by zvýšil sňatečnost.

Na závěr, politika na podporu plodnosti by měla být zvažována v souvislosti s obecnou populační politikou a s politikou nabídky pracovních sil. Pro většinu zemí zřejmě přinese soubor opatření zahrnujících nárůst plodnosti, imigraci a míru intenzity zaměstnanosti lepší výsledky, než kdyby se snažily zvýšit pouze jednu z těchto tří oblastí.

Ve všech zemích se však všem těmto snahám budou v různé míře bránit různé skupiny obyvatelstva. Nedostatek sociální akceptace navržené politiky může být nakonec větší překážkou pokroku než problémy formulace této politiky.

Politické nástroje

Účelem obsírné diskuse před vlastním tématem tohoto článku byl náčrt mého přesvědčení, že k docílení obratu ve vývoji plodnosti je třeba nalézt zcela nový mechanismus, a ne pouze nástroje, které udrží současný mechanismus v chodu. Podobným způsobem *Demeny* (1997, s. 10) říká, že společnost, která čelí depopulaci, musí přejít „od oblasti obyčejných ekonomických počtů k politické ekonomii: od přesvědčování formou přerozdělování k dohodě na základních změnách ústavní smlouvy, která stanoví pravidla společenské interakce v rámci politického zřízení“. Správné nástroje použité na špatném mechanismu však budou k ničemu. Jinými slovy, správné nástroje neposlouží ničemu, dokud nebude dosaženo všeobecné společenské podpory toho, co tento mechanismus produkuje.

Caldwell a kol. (1998, s. 10 a 18) dochází k závěru, že je dnes velice málo dostupných nástrojů, které ještě v nějaké souvislosti nebyly použity, a uvádí dlouhý seznam příspěvků a zpráv zabývajících se podrobně možnostmi pronatalitní politiky. K dalším studiím uvádějícím seznam možných druhů politiky patří např. *OSN* (1999), *Hoem a kol.* (1999) a *Hugo* (2000). Seznam je dostatečně dlouhý, aby pro něj mohlo být použito určité třídění. *Heitlingerová* (1991, s. 350–359) hodnotila různá třídění používaná v literatuře. Její vlastní třídění (*Heitlingerová*, 1991, s. 353) je s některými modifikacemi stále použitelné. Popsány mohou být tři kategorie pronatalitní politiky:

⁷⁾ Například nový daňový systém zavedený v Austrálii v roce 2000 poskytuje značně větší výhody těm, kteří mají vysoký výdělek, než lidem s příjmem odpovídajícím začátku kariéry. Nedá se očekávat, že bude mít kladný vliv na klesající plodnost v Austrálii.

1. Finanční pobídky,
2. Podpora rodičů, aby mohli spojit práci s péčí o rodinu,
3. Sociální změna na podporu dětí a rodičů.

I když se vzájemně tyto tři kategorie značně překrývají, dá se říci, že odpovídají v pořadí 1. teorii racionální volby, 2. teorii rovnosti pohlaví a 3. teorii averze vůči riziku.

Finanční pobídky

Pravidelné hotovostní platby

Zahrnují všechny platby v hotovosti vztahující se k dítěti. Mají v zásadě podobu pravidelných plateb na každé dítě jeho rodičům. Částky se mohou lišit podle věku dítěte. Může se například postupovat tak, že vyšší částky se poskytují, když je dítě velmi malé, aby se nahradila očekávaná ztráta příjmů rodičů. Stejně tak částky mohou být vyšší, když jsou děti větší a náročnější na náklady. Částka se může měnit i podle pořadí dítěte. Jestliže se s ohledem na populační politiku pokládá za důležité třetí dítě, může být platba na ně (a další děti v pořadí) značně vyšší. *Hoem a kol.* (1999) na příkladu Švédska a Rakouska rozebírá důležitost opatření na podporu třetího dítěte. Tyto platby jsou v podstatě formou horizontální rovnosti, tj. společenské uznání nákladů na výchovu dalších dětí prostřednictvím systému převodu daní. Do určité míry by mohla být uplatněna i vertikální rovnost, pokud by částky byly vztaženy k výši výdělku, tj. s rostoucím příjmem by se zmenšovaly nebo zanikaly. Zde je však třeba poznamenat, že tyto platby mohou působit demotivačně na druhého výdělečně činného člena rodiny, což by zase vytvářelo zábrany k rodičovství. Hotovostní platby mají tu výhodu, že mohou být přesně nasměrovány na hlavní osobu, která o dítě pečuje. I když, zde je asi nejvyšším cílem rovnost pohlaví, v otázce rodičovské péče studie provedené v Austrálii naznačují, že **hotovostní platby poskytnuté matce se použijí ku prospěchu dítěte spíše než daňové úlevy, které dostane jeho otec.** *Heitlingerová* (1991, s. 353) poukazuje, že přímé finanční pobídky zvýhodňují jednotlivce s vyšším příjmem, tedy většinou muže. „Ve své podstatě tato politika spíše zohledňuje empiricky nesprávný předpoklad, že příjem na hlavu je v rodinách spravedlivě vytvářen a spravedlivě rozdělován“.

Jednorázové platby a půjčky

Mohou zahrnovat platby při narození dítěte (podpora při narození dítěte, porodné), při nástupu dítěte do školy nebo platby při jiné příležitosti. Půjčka pro založení rodiny se dá poskytnout při vstupu do manželství s tím, že s narozením každého dítěte se určitá část půjčky odepíše. Existuje možnost nadačních systémů, do kterých přispívá stát i rodina a které slouží k celoživotnímu rozprostření nákladů na děti. Splácení půjčky může být vázáno na určité malé procento výdělečného příjmu, tzn. že náklady na děti se dají splácet postupně, jak rostou příjmy. Narození dítěte se může považovat za ekvivalent jednorázového příspěvku na sociální nebo penzijní pojištění. **Okamžité výhody mají však větší naději na úspěch než výhody časově odložené.** Proto pomoc poskytnutá při hrazení současných nákladů bydlení ovlivní rozhodování o dítěti spíše než příslib bezplatného vysokoškolského vzdělání nebo vyššího starobního důchodu.

Daňové rabaty, úvěry a odpočty

Zahrnují daňové úlevy a úvěry založené na existenci dítěte. Tato opatření mohou být opět zaměřena na děti různého věku nebo různého pořadí. Rabaty a úvěry berou v úvahu sociální rovnost; odpočty jsou v obecné rovině sociálně nespravedlivé, protože z nich mají největší prospěch bohatí. Jak je uvedeno v předešlém odstavci, daňová opatření nejsou tak efektivní jako hotovostní platby, protože jsou směřována více na otce než na matku. Ve Spojeném království byl nedávno zaveden tzv. daňový úvěr pracujících rodin – *Working Families Tax Credit* (Úřad vlády, Spojené království, 1998) a australská vláda rozšířila daňové rabaty na základě

rodičovství. V případě Austrálie jsou však rabaty mnohem výhodnější pro rodiny s jedním příjmem než se dvěma, což značně demotivuje od práce druhou výdělečně činnou osobu, která tudíž není příliš nakloněná podpoře plodnosti. Klasickým případem použití daňových rabatů je Singapur (*Inland Revenue Authority of Singapore*, 2000), který poskytuje velmi velké daňové rabaty rodinám mající druhé dítě dříve, než matka dovrší věk 32 let. Pokud se druhé dítě narodí dříve, než matka dosáhne 28 let, rabat činí 20 tisíc singapurských dolarů. Další rabaty dostanou pracující matky za třetí a čtvrté dítě, pokud si žena přeje, aby byl její příjem daněn odděleně. Na tyto rabaty je nárok po dobu devíti let po narození dítěte. I když hotovostní platby se dají přesněji nasměrovat tam, kde jsou zapotřebí (aby byly skutečně použity na dítě) než výhody plynoucí z daňového systému, daňové výdaje jsou méně viditelné pro toho, kdo má finanční problémy než výdaje v hotovosti. V určitých souvislostech jsou proto daňové přístupy politicky udržitelnější než hotovostní.

Bezplatné nebo dotované služby a zboží pro děti

Spíše než hotovostní platby či daňové výhody se přídatky na děti dají poskytovat formou bezplatných nebo dotovaných služeb. V úvahu připadá vzdělání na všech stupních, lékařské služby, veřejná doprava i služby spojené s rekreací, například sportovní, zábavní a umělecké aktivity. Péče o dítě do této kategorie sice spadá, ale je asi správnější ji zařazovat do podpory v oblasti práce a rodiny. Dotované zboží může zahrnovat učebnice, školní pomůcky nebo vybavení pro sport a volný čas. Mohly by sem patřit slevy na služby jako elektřina, benzín, evidence a pojištění motorových vozidel, atd. Rodiny by možná mohly nosit kartu opravňující k různým výhodám (závislým na počtu dětí), např. nižší spotřební daně, i když takový systém by asi příliš nefungoval.

Dotace na bydlení

Šetření zahrnující mladé lidi v Evropě ukazují, že **náklady bydlení jsou hlavním faktorem při rozhodování o založení rodiny**. Například jedna třetina respondentů ve věku 20 až 39 let rakouského šetření akceptace populační politiky uvedla, že nepřiměřené bytové podmínky jsou hlavním důvodem, proč nemají děti nebo další dítě (*Hoem a kol.*, 1999, s. 23). Proto je dotacím na bydlení věnován samostatný odstavec. Dotace na bydlení mohou mít všechny formy dotací uvedených výše: pravidelné hotovostní platby jako příspěvek na bydlení (*Národní rada sociálního pojištění*, Švédsko, 1999), jednorázové hotovostní platby (podpora při první koupi domu nebo bytu či snížení hypotéky při narození každého dítěte), daňové rabaty nebo odpočty na náklady bydlení, nebo dotace na služby spojené s bydlením. Další možností je osvobození od daně, pokud existují daně spojené s bydlením. Stát může také dotovat náklady na výstavbu bytů nebo poskytovat státní bydlení, kde mají prioritu lidé s dětmi. Možným řešením je snížení hypotečních úrokových sazeb nebo prodloužení hypotečních splátek na celý život. Také mohou být použity daňové pobídky těm, kteří poskytují bydlení (např. negativní pákový účinek nájemních nemovitostí) nebo státní intervence v oblasti trhu s byty za účelem ovlivnění cen. Některá opatření z tohoto systému podpor bydlení se možná obtížně směřují na cílovou skupinu nebo jsou považována za příliš intervenční s ohledem na fungování trhu.

Iniciativy v oblasti práce a rodiny

Rodičovská dovolená

Právo na návrat do pracovní funkce po skončení rodičovské dovolené spojené s narozením dítěte je běžnou formou podpory práce a rodiny. Tato politika má mnoho nuancí jako například délka dovolené, zda je placená a do jaké míry, kolik dovolené mohou vybrat matky a kolik otcové, zda jsou otcové „nuceni“ vzít si určitou část dovolené a zda existuje právo na návrat na částečný pracovní úvazek. V Norsku je například povolen návrat na částečný úvazek s pokraču-

jícími částečnými rodičovskými příspěvky. Norsko zastává názor, že **iniciativy v oblasti práce a rodiny fungují mnohem spolehlivěji než finanční stimuly** (Berget, 1996). Norsko „nutí“ otce využívat tuto dovolenou s odůvodněním, že některé výhody rodičovské dovolené nemůže matka využít. Tvrdí se, že to má svůj přínos pro oživení diskuse mezi matkou a otcem o odpovědnosti za péči o dítě. Problémem je otázka omezení nároku na rodičovskou dovolenou. Pracovníci často získávají nárok na tuto dovolenou, jenom pokud pro zaměstnavatele pracovali určitou dobu a pokud jsou řádnými nebo stálými zaměstnanci na rozdíl od příležitostných nebo smluvních zaměstnanců. Kritéria nároku však mohou mít ten účinek, že zaměstnavatelé nepřijmou lidi do funkcí, které jim přinesou nárok na rodičovskou dovolenou, pokud si myslí, že by mohli mít děti.

Je-li dovolená placená, měl by ji platit zaměstnavatel, sociální pojištění, nebo přímo stát? Jestliže ji platí zaměstnavatel, představuje to vážnou překážku pro malé subjekty. Protože těhotná pracovnice znamená velké náklady, ale malé riziko, placená rodičovská dovolená se obvykle řeší pojištěním. Neměla by v případech, kdy otec ani matka nebyli před narozením dítěte zaměstnáni, pro ně být nějaká forma základní platby jako uznání rovnosti? Směrnice Evropské unie stanovila minimální požadavky na rodičovskou dovolenou „jako důležitého prostředku, jak uvést v soulad povinnosti v zaměstnání a v rodině a podpořit rovné příležitosti pro muže a ženy a rovné zacházení s nimi“ (Evropská unie, 1998). Jsou k dispozici materiály, které dokazují, že **výhody spojené s až tříletou rodičovskou dovolenou mají na porodnost větší dopad než výhody roční dovolené**. Toto poznání mělo určitý vztah ke změnám politiky ve Švédsku v 80. letech 20. století a možná i ve Francii koncem 90. let.

Péče o dítě

Jiným základním přístupem je poskytování kvalitní bezplatné nebo dotované péče o dítě. Nejlepším příkladem je asi **francouzská mateřská škola (école maternelle)**. Tímto směrem se vydaly vlády v zemích, jako je Norsko a Švédsko. Stejnou možnost péče o dítě by však měli mít i lidé, kteří nejsou zaměstnaní, protože jim to může umožnit zvyšování kvalifikace nebo lepší hledání zaměstnání. Kromě toho se poskytování kvalitní péče o dítě a první krůčky ve vzdělání dají považovat za právo dítěte, a proto by mezi dětmi neměla být žádná diskriminace na základě postavení jejich rodičů v zaměstnání. Hlavní formy podpory, kromě péče poskytované zdarma, jsou kapitálové dotace dětským zařízením a dotované poplatky za péči o dítě. Jako alternativu některé země poskytují daňové úlevy na náklady na péči o dítě (USA). Náklady na péči o dítě by také mohly být osvobozeny od daní na zboží a služby anebo, pokud je hradí zaměstnavatel, od daní na zaměstnanecké požitky. Singapur vybírá poplatky za dodávání služek z ciziny, ale rodiny s dětmi na ně dostávají vysoké rabaty (Inland Revenue Authority of Singapore, 2000). V USA také poskytují péči o děti špatně placení nepřihlášení přistěhovalci. Mohla by být přijata opatření usnadňující péči o dítě ze strany prarodičů. Nároky při péči o dítě jsou často vázány na věk dítěte zejména tam, kde se klade důraz na rodičovskou dovolenou v nejranějších letech dítěte. Je též třeba řešit tuto rovnováhu mezi rodičovskou dovolenou a poskytováním péče o dítě podle obecních norem. Péče o dítě zahrnuje i potřebu péče během doby, kdy dítě není ve škole. Ta může být poskytována v dětském zařízení v sousedství nebo ve škole, kam dítě dochází.

Pružná pracovní doba a krátkodobá dovolená pro rodinné účely

Kde je to možné, zaměstnavatel by se měl dohodnout se zaměstnanci na pracovní době s ohledem na jejich povinnosti k rodině. Například v Norsku mají rodiče malých dětí právo na snížení pracovní doby na 80 % normální pracovní doby. Dalo by se udělovat i krátkodobé pracovní volno kvůli péči o nemocné dítě nebo v případě školních akcí a nevyhnutelných návštěv, například u zubního lékaře. Pokud charakter práce dovolí její výkon doma, může se vydat ustanovení, které to občas umožní, zejména je-li dítě malé.

Zákony zabraňující diskriminaci a rovnost pohlaví v pracovní praxi

Musí existovat pracovní legislativa zakazující diskriminaci v zaměstnání na základě pohlaví, příbuzenského vztahu nebo rodinného stavu. Kromě zákonů je třeba zajistit, aby se tato diskriminace neprováděla utajeně formou hrozeb nebo nátlaku. Aby došlo k zamezení výskytu demotivačních faktorů pro druhou výdělečně činnou osobu, v rodině lépe funguje individuální zdanění než společné, a proto by se mělo více využívat.

Pracovní doba

Pracovní doba zaměstnanců by se, aniž by to pracovník věděl s dostatečným předstihem, neměla měnit, kvůli komplikacím v organizaci rodiny. Rovněž porady a pracovní-společenské akce by se neměly plánovat v čase, který nevyhovuje zaměstnancům pečujícím o malé děti. Tyto porady a akce vidí problematicky zpráva *Rady pro populační problémy japonské vlády* (1997, s. 21). Rozšíření etiky přesčasových hodin poskytovaných zaměstnavateli bezplatně snižuje konkurenceschopnost pracovníků s rodinnými povinnostmi na trhu práce. Pracovní doba by měla být v souladu s vyučovací dobou ve školách, což je vnímáno jako problém v Rakousku a Německu (*Hoem a kol.*, 1999, s. 32).

Přetváření sociální sféry ve prospěch dětí a jejich rodičů

Iniciativy v oblasti zaměstnanosti

Pocit zajištěnosti se dá podpořit stimulací pracovních míst pro ženy a mladé lidi, zejména v sektoru služeb. Možnost volby se pro rodiče rozšíří i **nabídkou práce na částečný úvazek s alikvotním výdělkem a zajištěním práce**. Návrat do pracovního procesu po absenci způsobené péčí o dítě by měl být snadný. Mohl by být ulehčen tím, že by nezanikl vztah k zaměstnání, i když by byl na nižší úrovni během období, kdy jsou děti velmi malé, nebo díky dalšímu zvyšování kvalifikace během rodičovské dovolené. To se dnes dá docílit využitím elektronických prostředků v domácnostech (*Rada pro populační problémy japonské vlády*, 1997, s. 25). K ovzduší zajištění práce přispívá i ochrana pracovníků před okamžitým propuštěním a poskytování možnosti rekvalifikace pro navracející se pracovníky.

Prostředí přátelské k dětem

Vytvořené prostředí musí být přátelské k dětem. To může zahrnovat zklidnění dopravy, zajištění bezpečného okolí, možnosti veřejné rekreace (např. pískoviště a hřiště), dětské koutky v zábavních podnicích a nákupních centrech, atd. Čím je zaměstnání umístěno blíže k domovu, tím lépe mohou rodiče spojit své povinnosti v práci i k rodině. V tomto směru hraje roli také umístění zařízení dětské péče a škol. Pronatalitní politikou tak může být i **urbanistické plánování s ohledem na vytváření prostředí přátelského k dětem**.

Rovnost pohlaví

Ukazuje se, že dělba povinností v domácnosti a obecná rovnost pohlaví v rodině mají vliv na rozhodování o utváření rodiny (*Mathews*, 1999; *McDonald*, 2000b). Na zvyšování plodnosti příznivě působí posilování rovnosti pohlaví ve všech společenských institucích a hlavně v rodině samé. To zahrnuje obsazování pracovních míst bez ohledu na pohlaví uchazeče, stejnou politiku daňových odvodů pro ženy a muže, včetně sociálního zabezpečení, podpora pracovníků, kteří mají povinnosti k rodině, ať jsou to ženy nebo muži, odstranění institucionálních pozůstatků modelu rodiny s mužem živitelem, větší uznání a podpora otců jako rodičů, včetně jejich akceptace ze strany poskytovatelů služeb. *Mathews* (1999, s. 27) tvrdí, že je třeba vytvořit společnost, která akceptuje „angažované“ otce. **Rovnost pohlaví je význačným faktorem populační politiky v Evropě** a získala důležité místo jako jedna ze součástí reformy v Japonsku. Téměř vůbec jí však nerespektuje pronatalitní politika v Singapuru. Možná tam obcházejí nezbytnost rovnosti pohlaví na straně matek snadnou dostupností zahraničních služek.

Podpora manželských a jiných partnerských vztahů

Je jasné, že v Japonsku a zejména v zemích jižní Evropy nízká plodnost souvisí s pomalým formováním vztahů. I jiné přístupy zmíněné výše mohou mladé lidi více motivovat k utváření vztahů, ale existují i další iniciativy. Partnerské vztahy se dají začlenit do výuky ve školách a může pomoci i partnerské poradenství. Vláda v Singapuru připravila setkání, na kterých se seznamují mladí lidé. Dají se použít i ekonomické pobídky vstupu do manželství, např. podpora bydlení. **Svatba v mladším věku často znamená dřívější porod a tudíž větší pravděpodobnost třetího dítěte.** Plodnost může snížit i rozvod, pokud rozvedení nenavážou nový vztah. Vysoká rozvodovost navíc může snižovat sňatečnost.

Rozvoj pozitivních postojů společnosti k dětem a rodičovství

Chesnais (1998) zdůrazňuje politický charakter populační debaty. Uvádí, že je nutno dosáhnout společenské shody na finanční a politické prioritě demografické udržitelnosti. Svou úlohu zde může hrát i výzkum trhu. Přístupy by měly být ve shodě se společenskou poptávkou, a pokud možno v souladu s převládající ekonomikou a kulturou. Je třeba se vyhnout diskriminaci bezdětných bez ohledu na to, zda nechtěli nebo nemohli mít děti, protože by se tím mobilizovala politická opozice. Na druhé straně se ale musíme postavit proti tvrzením, že děti jsou pouze soukromé potěšení, které záleží na naší úvaze, a od lidí bez dětí by se proto nemělo očekávat, že budou přispívat na náklady na děti, které mají druží. O odpovídající úloze matek se může rozvinout i politická debata mezi konzervativci a liberály. Tato debata by však mohla dobrou politiku znehodnotit, protože nikdo nebude chtít urazit žádnou ze stran. To platí zejména pro Austrálii, kde stát poskytuje maximální dětské přídatky těm, kteří si vybrali jednu z krajních možností, buď zůstat v domácnosti a věnovat se dětem po celé období jejich dětství, anebo se při první příležitosti vrátit k práci na plný úvazek. Protože většina Australanů má daleko k tomu, aby volila nebo chtěla volit jednu z těchto krajních možností, efekt této politiky je negativní. Na závěr podotýkám, že je třeba **podrobit populační politiku standardním testům** uplatňovaným ve veřejné politice, tzn. musí obstat v těchto aspektech: **jednoduchost, efektivnost, rovnost, kvalita, finanční dosažitelnost a přístupnost.** Správným politickým přístupem je jednoduché a jasné poselství, že společnost vás podpoří, když budete mít děti. Je pozoruhodné, že se mladí lidé v demokratických vyspělých zemích velmi málo politicky mobilizují pro zlepšení své situace.

Závěr

Bylo napsáno mnoho studií popisujících škálu nástrojů, které jsou k dispozici lidem formujícím politiku k docílení vyšší plodnosti, ale jen **velmi málo jich opravdu hodnotilo efektivnost této politiky.** Výjimkami jsou následující práce: *Ekert (1986), Hohn (1987), Buttner – Lutz (1990), Sundstrom – Stafford (1992), Gauthier – Hatzius (1997), Chesnais (1998), Olah (1999) a Hoem a kol. (1999).* Všechny tyto studie vidí určité úspěchy, které přinesly jednotlivé iniciativy v různých zemích a v různé době. Asi by skutečně nebylo příhodné pokoušet se hodnotit efekt jednotlivých přístupů, protože efektivnost každé politiky záleží na jejím zasazení do širších souvislostí. Podmínka *ceteris paribus*, tj. stejných okolností, se zřejmě nedá splnit ve všech dobách a všech kulturách. **Efektivnost se dá hodnotit tím, zda se plodnost vyvíjí podle plánované křivky.** Jak je zmíněno výše, nakonec však nezáleží tolik na individuálních politických přístupech jako spíše na charakteru společnosti jako celku. Například soubor brilantních opatření na podporu rovnosti pohlaví nebude efektivní, pokud je vysoká míra nezaměstnanosti mladých lidí ve věku, kdy plodí děti. Opatření v oblasti práce a rodiny mohou fungovat pouze tehdy, je-li práce. Podobně stejná opatření na podporu rovnosti pohlaví budou problematická, pokud budou přímé náklady na děti velmi vysoké nebo když obecný charakter jejich zasazení ve společnosti bude vůči dětem nepřátelský. **Státy s velmi nízkou plodností musí zkoumat její konkrétní důvody.** Dalším krokem je stanovení široké

škály opatření k jejímu zvýšení. Základem pro tato opatření může být šetření provedené u mladých lidí. Finálním krokem je mobilizace politické podpory pro nová opatření. Stejně jako doporučení *Rady pro populační problémy japonské vlády* (1997), předpokládané změny budou pravděpodobně jak komplexní, tak radikální.

(Text zvýraznila redakce Demografie.)

Literatura

- Beggs, J. – Chapman, B. 1988. *The forgone earnings from child-rearing*. Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 190, Australian National University.
- Berget, G. 1996. *Family Policy in Norway*. Speech of the Minister of Children and Family Affairs, The Hague, 26 June (<http://odin.dep.no/bfd/talet/96/960626.html>).
- Buttner, T. – Lutz, W. 1990. *Estimating fertility responses to policy measures in the German Democratic Republic*. Population and Development Review, 16(3), s. 539–555.
- Cabinet Office, United Kingdom. 1998. *Family-friendly employment policies*, (<http://www.womens-unit.gov.uk/1998/factsheet/1ffep.htm>).
- Caldwell, J. – Caldwell, P. – McDonald, P. 1998. *Consequences of low fertility and policy responses*. Paper presented at the International Symposium on Population and Development Policies in Low Fertility Countries, Korean Institute of Health and Social Affairs (KIHASA), Seoul, 7–12 May.
- Chapman, B. – Dunlop, Y. – Gray, M. – Liu, A. – Mitchell, D. 1999. *The forgone earnings from child rearing revisited*. Centre for Economic Policy Research Discussion, Paper No. 407, Australian National University, 14–15 July.
- Chesnais, J.-C. 1996. *Fertility, family and social policy in contemporary Western Europe*. Population and Development Review, 22(4), s. 729–739.
- Chesnais, J.-C. 1998. *Below-replacement fertility in the European Union (EU-15): Facts and policies, 1960–1997*. Review of Population and Social Policy, 7, s. 83–101.
- Coleman, D. 1998. *Reproduction and survival in an unknown world: what drives today's industrial populations and to what future?*, NIDI Hofstee Lecture Series, No. 5, The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- Council on Population Problems of the Government of Japan. 1997. *On the basic viewpoint regarding the trend towards fewer children – A society of decreasing population: Responsibilities and choices for the future*. Ministry of Health and Welfare, Japan, 27 October 1997, s. 12 (<http://www.mhw.go.jp/search/doce/other/council/c0126-2.html>).
- Demeny, P. 1986. *Population and the invisible hand*. Demography, 23(4), s. 473–487.
- Demeny, P. 1997. *Policy interventions*. Paper presented to the Expert Group Meeting on Below Replacement Fertility, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations Secretariat, New York, 4–6 November.
- Ekert, O. 1986. *Effets et limites des aides financières aux familles: une expérience et un modèle*. Population, 41(2), s. 327–348.
- Espenshade, T. – Bouvier, L. – Arthur, B. 1982. *Immigration and the stable population model*. Demography, 19(1), s. 125–133.
- Esping-Andersen, G. 1996. *Welfare states without work: the impasse of labour shedding and familialism in Continental European social policy*. In G. Esping-Andersen. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London: Sage Publications, s. 66–87.
- European Union. 1998. *Equal treatment for women and men: Parental leave and leave for family reasons*, (<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/cha/c10911.htm>).
- Folbre, N. 1997. *The future of the elephant bird*. Population and Development Review, 23(3), s. 647–654.
- Folbre, N. 1999. *Public support for parents*. Pre-publication mimeo, November.
- Frejka, T. – Calot, G. 2000. *The cohort fertility story: industrialized countries in the second half of the 20th and in the early 21st century*. Paper presented to the Annual Meeting of the Population Association of America, Los Angeles, March 23–25.
- Gauthier, A. – Hatzius, J. 1997. *Family benefits and fertility: An econometric analysis*. Population Studies, 51(3), s. 295–306.
- Heitlinger, A. 1991. *Pronatalism and women's equality policies*. European Journal of Population, 7, s. 343–375.
- Hobcraft, J. 1996. *Fertility in England and Wales: a fifty-year perspective*. Population Studies, 50(3), s. 485–524.
- Hoem, B. 2000. *Entry into motherhood in Sweden: the influence of economic factors on the rise and fall in fertility, 1986–1997*. Demographic Research, 2(4), 28 s.
- Hoem, B. – Hoem, J. 1997. *Fertility trends in Sweden up to 1996*. Stockholm: Stockholm University Demographic Unit.
- Hoem, J. – Prskawetz, A. – Neyer, G. 1999. *Third births in Austria: The effect of public policies, educational attainment, and labour force attachment*. Stockholm Research Reports in Demography, 134, Stockholm University Demography Unit.
- Hohn, C. 1987. *Population policies in advanced societies: Pronatalist and migration strategies*. European Journal of Population, 3, s. 459–481.
- Hugo, G. 2000. *Declining fertility and policy intervention in Europe: Some lessons for Australia*. Paper presented at

- the Workshop on Population, Gender and Reproductive Choice: The Motherhood Questions, University of South Australia, Adelaide.
- Ichimura, S. – Ogawa, N. 2000. *Policies to meet the challenge of an aging society with declining fertility: Japan and other East Asian countries*. Paper presented at the 2000 Annual Meeting of the Population Association of America, Los Angeles, 23–25 March.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press.
- Inland Revenue Authority of Singapore. 2000. *Tax Rebates/Tax Reliefs*, (<http://www.iras.gov.sg/info/rebates/re.html>).
- Joshi, H. 1998. *The opportunity costs of childbearing: More than mother's business*. *Journal of Population Economics*, 11, s. 161–183.
- Kiernan, K. 1998. *Parenthood and family life in the United Kingdom*. *Review of Population and Social Policy*, 7, s. 63–81.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. 1996. *Living arrangements, socio-economic position and values among young adults: a pattern description of France, West Germany, Belgium, and the Netherlands 1990*. In D. Coleman (ed.). *Europe's Population in the 1990s*. Oxford: Oxford University Press, s. 163–221.
- Lesthaeghe, R. – Moors, G. 2000. *Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world*. *Review of Population and Society*, 9, s. 121–170.
- Mathews, B. 1999. *The gender system and fertility: An exploration of the hidden links*. *Canadian Studies in Population*, 26(1), s. 21–38.
- McDonald, P. 1996. *Demographic life transitions: an alternative theoretical paradigm*. *Health Transition Review*, Supplement 6, s. 385–392.
- McDonald, P. 1998. *Contemporary fertility patterns in Australia: First data from the 1996 Census*. *People and Place*, 6(1), s. 1–12.
- McDonald, P. 2000a. *Gender equity, social institutions and the future of fertility*. *Journal of Population Research*, 17(1), s. 1–16.
- McDonald, P. 2000b. *Gender equity in theories of fertility*. *Population and Development Review*, 26(3), s. 427–439.
- McDonald, P. 2000c. *Low fertility in Australia: evidence, causes and policy responses*. *People and Place*, 8(2), s. 6–20.
- McDonald, P. 2000d. *The shape of an Australian population policy*. *Australian Economic Review*, 33(3), s. 272–280.
- McDonald, P. – Kippen, R. 2001. *Labor supply in 16 developed countries 2000–2050*. *Population and Development Review*, 27(1), s. 1–32.
- National Social Insurance Board, Sweden 1999. *Social Insurance in Sweden 1999*, Stockholm (<http://www.rfv.se>).
- Olah, L. 1999. *Do public policies influence fertility?: Evidence from Sweden and Hungary from a gender perspective*. *Stockholm Research Reports in Demography*, No. 130, Stockholm University Demography Unit.
- Pontifical Council for the Family. 1998. *On decrease of fertility in the world*. Declaration of 27 February 1998, s. 3 (<http://www.cin.org/docs/fertility.html>).
- Retherford, R. – Ogawa, N. – Sakamoto, S. 1996. *Values and fertility change in Japan*. *Population Studies*, 50(1), s. 5–25.
- Sundstrom, M. – Stafford, F. 1992. *Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden*. *European Journal of Population*, 8, s. 199–215.
- United Nations, 1999a. *Population in Europe and North America on the Eve of the Millennium: Dynamics and Policy Responses*. New York and Geneva: United Nations.
- United Nations, 1999b. *World Population Prospects. The 1998 Revision. Vol. II: Sex and Age*. New York: United Nations.
- United Nations. 2000. *Global Population Policy: Database, 1999*. Population Division, Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations Secretariat.
- Van de Kaa, D. 2002. *Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behaviour*. In R. Bulatao – J. Casterline (eds). *Global Fertility Transition, A Supplement to Volume 27, Population and Development Review*, s. 290–331.
- Van Peer, C. 2000. *Comparative analysis of differences in desired and realized fertility*. Paper presented at the FFS Flagship Conference, Brussels, 29–31 May, (<http://www.unece.org/lead/pau/flag/papers/vanpeer.pdf>).

DR. PETER F. MCDONALD je profesorem demografie Australské národní univerzity (ANU) a od roku 1996 je vedoucím oddělení pro demografii a sociologii Výzkumného ústavu sociálních věd na této univerzitě. Katedra demografie ANU je jedním z nejstarších a největších ústavů pro studium populace ve světě. Prof. McDonald je rovněž ředitelem Australského střediska pro populační výzkum; je členem Akademie sociálních věd v Austrálii a zasedá v radě Mezinárodní unie pro vědecké studium populace, kde předsedá výboru pro vědeckou činnost. Vědecký zájem prof. McDonalda se soustřeďuje na objasnění nízké úrovně porodnosti ve vyspělých zemích. Důsledky populační dynamiky pro stárnutí populace a pro podmínky a rozsah pracovního trhu jsou další oblastí jeho vědeckého zájmu, zejména se zřetelem na tendence v Austrálii. Studium populačních otázek v rozvojových zemích, zejména Indonésie, Koreje a Íránu, má rovněž významné místo v jeho programu. Z nedávných publikací je třeba uvést práci **Transformation of Australia's Population, 1970–2030**, ke které dal podnět a jejíž je spoluautorem.

Summary

This paper describes the range of policies that might be used to support fertility rates at a moderate level, that is, around an average of 1.7–1.9 births per woman. The paper argues that in selecting from the range of policy options, consideration must be given to the existing social/institutional framework in the particular country. In other words, there can be no single crossnational model for success. Each country must seek its own institutionally appropriate approach. Also, each country must deal with the realities of its own political economy. Strategies will not be accepted if they are not based upon a social consensus. In addition, as far as possible, policies to support fertility should be based upon a theory or theories as to why fertility has fallen to low levels in a particular setting. Given that fertility-support policies are likely to be expensive in one way or another, some understanding of the nature of low fertility will provide greater efficiency in policy implementation. The paper reviews several possible general theories relating to low fertility. Finally, it is argued that countries should have some notion about what it is that they are aiming to achieve. Inevitably, demographic sustainability (at least zero population growth) is an ultimate aim for all countries. The question is how far into the future is „ultimate“? Or expressed differently, how much of a decline in the size of the population or the labour force is the country willing to sustain before demographic sustainability is achieved? The example of Italy is used to illustrate this point.

Sociologický časopis Czech Sociological Review	
ROČNÍK 39, ČÍSLO 5, ŘÍJEN 2003	
<i>Editorial (Marek Skovajsa)</i>	604
STATI	
<i>Karel Müller: Koncept občanské společnosti: pokus o komplementární přístup. Tocquevillovské dědictví a giddensovská perspektiva</i>	607
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ	
<i>Petr Matějů, Jana Straková: Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností. Sociologický pohled na úlohu víceletých gymnázií ve světle výzkumu PISA 2000</i>	625
<i>Karel Maier: Sídliště: problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení</i>	653
SOUDOBÁ SVĚTOVÁ SOCIOLOGIE	
<i>Radka Radimská: Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho</i>	667
METODOLOGICKÁ RUBRIKA	
<i>Hynek Jeřábek: Měnění názorového vládcovství v českých sociologických výzkumech. PS-škála jako nástroj pro zjišťování názorového vládcovství</i>	687
MEDAILON - RECENZE - ZPRÁVY A INFORMACE - ANOTACE	
Vydává Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, objednávky přijímá Posilovna, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, tel.: 800 104 410, e-mail: predplatne@psic-p.cpost.cz a redakce. Cena: 44 Kč, roční předplatné 264 Kč	

PŘÍDAVKY NA DĚTI V ČESKÉ REPUBLICĚ: PREFERENCE A REALITA¹⁾

JIŘINA KOCOURKOVÁ

Child Allowances in the Czech Republic: Preferences and Reality

The paper focuses on child allowances as the main cash benefit for families in the Czech Republic. Current provisions and opinions towards proposed changes in the scheme of child allowances are compared. The analysis draws partly on results of the survey „The Acceptance of Population-Related Policies“ (PPA2) conducted in the Czech Republic in 2001.

Demografie, 2004, 46: 22–32

Přídatky na děti patří ve vyspělých zemích mezi důležitá opatření, kterými stát finančně podporuje rodiny. Tato dávka slouží jako kompenzace nákladů rodin spojených s výživou a výchovou dětí. Z celkového objemu dávek určených rodinám s dětmi tvoří přídatky na děti v České republice zhruba 45 % (Kotýnková, 2002), proto se jedná o nejvýznamnější dávku. V České republice obdobně jako ve většině evropských zemích jsou výše přídatků na děti a kritéria pro jejich vyplácení předmětem častých politických diskusí a návrhy pro jejich úpravu součástí volebních programů politických stran.

V České republice se otázky týkající se přídatků na děti staly velmi aktuální především v souvislosti se snahou představitelů ČSSD o zavedení jejich plošného vyplácení, tj. všem bez ohledu na příjmovou situaci rodiny. V programovém prohlášení české vlády z roku 2002, které vychází z volebních tezí sociální demokracie, byla rodinná politika označena za jednu z priorit²⁾. Velký důraz je kladen na zavedení plošných přídatků na děti. Vláda se zavázala, že připraví koncepci rodinné politiky, jejíž součástí bude návrh, aby přídatek na dítě náležel všem dětem bez rozdílu, ve stejné výši a diferencovaný pouze podle věku dítěte³⁾. V souvislosti s tím vyvstává otázka, zda vůbec existuje společenská poptávka po tomto opatření. Zatímco zavedení plošných přídatků na děti vyžaduje nezanedbatelné prostředky ze státního rozpočtu, význam přídatku na dítě z hlediska celkových příjmů rodiny se příliš přeceňuje. V úplné rodině s oběma ekonomicky aktivními rodiči a s jedním nebo dvěma dětmi tvoří přídatek na dítě pouze 2–5 % čistého příjmu rodiny (Kotýnková, 2002).

Do jaké míry by česká veřejnost zavedení plošných přídatků podporovala lze zjistit ze šetření populačního klimatu⁴⁾, které bylo součástí mezinárodního projektu PPA2 a které

¹⁾ Zpracováno za podpory Grantové agentury ČR (projekt 403/01/1099 *Veřejnost, demografické procesy a populační politika – Česká republika 2001*)

²⁾ „Vláda považuje za krajně nezbytné přispět k překonání kritického stavu demografického vývoje obyvatelstva, který ohrožuje budoucnost naší společnosti. Vláda pokládá za svůj naléhavý úkol přijmout opatření, která povedou k vytvoření podmínek pro lepší fungování a stabilitu rodin a manželství a která podpoří rodiny s dětmi“. (Sociální politika, 2002: 3).

³⁾ Součástí přídatku na dítě by měl být jednorázový školní příspěvek zvyšující se podle stupně školního vzdělání.

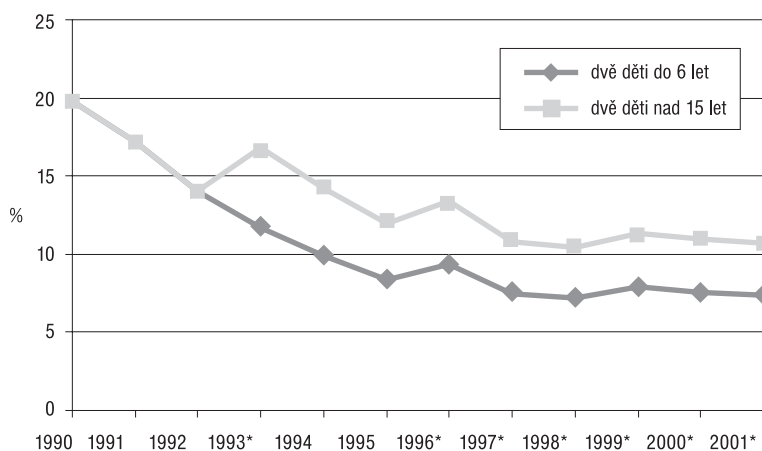
⁴⁾ Mezinárodní šetření nazvané *The Acceptance of Population-related Policies* (PPA2) proběhlo v letech 2001–2003 ve vybraných evropských státech. Koordinátory výzkumu v ČR v roce 2001 byli Ladislav Rabušic a Jiřina Kocourková. Data byla pořízena prostřednictvím agentury SC&C na základě stratifikovaného náhodného výběru 1094 respondentů ve věku 18–75 let. Jednalo se již o druhou vlnu výzkumu, která navazovala na obdobné šetření PPA z první poloviny 90. let. Výsledky ze šetření PPA byly publikovány ve dvou monografiích: Moors, H. – Palomba, R. 1995 a 1998. *Population, Family, and Welfare. A comparative survey of european attitudes*. Volume I a II, Clarendon Press, Oxford.

v České republice proběhlo v roce 2001. Tento výzkum se vyznačuje značným záběrem, neboť umožňuje analyzovat souvislosti mezi postoji obyvatelstva, reprodukčním chováním a populační politikou⁵⁾. Názory a preference týkající se systémů přídavků na děti byly zkoumány na vzorku 769 respondentů ve věku 18–54 let a při jejich hodnocení byly využity výsledky mezinárodního srovnání dat z první vlny šetření PPA. Metoda binární logistické regrese (Reháková, 2000) byla použita ke zjištění rozdílů v názorech podle individuálních charakteristik: věku, pohlaví, rodinného stavu, vzdělání, příjmu, ekonomické aktivity a počtu dětí.

Vývoj přídavků na děti v České republice od počátku 90. let

Před rokem 1989 byly přídavky na děti v Československu důležitým nástrojem pronatalitní politiky vlády. Jejich výše byla odvislá od počtu dětí v rodině s tím, že největší zvýšení dávky zaznamenávaly rodiny po narození druhého a třetího dítěte. V Československu přídavky na dvě děti představovaly asi 20 % průměrné měsíční mzdy. Mezi socialistickými zeměmi bylo v popředí Maďarsko, kde přídavky na dvě děti tvořily až 25 % průměrné mzdy.

Graf 1 Vývoj relativní výše přídavků na dvě děti k průměrné hrubé měsíční mzdě v letech 1990–2001 (Child allowances for a two-child family relative to average per capita monthly income, 1990–2001)

Na počátku 90. let v politickém mínění převážil názor, že ovlivňování populačního vývoje s pádem komunistické vlády ztratilo své opodstatnění a cílem liberálně-konzervativní vlády v České republice bylo omezit státní paternalismus, snížit závislost rodin na sociálních dávkách a finanční podporu poskytovat pouze těm, kteří ji skutečně potřebují. Tento přístup se výrazně promítl do nové koncepce přídavku na dítě v zákoně o státní sociální podpoře (SSP) z roku 1995. Vedlejšími důsledkem zavedení adresnosti ve vyplácení přídavků na děti bylo zvýšení sociálních příjmů u rodin s nejnižšími příjmy. V rodinách s nízkými příjmy dochází ke kumulaci nároku na různé typy dávek, především dochází k souběhu vyplácení přídavků na děti a sociálního příplatku. K zásadním změnám došlo pouze v systému rodinných přídavků, porodné a rodičovský příspěvek jsou nadále vypláceny všem rodinám bez ohledu na příjmovou situaci⁶⁾.

⁵⁾ Některé výsledky již byly v tomto časopise publikovány L. Rabušicem (Demografie, 2003, č. 2, s. 88–98) a D. Hamplovou (Demografie, 2003, č. 3, s. 166–176).

⁶⁾ Relativní výše porodného se do roku 1995 nezměnila a stále představovala 60 % průměrné mzdy. Relativní výše rodičovského příspěvku k průměrné mzdě klesla z 27 % v roce 1990 na 23 % v roce 1995.

Přídavky na děti ztratily svůj význam pronatalitního opatření v roce 1993, kdy původní závislost na počtu dětí v rodině byla nahrazena závislostí na věku. Tato úprava měla charakter přerozdělení a nepředstavovala významné zvýšení. Skutečný vývoj rodinných přídavků může přiblížit až porovnání jejich výše k průměrné měsíční mzdě (graf 1). Tento podíl klesl do roku 1995 pod 10 %, tedy na méně než polovinu ve srovnání s rokem 1990. Zavedení čtyř věkových pásem pro odlišení výše přídavků bylo vyjádřením skutečnosti, že náklady rodin spojené s péčí a výchovou dětí se s věkem dítěte zvyšují. Relativní výše přídavků na dvě děti starší 15 let byla zmíněnou úpravou v roce 1993 dočasně zvýšena nad 15 % průměrné měsíční mzdy.

Přestože se v první polovině 90. let náklady spojené s péčí o děti výrazně zvýšily v důsledku liberalizace cen a zrušení státních dotací, reálná hodnota přídavků na děti se snížila⁷⁾. Zatímco v Maďarsku byly v roce 1990 přídavky na děti významně zvýšeny⁸⁾, aby kompenzovaly zrušení státních dotací, v České republice se k tomuto opatření nepřistoupilo⁹⁾. Důležitou roli sehrál požadavek *Světové banky* snížit reálnou hodnotu přídavků na děti, která byla ve srovnání s mezinárodním standardem příliš vysoká (*Kepková*, 1997). Přídavky na dvě děti v zemích OECD tvořily v průměru pouze 7,5 % průměrné mzdy (*Cornia*, 1991). Rodinné přídavky byly v době socialismu chápány jako určitá subvence ke mzdě a plnily funkci, kterou v tržní ekonomice sehrává mzda. Předpokladem snížení podílu přídavků na příjmech rodin byl však úměrný nárůst mezd, který by umožnil uspokojení potřeb rodin v co možná největší míře z pracovních příjmů. Následně zpomalení mzdového vývoje v porovnání s růstem životních nákladů však vyvolává otázku, do jaké míry toto záměrné snižování reálné hodnoty přídavků na děti ovlivnilo populační klima v České republice. Nicméně ani v Maďarsku se tomuto požadavku *Světové banky* nevyhnuli a v následujících letech nebyla tato dávka valorizována. Tím došlo k mnohem výraznějšímu poklesu reálné hodnoty přídavků v Maďarsku než v České republice. Maďarští demografové (*Tarkányi*, 2001) uvádějí, že snížení reálné hodnoty přídavků na děti bylo vnímáno maďarskou veřejností negativněji než zavedení testování přídavků v roce 1995.

Přestože již úpravou v roce 1993 byla v České republice výše přídavků na děti odvozena od životního minima a tím vytvořeny předpoklady pro to, aby přídavky na děti byly v souvislosti s růstem životních nákladů valorizovány, teprve od roku 1995 relativní výše přídavků téměř neklesá. Relativní výše přídavků na dvě děti se pohybuje v rozmezí 7–11 % průměrné mzdy (graf 1). Zákonem z roku 1995 byl omezen okruh příjemců přídavků na děti v důsledku zavedení adresnosti v jejím poskytování. Nárok na dávku byl přiznán pouze rodinám s příjmem nepřesahujícím trojnásobek životního minima. Výše přídavku na dítě se stala odvislou od věku i výše příjmu rodiny. Byla stanovena tři příjmová pásma¹⁰⁾. V roce 1996, prvním roce platnosti zákona, pobíralo přídavek na dítě 87 % rodin (*Kotýnková*, 2002). Podle *Dlouhého* (1996) asi 8 % z celkového počtu dětí, o nichž se předpokládalo, že mají nárok na přídavek na dítě, si nezažádalo. V důsledku úsporných opatření¹¹⁾ v letech 1997–1998 se dočasně snížil okruh rodin pobírající tuto dávku na 75 %. V současné době má nárok na přídavek na dítě asi 90 % rodin.

Politické otázky týkající se přídavků na děti v České republice

První širší politická diskuse, do které se zapojila i odborná veřejnost, se objevila v letech 1994–1995 v souvislosti se záměrem vlády zavést adresnost v poskytování přídavků na děti. Negativní

⁷⁾ Tento vývoj byl zaznamenán ve většině bývalých socialistických zemí. Reálná hodnota přídavků na děti byla nejlépe zachována v Polsku, kde v roce 1995 představovala 97 % hodnoty z roku 1989 (*Pascall a Manning*, 2000).

⁸⁾ Výše přídavků na děti pro dvoudětnou rodinu dosáhla v Maďarsku v roce 1990 dokonce 40 % průměrné mzdy (*Tarkányi*, 2001).

⁹⁾ *Kepková* (1997) uvádí, že důvodem byla mimo jiné nevyhovující konstrukce přídavků na děti, ve které nebyly zohledněny zvyšující se náklady s věkem dítěte a ve které chyběla návaznost na nějakou makroekonomickou veličinu. Určitou kompenzaci představovalo zavedení státního vyrovnávacího příspěvku.

¹⁰⁾ Přídavek na dítě ve zvýšené výměře (0,32 ŽM) pro příjem rodiny do 1,1 ŽM, přídavek na dítě v základní výměře (0,28 ŽM) pro příjem rodin do 1,8 ŽM a přídavek na dítě ve snížené výměře (0,14 ŽM) pro příjem rodiny do 3,0 ŽM).

¹¹⁾ Horní hranice pro přiznání přídavku na dítě byla snížena na 2,2 ŽM a byla stanovena 2 příjmová pásma.

reakce vyvolala především snaha vlády výrazně omezit okruh příjemců (Kepková, 1997)¹²⁾. Hlavními odpůrci tohoto opatření byli představitelé Odborů a ČSSD, kteří argumentovali nízkou porodností a stagnujícími příjmy rodin s dětmi. Bylo poukazováno na rozpor s **Listinou základních práv a svobod**, která je součástí Ústavy ČR¹³⁾. Vedení ČSSD se neúspěšně obrátilo k *Ústavnímu soudu* s žádostí, aby byla zrušena část zákona o státní sociální podpoře týkající se přídavku na dítě.

Otázky týkající se finanční podpory rodin byly znovu nastoleny v souvislosti s volbami v roce 1998 a vstupem ČSSD do vlády. S konkrétním návrhem na zavedení plošných přídavků přišli vládní představitelé ČSSD již dvakrát (tab. 1). První návrh byl předložen v roce 2001 tehdejším ministrem práce a sociálních věcí V. Špidlou¹⁴⁾ a počítal se zachováním určité míry adresnosti. Druhý návrh se objevil v roce 2002 bezprostředně po nástupu současného ministra práce a sociálních věcí Z. Škromacha do funkce a počítal s vyplácením stejných částek všem bez ohledu na příjmovou situaci rodin. Zatímco první návrh byl projednáván v parlamentu, druhý návrh dosud nebyl na programu vlády.

Tab. 1 Návrhy na zavedení plošných přídavků (Proposals for the introduction of universal child allowances)

Věk dítěte	Výše přídavku platná od 1. 10. 2001			Návrh na změnu ČSSD 2001*		Návrh na změnu ČSSD 2002**
	Čistý příjem rodiny			Čistý příjem rodiny		Bez ohledu na příjem
	Do 1,1 ŽM	1,1 - 1,8 ŽM	1,8 - 3,0 ŽM	Do 1,1 ŽM	Nad 1,1 ŽM	
Do 6 let	541	474	237	541	474	541
Od 6 do 10 let	605	560	265	605	560	605
Od 10 do 15 let	714	625	313	714	625	714
Od 15 do 26 let	784	686	343	784	686	784

Pozn.: *Návrh byl připraven tehdejším ministrem práce a sociálních věcí V. Špidlou a počítal s platností od 1. 1. 2003. Parlamentu byl předložen v říjnu 2001. Poslanecká sněmovna návrh přijala, Senát zamítl. Odhadovaná nákladnost ročně cca 4,1 mld. Kč.

**Návrh připravil současný ministr práce a sociálních věcí Z. Škromach a počítal se zavedením od roku 2004 nebo 2005. Odhadovaná nákladnost ročně cca 5,4 mld. Kč.

Snahy o úpravu současného systému přídavků na děti vycházejí mimo jiné z kritiky, že státní sociální podpora je výrazně zaměřena na rodiny s nízkými příjmy. Přídavek na dítě spolu s ostatními dávkami SSP přispívá k nivelizaci celkových příjmů nízkopříjmových skupin domácností vůči středně příjmovým skupinám (Dlouhý, 1997, Holáňová, 1998, Tuček–Kuchařová, 2000). Další otázkou, která bezprostředně souvisí s možnou úpravou přídavků na děti, je zachování podpory rodin prostřednictvím daňového systému. Zavedení plošných přídavků na děti by pravděpodobně znamenalo zrušení nezdanitelné částky, která je dosud poskytována na každé vyživované dítě¹⁵⁾. Často je poukazováno na skutečnost, že současné působení přídavků na děti jako dávky SSP a odčitatelné položky na dítě v daní z příjmu fyzických osob je protichůdné (Kepková, 1997, Dlouhý, 1997). Zatímco přídavky na děti s příjmem klesají, daňové úlevy se zvyšují. Jedním z návrhů na řešení je převedení odčitatelné položky přímo do přídavku na dítě. Podle programového prohlášení vlády (*Sociální politika*, 2002) bude v připravované koncepci rodinné politiky zvažována také možnost opce mezi přídavky na děti a daňovými odpočty na děti.

Přídavky na děti v evropských státech

Ve většině evropských zemích se zvažuje, do jaké míry zachovat poskytování přídavků na děti v takovém rozsahu jako dosud (Dumon, 1997, Gauthier, 1996). Především v souvislosti s pře-

¹²⁾ Jak uvádí Kepková (1997), vláda chtěla snížit koeficient pro nárok na přídavek na dítě z 2,5 ŽM navrhovaného MPSV na 1,8 ŽM, což by znamenalo, že nárok na přídavek na dítě by ztratila třetina rodin s dětmi.

¹³⁾ Podle článku 32 Listiny základních práv a svobod mají rodiče, kteří pečují o dítě, nárok na pomoc státu.

¹⁴⁾ V. Špidla navrhoval rovněž založení tzv. svěřeneckého fondu, ze kterého by každému narozenému dítěti byl po dovršení 18 let vyplacen příspěvek ve výši 50 tisíc Kč.

¹⁵⁾ Od roku 2001 tvoří odčitatelná položka na každé dítě v domácnosti poplatníka 23 520 Kč.

bou snižování schodků ve státních rozpočtech lze těžko očekávat zvyšování těchto dávek. Často diskutovanou možností je převedení přídávky na dávku příjmově testovanou.

Z hlediska mezinárodního srovnání je nutné mít na zřeteli, že přídávky na děti mohou mít v různých zemích odlišnou úlohu (Dlouhý, 1997). Důležité je, jaký význam mají přídávky na děti v celém kontextu sociálních dávek a zda jsou doplněny jinou formou podpory rodin, např. daňovými úlevami. Zatímco rodinné přídávky v nějaké formě existují ve většině evropských zemích, podpora rodin prostřednictvím daňového zvýhodnění není využívána např. v Dánsku, Nizozemsku, Rakousku či Švédsku. V jiných zemích, např. v Německu, existuje opce odčitatelné položky od daňového základu, což znamená, že rodiny se rozhodují mezi přídávky na děti a slevou na dani z příjmu¹⁶⁾. V zásadě lze shrnout, že univerzální charakter mají přídávky na děti v těch zemích, kde jsou koncipovány jako dávka sociálního pojištění. Pokud jsou dávky vypláceny přímo ze státního rozpočtu, jako v případě České republiky, je jejich vyplácení testováno výší příjmu.

Tab. 2 Rozdělení evropských států podle způsobu určení přídávky na děti (European countries by criteria for child allowances (family income, number of children, and age of child))

Stát	Kritéria pro určení přídávky na děti		
	příjem rodiny	počet dětí	věk dítěte
Belgie		*	*
Bulharsko		*	
Česká republika	*		*
Dánsko			*
Estonsko		*	
Finsko		*	
Francie		*	*
Itálie	*		*
Litva			
Lotyšsko		*	
Lucembursko		*	*
Maďarsko		*	
Německo		*	
Nizozemsko		*	*
Norsko		*	*
Polsko	*	*	
Portugalsko	*	*	*
Rakousko		*	*
Rumunsko			
Řecko		*	
Slovensko	*		*
Slovinsko	*	*	
Španělsko	*		
Švédsko		*	
Švýcarsko			
Velká Británie		*	

Pramen: Stropník (2001)

Evropské státy, ve kterých jsou přídávky na děti závislé na příjmu, zůstávají zatím v menšině (tab. 2). Ze západoevropských států jde o Itálii, Portugalsko a Španělsko a z bývalých socia-

¹⁶⁾ Reformou z roku 1996 (Vostatek, 1997) byly přídávky na děti transformovány na plně univerzální dávku diferencovanou pouze podle počtu dětí. Všechny rodiny dostávají přídávky na děti a po podání daňového přiznání dostanou rodiny, pro něž je výhodnější opce odčitatelné položky, od finančního úřadu doplatek.

listických států o Polsko, Slovensko a Slovinsko. Naopak nejvíce států má zaveden systém přídavků diferencovaný podle počtu dětí. Zavádění systému, ve kterém jsou vyšší přídavky poskytovány na děti vyšších pořadí, je dávano do souvislosti se snahou o zvýšení nízké úrovně plodnosti (Stropnik, 2001). Z bývalých socialistických států má tento systém také Bulharsko, Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko, Polsko a Slovinsko. V porovnání s ostatními evropskými státy je systém přídavků na děti v ČR, diferencovaný podle příjmu rodiny a věku dítěte, spíše ojedinělý. Podobný systém má pouze Itálie a Slovensko.

Hodnocení názorů české veřejnosti na přídavky na děti

Nespokojenost s výší přídavků je v České republice značná. Téměř 90 % respondentů, kteří v době šetření pobírali přídavky na děti, považovalo jejich úroveň za příliš nízkou. Podstatné zvýšení přídavků bylo opatření, které označili respondenti jako nejvíce žádoucí v porovnání s jinými opatřeními populační politiky. Jak ukázaly výsledky předchozího mezinárodního šetření PPA (Gauthier, 1998), míra nespokojenosti s výší přídavků je do značné míry odrazem toho, jak velkou odpovědnost za situaci rodin s dětmi veřejnost přisuzuje státu. Pokud jsou lidé přesvědčeni o tom, že stát by měl vytvořit podmínky pro to, aby lidé mohli mít tolik dětí, kolik si přejí, pak také očekávají větší

Tab. 3 Spokojenost s výší rodinných přídavků podle jednotlivých charakteristik hodnocená na základě koeficientů modelu binární logistické regrese (Evaluation of satisfaction with child allowances by socio-demographic characteristic using odds ratios of binary logistic regression)

Charakteristika	Kategorie	Regresní koeficient vyjádřený jako poměr šancí (odds ratio)
věk	20-24	0,72
	25-29	0,54
	30-34	0,49*
	35-39	0,48*
	40-44	1,00
pohlaví	muž	0,37**
	žena	1,00
vzdělání	nižší	1,00
	střední	1,42*
	vyšší	0,66
měsíční příjem domácnosti v Kč	do 12 000	1,00
	12 001 - 17 000	0,53*
	17 001 - 23 000	0,65*
	nad 23 000	0,25**
ekonomická aktivita	pracuje	3,15**
	nepracuje	1,00
počet dětí	1	1,00
	2	1,41*
	3 a více	1,65**
věk nejmladšího dítěte	0-5	1,00
	6-9	0,93
	10-14	0,62**
	15 a více	0,54**

Pramen: Datový soubor PPA2 2001, ČR

Poznámka: Binární závisle proměnná byla vytvořena z otázky: Co si myslíte o výší přídavků na děti, na které máte nárok (hodnota „0“ = příliš nízké, hodnota „1“ = odpovídající nebo příliš vysoké). Regresní koeficienty β_k jsou vyjádřeny ve tvaru $\exp(\beta_k)$, pro referenční kategorii je $\exp(\beta_k) = 1$.

*statisticky významné na hladině 0,1

**statisticky významné na hladině 0,05

***statisticky významné na hladině 0,01

finanční podporu ze strany státu¹⁷⁾. Česká veřejnost je přesvědčena o odpovědnosti státu za situaci rodin. Existují však určité odlišnosti v názorech mezi respondenty, kteří mají děti a kteří děti nemají. Zatímco víc jak polovina rodičů odpověděla, že vláda v posledních letech věnovala rodinám s malými dětmi menší pozornost než dříve, z bezdětných tak smýšlelo necelých 30 %.

Ukázalo se, že věk ani vzdělání nejsou statisticky významnými determinanty spokojenosti s úrovní přídávku na děti. Důležitější rozdíly byly z hlediska příjmu a počtu dětí v domácnosti. Odpovědi respondentů do značné míry potvrzují oprávněnost výše zmíněné kritiky, že státní podpora je příliš zaměřená na rodiny s nízkými příjmy. Lidé s vyšším měsíčním příjmem domácnosti vyjádřili nižší spokojenost s přídávky na děti než lidé s nižším příjmem domácnosti. Nízko příjmové rodiny mají nárok na další sociální dávky, proto pro ně výše přídávku není tak důležitá. Rodiny se třemi a více dětmi se zdají být spokojenější s vyšší dávkou v porovnání s jednodětnými rodinami. S počtem dětí se zvyšuje životní minimum domácnosti a tím pravděpodobnost, že rodina spadne do příjmového pásma pro nárok na vyšší částku. Rovněž se zvyšuje pravděpodobnost získání dalších sociálních dávek. Třetí významný determinant spokojenosti souvisí s diferenciací přídávků podle věku. Vzhledem k tomu, že nižší spokojenost vyjádřili respondenti s dětmi ve věku 15 a více let, lze usoudit, že vyšší částky určené pro starší věkové kategorie dětí nedostatečně odrážejí narůstající výdaje na jejich potřeby.

Jaký systém přídávků na děti preferuje česká veřejnost

Přídávky mohou být diferencovány podle rodinného příjmu, věku dítěte či počtu dětí. Respondenti byli požádáni, aby označili, který ze systémů přídávků na děti by preferovali. Česká veřejnost se nejvíce shoduje v názoru, že přídávky na děti by neměly být diferencovány podle počtu dětí. Zavedení plošných přídávků by u nás podpořila pouze třetina dotazovaných osob. Dvě třetiny respondentů souhlasí s tím, že příjmová situace rodiny by se měla vzít

Tab. 4 Preferované systémy rodinných přídávků v České republice (Preferred systems of child allowances in the Czech Republic)

Systém rodinných přídávků	(% kladných odpovědí ve věkové skupině 18–54 let)
<i>Diferenciace podle rodinného příjmu</i>	
Čím nižší příjem, tím vyšší přídávky	45,4
Přídávky pouze rodinám s nízkým příjmem	20,8
Všem rodinám bez ohledu na výši příjmu	33,8
<i>Diferenciace podle věku dětí</i>	
Čím starší dítě, tím vyšší přídávky	50,9
Čím mladší dítě, tím vyšší přídávky	5,2
Přídávky nezávislé na věku dítěte	43,9
<i>Diferenciace podle počtu dětí</i>	
Přídávky pouze na první dvě děti	6,4
Přídávky pouze na třetí a další dítě	2,1
Stejně přídávky na všechny děti	79,4
Na každé další dítě vyšší přídavek	12,1

Pramen: Datový soubor PPA2 2001, ČR.

v úvahu při určování výše přídávků, ale pouze 21% dotázaných by podpořilo vyplácení přídávků jen rodinám s nízkými příjmy. Znovu se tím potvrzuje, že středně příjmové kategorie by neměly být státem opomíjeny. Preference pro diferenciaci přídávků podle věku je méně zřejmá, neboť téměř 44 % respondentů by chtělo přídávky nezávislé na věku dítěte.

¹⁷⁾ Například v Nizozemsku, kde úroveň přídávků byla ve srovnání s ostatními zeměmi nižší, byl zjištěn největší podíl respondentů, kteří označili vyšší přídávku za odpovídající. Téměř 90 % dotázaných bylo přesvědčeno, že vláda nemá žádnou nebo malou odpovědnost za to, aby lidé měli tolik dětí, kolik chtějí.

Získané výsledky odpovídají závěrům mezinárodního srovnání dat z předchozího šetření PPA. Ukazuje se, že preference týkající se diferenciací přídavků na děti podle příjmu rodiny a věku dítěte jsou v přímé souvislosti s tím, jaký systém je v daném státě používán. Největší podpora příjmově testovaných přídavků byla zjištěna ve Španělsku a v Itálii, kde tento systém byl již zaveden¹⁸⁾. Gauthier (1998) se domnívá, že v obou státech se podařilo veřejnost přesvědčit o potřebnosti tohoto kroku. Obdobné výsledky byly zjištěny i v případě preferencí z hlediska věku dítěte. Lidé pravděpodobně upřednostňují takový systém, který mají ověřený.

Tab. 5 Hodnocení preferencí týkající se systémů rodinných přídavků na základě koeficientů modelu binární logistické regrese (Evaluation of preferences regarding systems of child allowances on the bases of odds ratios of binary logistic regression)

Preferovaný systém podle		příjmu	věku	počtu dětí
Věk	20-24	1,66**	0,61*	1,42*
	25-29	1,53*	0,66	1,39*
	30-34	0,87	0,48*	1,09
	35-39	0,98	1,07	0,98
	40-44	1,00	1,00	1,00
Pohlaví	muž	1,12	0,62*	1,13
	žena	1,00	1,00	1,00
Rodinný stav	svobodný/á	1,00	1,00	1,00
	ženatý/vdaná	0,98	0,90	0,59*
	rozvedený/á, vdovec/vdova	1,32*	0,61*	0,47*
Vzdělání	nižší	1,00	1,00	1,00
	střední	0,89	1,28	1,01
	vyšší	0,57*	1,83**	1,64**
Měsíční příjem domácnosti	do 12 000	1,00	1,00	1,00
	12 001 - 17 000	1,81*	1,61*	0,85
	17 001 - 23 000	1,92*	1,56*	1,23
	nad 23 000	2,40**	1,88**	1,16
Ekonomická aktivita	pracuje	1,39*	1,86	1,14
	nepracuje	1,00	1,00	1,00
Počet dětí	žádné	1,00	1,00	1,00
	jedno	1,24	1,21	1,71*
	dvě	0,75*	0,61**	1,56**
	tři a více	0,71*	0,82*	1,01
Zda dostává přídavky	ano	1,65*	0,96	0,91
	ne	1,00	1,00	1,00

Pramen: Datový soubor PPA2 2001, ČR

Poznámka: Vytvoření binárních závisle proměnných použitých v binární logistické regresi je uvedeno v příloze 2. Regresní koeficienty β_k jsou vyjádřeny ve tvaru $\exp(\beta_k)$, pro referenční kategorii je $\exp(\beta_k) = 1$.

*statisticky významné na hladině 0,1

**statisticky významné na hladině 0,05

***statisticky významné na hladině 0,01

Česká veřejnost ve shodě s existujícím stavem preferuje příjmově i věkově diferencované přídavky na děti. Z tohoto pohledu se jeví současný systém jako funkční, a nebylo by žádoucí jej měnit. Příjmově testované přídavky na děti podporují více mladí lidé a lidé s vyššími příjmy. Věkově diferencované přídavky na děti preferují více lidé s vyšším vzděláním, vyššími příjmy a více dětmi.

¹⁸⁾ Příjmově diferencované přídavky na děti byly zavedeny v Itálii v roce 1988 a ve Španělsku v roce 1991.

Gauthier (1998) zjistila, že na rozdíl od preferencí týkajících se systému přídavků na děti z hlediska příjmu či věku dítěte, odlišnosti v preferencích podle počtu dětí souvisí s tím, jak veřejnost v daném státě hodnotí důsledky poklesu plodnosti. Mezinárodní analýzy ukázaly, že čím větší podíl těch, co považují klesající podíl mladých lidí za velmi špatný trend, tím větší lze očekávat pochopení pro opatření, která podporují rození dětí vyšších pořadí, tj. např. na každé další dítě vyšší přídavek¹⁹⁾. Tuto hypotézu výsledky šetření PPA2 v České republice nepotvrdily. Nebyla zjištěna statisticky významná korelace mezi hodnocením poklesu počtu mladých lidí v české populaci a preferencemi diferenciací přídavků podle počtu dětí. Téměř tři čtvrtiny respondentů hodnotí demografické stárnutí negativně. Nicméně, česká veřejnost není nakloněna myšlence, aby stát podporoval porodnost tím, že by finančně zvýhodňoval rodiny s více dětmi. Lze se domnívat, že určitou roli v tomto postoji sehrály zkušenosti s pronatalitní politikou státu před rokem 1989 a obavy, že by takové opatření bylo zneužíváno sociálně slabšími skupinami lidí. Z hlediska individuálních charakteristik by zavedení diferenciací podle počtu dětí v České republice podpořili lidé spíše s vyšším vzděláním a lidé se dvěma dětmi.

Závěr

V české veřejnosti výrazně převládá nespokojenost s výší přídavků. Jejich zvýšení se jeví jako nejvíce žádoucí v porovnání s jinými opatřeními populační politiky. Vzhledem k tomu, že větší nespokojenost vyjádřili respondenti se středními a vyššími příjmy, potvrzuje se tím kritika, že státní podpora je více zaměřená na rodiny s nízkými příjmy. Věková diferenciací přídavků na děti se ukázala být nedostatečná, neboť vyšší nespokojenost vyjádřili také respondenti se staršími dětmi.

Česká veřejnost by uvítala zvýšení přídavků, ale ne takové, které by zvýhodňovalo rodiny s větším počtem dětí. Ve shodě s existujícím stavem jsou preferovány přídavky na děti příjmově i věkově diferencované. Na základě výsledků šetření se jeví současný systém jako funkční, který by nebylo žádoucí měnit. Zavedení plošných přídavků by podpořila pouze třetina dotazovaných osob, tzn., že vyplácet všem dětem stejnou částku, neodpovídá představám populace. Zdá se, že veřejnost nepochopila, že záměrem takového opatření by mělo být zvýšení podpory rodin se středními příjmy.

Je nutné připomenout, že zavedení plošných přídavků by pravděpodobně znamenalo zrušení daňové úlevy, která je v současné době poskytována na každé dítě. Za takové situace, kdy změny v systému přídavků na děti by byly pouze účelové, se nelze domnívat, že by zavedení plošných přídavků přispělo ke zlepšení populačního klimatu v České republice. Znevýhodnění středních vrstev je třeba řešit změnami v celém systému podpory rodin s dětmi.

Literatura

- Cornia, G. A. 1991. *Economic reforms and child welfare: in pursuit of adequate safety nets for children*. In *Children and the Transition to the Market Economy*. Ed. by Cornia, G.A. – Sipos, s. 92–119.
- Dlouhý, J. 1996. *Co ukázala analýza adresnosti systému sociálních dávek*. Sociální politika, č. 11, s. 8–11.
- Dlouhý, J. 1997. *Vzájemné vazby systému daní a dávek v České republice*. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub, 255 s.
- Dumon, W. 1997. *The uncertainties of policy with regard to the family*. In *The European family. The family question in the European Community*. Ed. by Jacques Commaille a Francois de Singly. London: Kluwer academic Publishers, s. 61–78.
- Gauthier, A. H. 1996. *The state and the family. A comparative analysis of family policies in industrialized countries*. Oxford: Clarendon Press, 232 s.
- Gauthier, A. H. 1998. *Support for child allowances and parental leave*. In *Population, Family, and Welfare: A comparative survey of European attitudes*. Vol. II. Clarendon press, Oxford.

¹⁹⁾ V Rakousku byla zjištěna největší podpora pro diferenciaci přídavků na děti podle počtu dětí, přestože jsou v tomto státě vypláceny stejné přídavky na všechny děti. V Rakousku 94 % respondentů označilo klesající podíl mladých lidí za špatný trend.

- Holáňová, E. 1998. *Vývoj peněžních příjmů domácností v roce 1997*. Sociální politika, č. 7–8, s. 11–13.
- Kepková, M. ed. 1997. *Státní sociální podpora*. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub, 240 s.
- Kotýnková, M. 2002. *Podpora rodin s dětmi v 90. letech a její možný vývoj*. Sociální politika, č. 5, s. 8–11.
- Pascall, G. – Manning, N. 2000. *Gender and social policy: comparing welfare states in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*. Journal of European Social Policy, roč. 10, č. 3, s. 240–266.
- Řeháková, B. 2000. *Nebojte se logistické regrese*. Sociologický časopis, roč. 36, č. 4.
- Stropnik, N. 2001. *Preferences in Slovenia versus reality in Europe: The case of parental leave and child benefit*. European population conference. Helsinki, 7.–9. června 2001.
- Tarkanyí, A. 2001. *Family benefits in Hungary*. MZES projekt University of Mannheim.
- Tuček, M. – Kuchařová, V. 2000. *Proměny rodiny v období transformace od totality k občanské společnosti jako výzva pro rodinnou politiku*. In Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy v 21. století. Sborník z česko-německorakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu, s. 14–28.
- Vostatek, J. 1997. *Rodinné dávky*. Ekonom, č. 21, s. 65.
- Z programového prohlášení vlády. Sociální politika, 2002, č. 9, s. 2–3.

JIŘINA KOCOURKOVÁ pracuje jako odborný asistent na katedře demografie a geodemografie PFF UK v Praze. Zaměřuje se na šetření populačního klimatu a populační politiku. Zúčastnila se mezinárodních projektů PPA a PPA2 (Population Policy Acceptance) jako koordinátorka výzkumu pro Českou republiku. K jejím posledním článkům patří: **Leave arrangements and childcare services in Central Europe: policies and practices before and after transition**. Community, Work & Family, 2002, 5 (3) a **The potential impact of fertility-related policies on future fertility developments in the Czech Republic: analysis based on surveys conducted in the 1990s**. AUC Geographica, 2001, 36 (1).

Příloha 1

Výše přídávku na děti od 1. 1. 1985 do 31. 12. 1995 (Child allowances since 1. 1. 1985 to 31. 12. 1995)

Počet dětí	Platnost od 1. 1. 1985		Platnost od 1. 11. 1993
1 dítě	200	Dítě do 6 let	340
2 děti	650	Dítě od 6 do 10 let	380
3 děti	1210	Dítě od 10 do 15 let	450
4 děti	1720	Dítě od 15 do 26 let	490
Každé další dítě	350		

Výše přídávku na dítě od 1. 1. 1996 do 30. 9. 1997 (Child allowances since 1. 1. 1996 to 30. 9. 1997)

Věk dítěte	Výše přídávku na dítě při rozhodném příjmu v násobcích ŽM								
	do 1,1 ŽM			od 1,1 do 1,8 ŽM			od 1,8 do 3,0 ŽM		
	1. 1. 1996	1. 10. 1996	1. 7. 1997	1. 1. 1996	1. 10. 1996	1. 7. 1997	1. 1. 1996	1. 10. 1996	1. 7. 1997
do 6 let	423	452	474	370	395	415	185	198	208
od 6 do 10 let	468	500	525	409	437	460	205	219	230
od 10 do 15 let	554	592	621	485	518	544	243	259	272
od 15 do 26 let	608	650	682	532	569	597	266	285	299

Výše přídávku na dítě od 1. 10. 1997 do 31. 12. 1998 (Child allowances since 1. 10. 1997 to 31. 12. 1998)

Věk dítěte	Výše přídávku na dítě při rozhodném příjmu v násobcích ŽM			
	do 1,8 ŽM		od 1,8 do 2,2 ŽM	
	1. 10. 1997	1. 4. 1998	1. 10. 1997	1. 4. 1998
do 6 let	400	422	208	219
od 6 do 10 let	443	468	230	243
od 10 do 15 let	524	554	272	287
od 15 do 26 let	576	608	299	315

Výše přídatku na dítě od 1. 1. 1999 (Child allowances since 1. 1. 1999)

Věk dítěte	Výše přídatku na dítě při rozhodném příjmu v násobcích ŽM								
	do 1,1 ŽM			od 1,1 do 1,8 ŽM			od 1,8 do 3,0 ŽM		
	1. 1. 1999	1. 4. 2000	1. 10. 2001	1. 1. 1999	1. 4. 2000	1. 10. 2001	1. 1. 1999	1. 4. 2000	1. 10. 2001
do 6 let	500	512	541	437	448	474	219	224	237
od 6 do 10 let	554	570	605	485	499	530	243	250	265
od 10 do 15 let	656	676	714	574	591	625	287	296	313
od 15 do 26 let	720	740	784	630	647	686	315	324	343

Příloha 2

Binární závisle proměnné použité v tabulce 5 (Binary dependent variables used in table 5)

*Kterému systému přídatků na děti podle rodinných příjmů dáváte přednost?*Hodnota „1“ = pouze rodinám s nízkým příjmem,
čím nižší příjem, tím vyšší přídatky

Hodnota „0“ = stejné přídatky všem rodinám bez ohledu na výši příjmů

*Kterému systému přídatků na děti podle věku dětí dáváte přednost?*Hodnota „1“ = čím starší dítě, tím vyšší přídatky
čím mladší dítě, tím vyšší přídatky

Hodnota „0“ = přídatky nezávislé na věku dítěte

*Kterému systému přídatků na děti podle počtu dětí dáváte přednost?*Hodnota „1“ = přídatky pouze na první dvě děti
pouze na třetí a další dítě

na každé další dítě vyšší přídatky

Hodnota „0“ = stejné přídatky na všechny děti

Summary

Child allowances represent one of the key components of the Czech government's family policy. Until 1993 child allowances were differentiated by birth order, after 1993 they have become differentiated according to the child's age. Since 1995 child allowances have been subject to means-testing. Despite that around 90 per cent of families are entitled to this cash benefit. The age- and income-related system of child allowances currently available in the Czech Republic is rather exceptional in the European context as only Italy and Slovakia have similar systems.

Before 1990 child allowances for a two-child family corresponded to about 20 per cent of the average per capita monthly income. Large decreases in the real value of child allowances occurred in the early 1990s. Since 1995 the value for a two-child family has oscillated between 7 and 11 per cent of the average per capita monthly income.

In response to the extremely fast and deep decline in overall fertility, the social-democratic government which came to power in 1998 has repeatedly proposed the introduction of universal allowances payable to all children, irrespective of the family income. The latest proposal assumes that these allowances would be paid as a flat rate differentiated only by the child's age.

Does the Czech population support the idea of such allowances? Opinions regarding child allowances were analysed using data from the 2001 survey „The Acceptance of Population-related Policies“ (PPA2). Binary logistic regression was used to assess differences in opinions by sex, age, marital status, education, parity, employment status, and income.

The results show that a large part of the Czech public is unhappy about the level of child allowances and disagrees with the view that only low income families should benefit from this assistance. Respondents would welcome higher allowances but not preferential allowances for families with more children. Most people support allowances differentiated by age and income, which corresponds to the existing practice. Only one third of respondents said they preferred universal allowances. Overall, the results indicate that the current system of child allowances is functional and need not be changed.

VÝVOJ PŘIROZENÉHO A MIGRAČNÍHO PŘÍRŮSTKU V OBCÍCH MORAVSKOSLEZSKÉHO KRAJE V LETECH 1992 AŽ 2001¹⁾

IVAN ŠOTKOVSKÝ – LUBOR TVRDÝ

The Development of the Natural and Migration Increase in Moravian–Silesian Municipalities between 1992 and 2001

The significant changes in spatial behaviour of the population have happened during last decade especially in the evaluation of reproduction and migration behaviour. The spatial deconcentration accompanied above all by deurbanisation and suburbanisation processes changes considerably the pattern of settlement. Based on the ten years analysis in 1992–2001 the paper deals with new trends in changes of natural and mechanical movement of population within Moravia–Silesia region. The result is the classification municipality according to the above-mentioned processes.

Demografie, 2004, 46: 33–46

Základní prostorové charakteristiky kraje

Prostorové chování obyvatel Moravskoslezského kraje (MSK) má dvě základní roviny, které jsou podrobeny následující analýze. Jednou z nich je posouzení sídelní hierarchie, kde primární prostorovou jednotkou jsou jednotlivé obce. Druhou rovinou je hodnocení vývoje vitálních znaků a migračního chování trvale bydlicího obyvatelstva v těchto obcích. Ačkoli Moravskoslezský kraj jako samosprávný celek s příznanou právní subjektivitou oficiálně začal fungovat od 1. ledna roku 2000, bylo provedeno územní sjednocení z pohledu současné rozlohy kraje (necelých 5555 km²) až k roku 1992.

Tab. 1 Vývoj počtu obcí Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2001 podle velikostní struktury (Number of municipalities of North Moravia and Silesia Region, 1992–2001, by size structure)

Velikostní skup. obcí podle počtu obyvatel	Rok									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
do 199	14	14	15	16	13	13	15	14	13	13
200 – 499	59	63	62	60	63	63	62	62	63	63
500 – 999	73	71	73	74	75	75	77	77	75	78
1 000 – 1 999	70	73	74	75	75	75	76	76	79	77
2 000 – 4 999	37	37	39	40	40	39	38	40	39	40
5 000 – 9 999	14	14	15	15	15	16	16	15	16	15
10 000 – 19 999	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4
20 000 – 49 999	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
50 000 – 99 999	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
100 000 a více	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Celkem	284	289	294	296	297	297	300	300	301	302

Pramen: ČSU – Běžná evidence přirozené změny a migrace.

Pozn.: Zařazení obcí do velikostní kategorie podle počtu obyvatel k 1. 7. uvedeného roku.

¹⁾ Příspěvek byl zpracován v rámci výzkumného záměru MSM 275100015 s názvem *Analýza a modelování adaptačních procesů průmyslových regionů v kontextu integrace do EU a vytváření euroregionů*, konkrétně v dílčím úkole 1/1 *Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě*.

Během sledovaných deseti let došlo ke změnám počtu obcí uvnitř kraje. Rozhodujícím trendem bylo osamostatňování některých dřívějších částí obcí a jen výjimečně došlo k procesu opačnému, to znamená ke slučování obcí. V roce 1992 bylo celkem 284 obcí a v roce 2001 již 302 (tab. 1). Vzhledem k tomu, že nejčastějším případem bylo osamostatňování obcí v nejmenší velikostní kategorii (do 199 obyvatel), nebylo potřebné tyto skutečnosti z pohledu územních pohybů zpracovávat. Změny celkového populačního chování obyvatelstva Moravskoslezského kraje ve sledovaném období jsou vyjádřené prostřednictvím vývoje základních měr přirozeného přírůstku a migrace. Na počátku sledovaného období byl počet obyvatel 1 286 730 (střední stav obyvatelstva) a na jeho konci 1 268 603.

U každého okresu je odlišná sídelní hierarchie. Nicméně se ukázalo, že okresy Frýdek-Místek, Nový Jičín, Opava a Karviná mají podobnou sídelní strukturu. Specifickým případem zůstává městský okres Ostrava. Pouze u okresu Bruntál se zřetelně projevila odlišnost sídelní hierarchie, která je dána zejména výrazně rozsáhlejším zastoupením obcí s velikostí do 499 obyvatel (četnost zastoupení přes 53 % v roce 2001). Ostatní území vykazuje četnost zastoupení obcí v těchto nejmenších velikostních kategoriích pouhých 16 % s tím, že nejčetnější jsou kategorie od 500 do 5000 obyvatel (celkově téměř 72 %).

Data, ukazatelé a metoda klasifikace obcí

Datová základna umožňuje studovat procesy natality, mortality a migrace²⁾ na úrovni obcí v dlouhém časovém období. V této studii jsou použita data z běžné evidence přirozené měny a stěhování, která na území našeho státu zjišťuje Český statistický úřad. Z těchto dat jsou zkonstruovány ukazatelé měřící výše uvedené procesy, kterými jsou hrubé míry přirozeného přírůstku (*hmpp*), migračního salda (*hmms*) a celkového přírůstku populace (*hmcpp*) (Šotkovský-Tvrdlý, 2002).

Klasifikace obcí je založena na konceptu homogenity, tzn., že se hledají obce s vysokým stupněm vzájemné uniformity charakteru demografického vývoje. Opomíjíme zde jejich prostorové vazby včetně hierarchického uspořádání center. Metody klasifikace předpokládají nediferencovaný abstraktní prostor popsany vybranými ukazateli *hmpp* a *hmms*, ve kterém jsou obce umístěny. Klasifikační systém, který byl navržen jako vícerozměrný a dynamický – je vytvořen najednou pro oba vybrané ukazatele a zohledňuje jejich vývoj v čase. Jelikož obě míry jsou ve stejných jednotkách, nebylo nutné provádět jejich standardizaci. V takto navrženém klasifikačním systému je zohledněn vliv výše uvedených ukazatelů na hrubou míru celkového přírůstku. Pro navržení klasifikačního systému byla použita metoda K-means³⁾. Výpočty se prováděly prostřednictvím statistického programu SPSS ver. 11.5.

Hodnocení celkového populačního přírůstku Moravskoslezského kraje

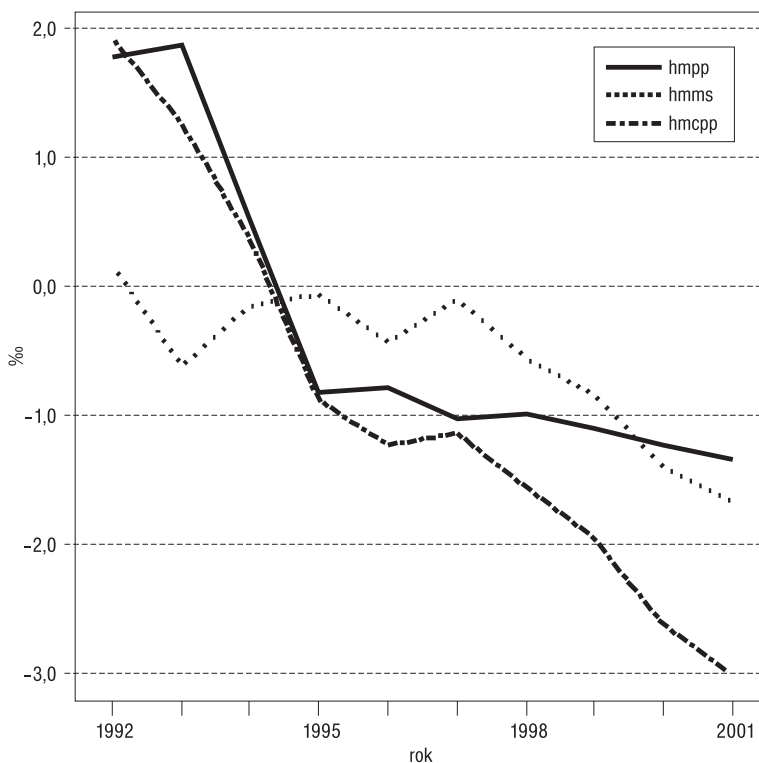
To, že se kraj propadnul k záporným hodnotám hrubé míry celkového populačního přírůstku během roku 1995, bylo způsobeno především výrazným poklesem porodnosti, který na úrovni celého státu započal už v 80. letech minulého století. Na úrovni ČR se tak ukazatel *hmpp* dostal pod hodnotu 1 ‰ v roce 1983 a od roku 1994 se trvale pohybuje v intervalu záporných čísel od -1 ‰ do -2 ‰. U Moravskoslezského kraje padá pod úroveň 1 ‰ až v roce 1994, ale v záporných číslech se pohybuje již od následujícího roku 1995. Opoždění trendů u kraje je s největší pravděpodobností zapříčiněno ještě příznivějším věkovým složením jako odrazem situace z let 1950 až 1970, kdy se do kraje přistěhovalo mnoho mladých

²⁾ Migrací je v tomto článku míněn proces stěhování mimo hranice původní obce, který je doprovázen změnou místa trvalého bydliště.

³⁾ Metoda K-means (*K-Means Cluster Analysis*) navrhuje klasifikační systém pro předem zadaný počet tříd. Metoda je založena na realokačních iteracích. Optimalizačním kritériem je minimalizovat součet čtverců vzdáleností mezi objekty ve shluku a centroidy. *Centroidem* je zde míněn aritmetický průměr všech objektů v daném shluku. Nevýhodou této metody je určitá nestabilita klasifikačního systému způsobená citlivostí na extrémní a odlehlé hodnoty, proto byla provedena níže popsaná stabilizace deskriptorů.

začínajících rodin. Už od roku 1996 jsou však hodnoty **hrubé míry celkového úbytku populace** kraje vyšší než průměr státu, avšak v posledním statisticky vyhodnoceném roce je rozdíl již jenom 0,5 ‰. U Moravskoslezského kraje je tento ne příliš velký rozdíl způsoben vyššími zápornými hodnotami migračního salda. Stát byl ke konci roku 2000 stále migračně ziskový, ale jak vyplývá z grafu 1, je Moravskoslezský kraj migračně ztrátovým (ale to již od druhé poloviny 70. let) při pozvolném prohlubování negativní tendence od roku 1998. Tento trend je rovněž něco zcela nového za posledních sto let a opět dělá z kraje oblast s velice **výraznými a složitými demograficko-sociálními projevy**, které právě z těchto důvodů velice rychle a hluboko ovlivňují demograficko-sociální chování celé české populace. Vždyť jde o váhu 12 ‰ z celkové desetimilionové populace České republiky.

Graf 1 Populační vývoj Moravskoslezského kraje (Population trends of North Moravia and Silesia Region)

Až do roku 1994 platilo, že se na zahájeném zřejmě dlouhodobém poklesu celkového přírůstku obyvatelstva Moravskoslezského kraje nejvýrazněji podílel nově nastartovaný pokles přirozené měny od počátku 90. let 20. století. Výraznější akcelerace úbytku populace však nastává od roku 1997, kdy ke zpomalující se tendenci negativního vývoje přirozené měny přistupuje trend prohlubování záporného vývoje migračního salda. A právě hodnota tohoto ukazatele začíná mít v ukazateli *hmcpp* od roku 2000 větší váhu.

Hodnocení změny populační velikosti okresů Moravskoslezského kraje

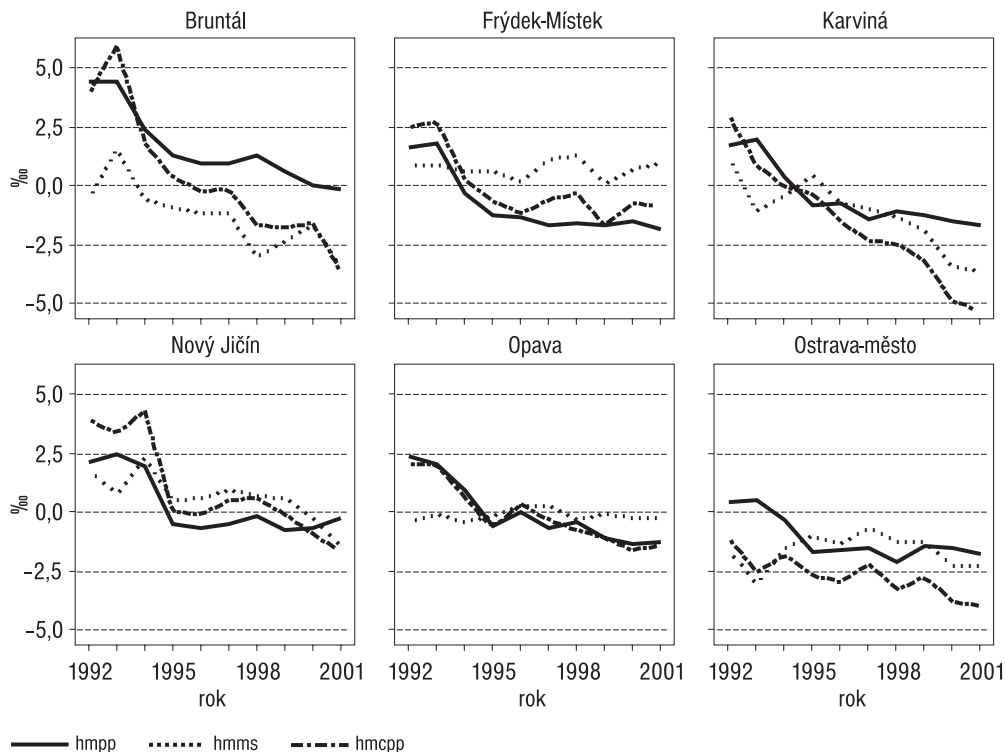
Detailnější prostorové poznatky o výše zmíněných projevech poskytují rozborů na úrovni samotných okresů či obcí kraje. Ačkoli již v úvodu byla zmíněna značná odlišnost okresu

Bruntál od ostatních okresů a specifitější postavení Ostravy, jsou desetiletý trend u ukazatele přirozeného přírůstku shodné. Od roku 1992, kdy se u Bruntálu přiblížil úrovni 4,5 ‰ a u ostatních okresů se pohyboval v intervalu od 0,5 do 2,0 ‰, se v roce 2001 pohyboval už mezi -0,1 ‰ a 1,9 ‰. Je tedy zřejmé, že po celou dekádu přirozená měna nejen klesala, ale od roku 1995 se s výjimkou bruntálského okresu propadla k záporným hodnotám. Bruntál záporných hodnot dosáhl s několikaletým zpožděním až v roce 2001. U migračního chování je situace odlišná. Zde se odlišuje okres Frýdek-Místek, který jako jediný byl v tomto časovém horizontu vždy imigračním prostorem. Okolo nulové hodnoty hrubé míry migračního salda se ještě nachází okres Opava. Ostatní okresy můžeme označit za emigrační.

Je tedy zřejmé, že výsledná hodnota hrubé míry celkového přírůstku populace je za posledních deset let v Moravskoslezském kraji ovlivněna především migračním chováním obyvatelstva. Proto také nejnižších hodnot *hmcpp* bylo v posledním sledovaném roce (rok 2001) dosaženo u Karviné (-5,3 ‰), Ostravy (4,0 ‰) a Bruntálu (-3,6 ‰).

Nejméně negativně postižen přirozeným a migračním chováním obyvatel byl ve stejném roce okres Frýdek-Místek, kde *hmcpp* nepřekročila -1 ‰ a kde jako u jediného okresu kraje byla hodnota *hmms* kladná, a to po celé sledované období (graf 2).

Graf 2 Populační vývoj v jednotlivých okresech Moravskoslezského kraje (Population trends in individual districts of North Moravia and Silesia Region)

Na okresní úrovni je absolutně nejsložitější a nejzávažnější situace v okrese Karviná, a to právě s ohledem na nárůst počtu vystěhovalých osob již od roku 1995. Za relativně stabilní můžeme označit reprodukční a migrační chování v okresech Nový Jičín a Opava. I zde se

míry přirozené reprodukce a migrace v polovině 90. let minulého století přiblížily k nulovým hodnotám, kolem kterých v následujících letech oscillovaly.

Hodnocení populačního vývoje podle jednotlivých obcí Moravskoslezského kraje

Přibližně 300 obcí kraje bylo rozděleno do velikostních skupin obcí z důvodu lepšího rozpoznávání jejich přitažlivosti měřené populačním růstem obce. Velikostních kategorií je celkem deset (tab. 2). V největší velikostní kategorii je pouze jedna obec, kterou je administrativně správní centrum kraje město Ostrava. Jeho populační váha ve sledovaném období nadále mírně klesá, což obecně platí rovněž pro velikostní kategorie nad 10 tisíc obyvatel. Za relativně populačně stabilní v našem střednědobém pohledu můžeme považovat obce, které mají nejméně 500 trvale bydlících obyvatel a maximálně se přibližují hranici 10 tisíc obyvatel. Za nejpřitažlivější se potom ukazují obce, kde se populační velikost pohybuje mezi 1000 až 9999 obyvateli.

Tab. 2 Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých velikostních kategoriích obcí MSK (v %) (Population in individual size categories of municipalities of North Moravia and Silesia Region (in %))

Velikostní skup. obcí podle počtu obyvatel	Rok										Celkem
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
do 199	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
200 - 499	1,5	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,6
500 - 999	4,0	3,9	4,0	4,0	4,1	4,1	4,2	4,2	4,1	4,4	4,1
1 000 - 1 999	7,7	8,1	8,1	8,2	8,3	8,3	8,5	8,5	8,8	8,7	8,3
2 000 - 4 999	9,5	9,5	9,9	10,3	10,3	9,9	9,8	10,4	10,0	10,5	10,0
5 000 - 9 999	8,1	8,0	8,5	8,4	8,4	8,7	8,7	8,3	8,7	8,2	8,4
10 000 - 19 999	5,1	5,0	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,3	4,3	4,2	4,4
20 000 - 49 999	16,6	16,5	16,4	16,1	16,1	16,1	16,0	16,0	15,9	15,7	16,1
50 000 - 99 999	21,9	21,8	21,8	21,8	21,8	21,7	21,6	21,5	21,5	21,5	21,7
100 000 a více	25,4	25,4	25,3	25,2	25,2	25,1	25,1	25,1	25,1	24,9	25,2
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

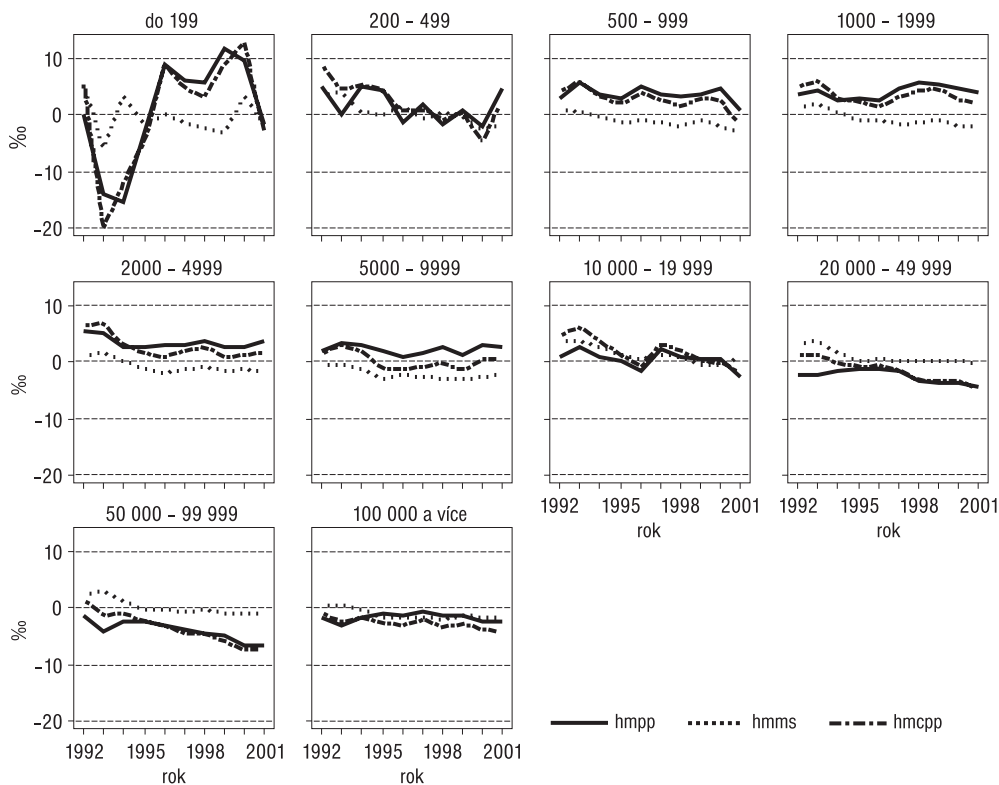
Pramen: ČSU - Běžná evidence přirozené změny a migrace.

Pozn.: Počet obyvatel k 1. 7. uvedeného roku.

Při hodnocení změn populační velikosti podle velikostní kategorie obcí (graf 3) lze přijmout následující zobecnění:

- Největší variabilita přirozeného a migračního přírůstku je u obcí v kategorii do 199 obyvatel. Důvodem je samozřejmě nízká velikost středního stavu obyvatelstva a úměrně tomu značný dopad každého pohybu, ať už přirozeného nebo častěji mechanického, do výsledku obou hrubých měř. A tyto v posledních letech zejména emigrační tendence jsou viditelné. Navíc je to jediná velikostní kategorie, u které vidíme významnější vliv věkové struktury na procesy přirozené změny a na stěhování. Jde především o skutečnost, že v těchto obcích je podíl obyvatelstva v reprodukčním věku v průměru o 3,5 % nižší než u ostatních velikostních skupin obcí. Je to dáno především vyšším podílem obyvatel vyššího věku. Mírnější projev variability je ještě viditelný u velikostní kategorie od 200 do 499 obyvatel.
- Přirozená změna je ve všech kategoriích dlouhodobě klesající veličinou. Proto celkový charakter prostorového chování populace Moravskoslezského kraje ovlivňuje dnes již nepatrně.
- O celkovém přirozeném přírůstku obcí **rozhoduje migrační chování**.
- Obce větší než 10 tisíc obyvatel celkově ztrácejí obyvatelstvo vystěhováním a nejcitelnější je to ve velikostní kategorii 50 000 až 99 999 obyvatel a také 20 000 až 49 000 obyvatel.
- Přistěhovalectví se kladně projevuje u obcí ve velikostních kategoriích mezi 500 až 9999 obyvateli. Nejlépe se zde ukazují velikostní kategorie 1000 až 1999 obyvatel a 5000 až 9999 obyvatel.

Graf 3 Populační vývoj podle velikostní skupin obcí Moravskoslezského kraje (Population trends by size group of municipalities of North Moravia and Silesia Region)

Návrh typologie obcí kraje podle populačního chování obyvatelstva

Úkolem následujícího klasifikačního systému je nalézt typy obcí s podobnou úrovní a vývojem *hmms* a *hmpp*. V obecné rovině lze brát rostoucí trend *hmms* jako ukazatel zvyšující se atraktivity území. Samozřejmě platí to i naopak.

Při tvorbě klasifikačního systému byly z analýzy vyloučeny obce, které ve sledovaném období vznikly (20 obcí), příp. zanikly (2 obce). Dále z důvodů vysoké variability ukazatelů byly rovněž vyloučeny obce, jejichž počet obyvatel v některém ze sledovaných roků klesl pod hranici 200. Jednalo se celkem o 16 obcí. Rovněž pro lepší stabilitu analyzovaných časových řad *hmms* a *hmpp* bylo použito centrovaného tříletého klouzavého průměru, z čehož vyplývá i zkrácení analyzovaného období na roky 1993 až 2000. Klasifikační systém tak byl navržen pro 266 obcí Moravskoslezského kraje. I u těchto analyzovaných obcí demografické ukazatele dosahovaly různých úrovní, proto bylo nutné klasifikační systém sestavit pro 15 typů. Z těchto 15 typů je 7 tvořeno pouze jednou obcí a u dalších třech typů nedosahuje počet obcí ani 10 (tab. 3). Těmto typům s malým počtem obcí bude pozornost věnována zvlášť. Nejprve jsme se zaměřili na prvních pět hlavních typů, které jsou zobrazeny v grafu 4. V příloze 1 je uveden kartogram obcí podle typů.

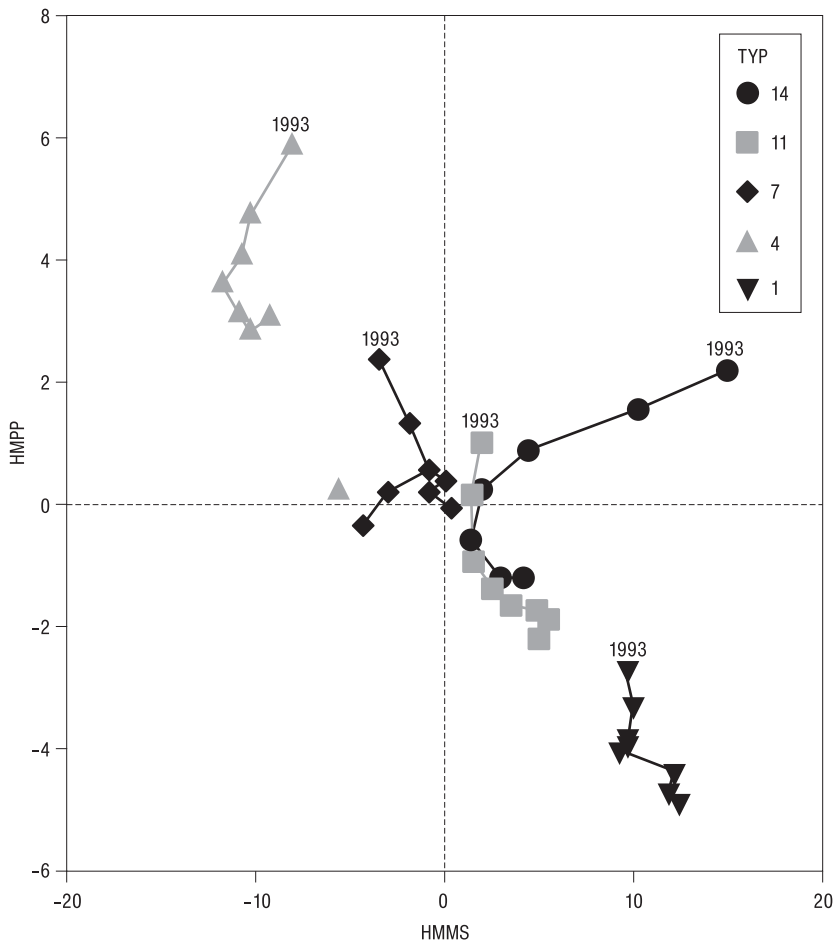
Pro hodnocení úrovně typu jsme použili těžiště centroidů jednotlivých typů, které jsou vypočítány jako průměrná hodnota ukazatele v centroidu. Navržená klasifikace nás vede k následujícím zobecněním:

Tab. 3 Počet obcí v třídách (Number of municipalities in classes)

Typ	Počet	%	Kum. %
11	96	36,1	36,1
7	69	25,9	62,0
14	35	13,2	75,2
1	31	11,7	86,8
4	14	5,3	92,1
5	9	3,4	95,5
12	3	1,1	96,6
15	2	0,8	97,4
2	1	0,4	97,7
3	1	0,4	98,1
6	1	0,4	98,5
8	1	0,4	98,9
9	1	0,4	99,2
10	1	0,4	99,6
13	1	0,4	100,0
Celkem	266	100,0	

- Typ 1** Vysoká a jen mírně oscilující hodnota *hmms* po celé sledované období (31 obcí) s tendencí mírného poklesu v posledních třech letech. Přesto těžiště u *hmms* přesahuje hladinu 10,6 ‰ a u *hmpp* jsou to necelé -4 ‰.
- Typ 14** Obce s kladnou středně vysokou hodnotou *hmms*, ale odlišným časovým průběhem (35 obcí). Na počátku sledovaného období dosahovaly vysokých hodnot *hmms* (až 17 ‰), ale s poklesem váhy až do roku 1998, kdy opět dochází k mírnějšímu růstu ukazatele. Navíc se u nich přirozená měna po větší část 90. let pohybovala v kladných hodnotách a až v závěru tohoto období klesla pod 0, ale nepřesáhla dosud hranici -2 ‰.
- Typ 11** Středně vysoká hodnota *hmms* po celé sledované období (nikdy nepoklesla pod 0 hodnotu, ale rovněž nepřekročila hranici 8 ‰) s mírným nárůstem, který byl ke konci sledovaného období zastaven (96 obcí).
- Typ 7** Obce s převažující středně vysokou hodnotou migračního salda (průměrná hodnota *hmms* okolo -1,8 ‰), ale časově odlišným průběhem (69 obcí). V první polovině sledované dekády snižování záporného salda migrace až téměř k 0 hranici, ale ve druhé polovině dekády opět nárůst záporného salda migrace a dosažení stavu na počátku sledovaného období i s mírným překročením. Proto i výsledná hodnota *hmcpp* se v dekadě přiblížila k -1,2 ‰.
- Typ 4** Obce s převažující vyšší zápornou hodnotou migračního salda, které se v našem střednědobém pohledu příliš nemění (14 obcí). V první polovině sledované dekády zvyšování záporného salda migrace, ale ve druhé polovině dekády snižování hodnoty záporného salda migrace a mírného překonání stavu z počátku sledovaného období. Výraznější je u nich proměna váhy ukazatele *hmpp*, kdy z počátečních výrazně kladných hodnot okolo 6 ‰ klesá až k nule. Nicméně za celé sledované období jsou tyto obce výrazně ztrátové z pohledu celkového populačního vývoje (těžiště je -6,3 ‰).

Graf 4 Klasifikační systém obcí - 5 hlavních typů (Classification system of municipalities - 5 major types)

Vztah mezi klasifikací a velikostí obce

Vztah mezi typologií velikostí obce byl statisticky významný⁴⁾ a lze ho znázornit prostřednictvím korespondenční analýzy. Prostřednictvím této analýzy umístíme jednotlivé kategorie do *biplotu*⁵⁾ (graf 5) tak, aby co nejlépe odrážely vztah k ostatním kategoriím. Při korespondenční analýze se ukázalo, že je vhodné vzhledem k navržené klasifikaci redukovat počet kategorií velikostní struktury obcí na 6 typů.

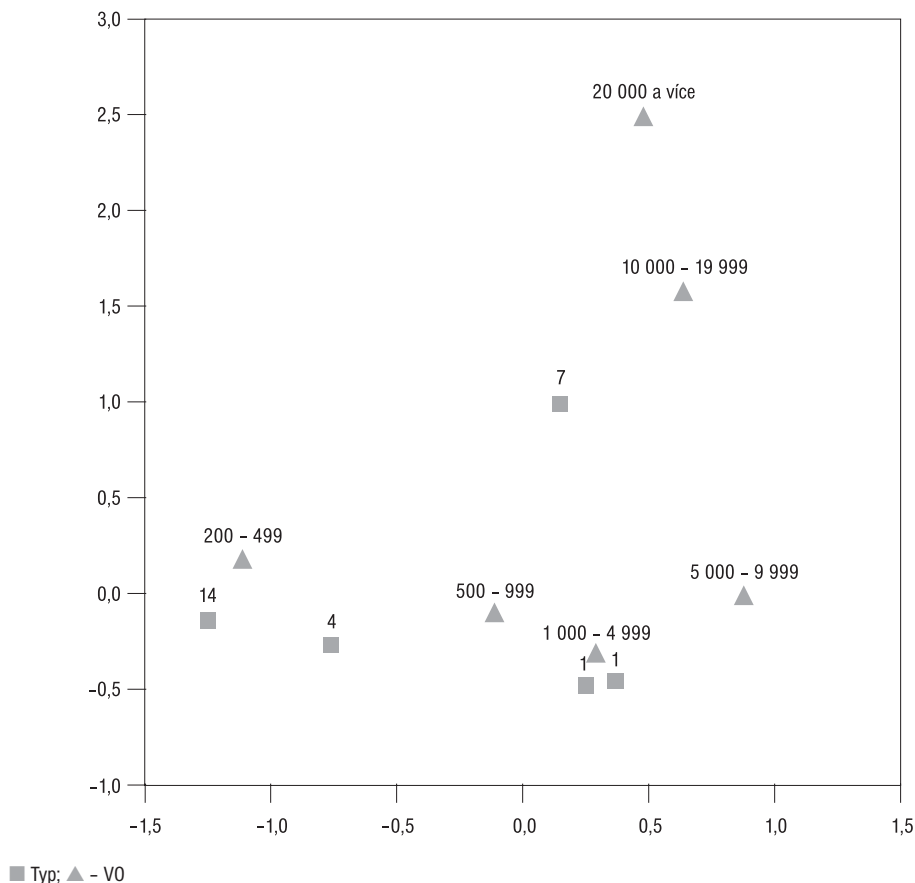
U typu 7 jsou zastoupeny všechny obce nad 20 000 obyvatel a skoro všechny obce v předcházející velikostní kategorii 10 000–19 999. Rovněž se ukazuje, že typy 1 a 11 mají podobnou sídelní hierarchii, kde převažují obce ve velikostní kategorii 1000–4999. U typu 14 jsou

⁴⁾ Na hladině významnosti 0,05 nebyla zamítnutá hypotéza o závislosti mezi typologií a velikostní kategorií obcí, která byla testována Pearsonovým χ^2 testem.

⁵⁾ Osy, resp. dimenze *biplotu* jsou zkonstruovány tak, aby co nejlépe postihovaly variabilitu buněk v kontingenční tabulce.

nejvíce zastoupeny obce z nejmenší analyzované velikostní kategorie 200–499 obyvatel. A pro typ 4 je charakteristické relativně rovnoměrné zastoupení obcí ve třech nejnižších velikostních kategoriích.

Graf 5 Biplot typ versus velikost obce (VO) (Biplot type versus municipality size)

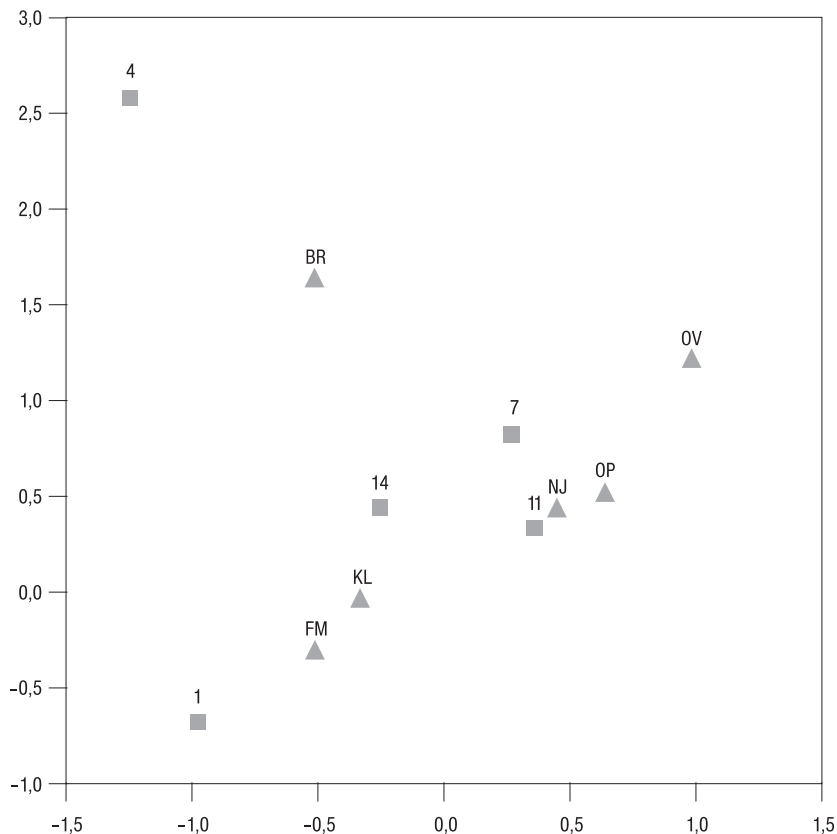
Vztah mezi klasifikací a okresy

Rovněž byla na 5 % hladině významnosti prokázána statická závislost mezi typologií a okresem, ve kterém se obce nacházejí. Nejvýrazněji se odlišuje typ 4, kde je 85,7 % zastoupení obcí z okresu Bruntál. V typu 1 převládá zastoupení obcí z okresu Frýdek-Místek a naopak nejmenší podíl mají obce z okresu Bruntál a následně i obce z okresu Opava. Typ 7 se vyznačuje malým podílem obcí z okresu Frýdek-Místek a u typu 11 je menší četnost obcí z okresu Bruntál.

Výjimky potvrzující pravidlo

Pro verifikaci typologie je vhodné věnovat pozornost typům i s malým počtem obcí a pokusit se najít vysvětlení pro abnormality úrovně, příp. vývoje ukazatelů *hmpp* nebo *hmms* u daných obcí.

Graf 6 Biplot versus okres (Biplot type versus district)

■ Typ; ▲ - Okres

Okres: BR - Bruntál, FM - Frýdek-Místek, KI - Karviná, NJ - Nový Jičín, OP - Opava, OV - Ostrava

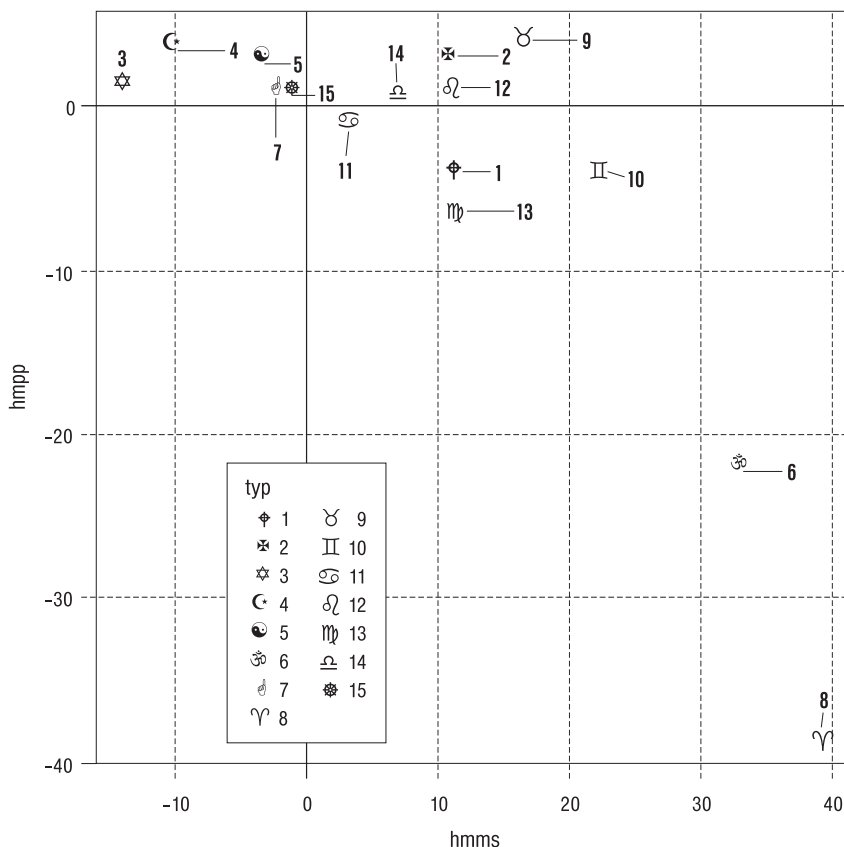
Co se týče polohy, tak největší extrémy můžeme nalézt u typu 6 a 8. Jedná se o obce Kyjovice (6) a Komorní Lhotka (8), kde jsou umístěny domovy důchodců. Tomu odpovídá i velký podíl občanů vyššího věku. Tyto obce se tedy vyznačují vysokým kladným migračním saldem a velmi vysokým přirozeným úbytkem.

Další nejvyšší těžiště z pohledu *hmms* je u typu 10, který tvoří obec Malenovice. Obec leží v Chráněné krajinné oblasti Beskydy. V této rekreační oblasti dochází k intenzivní výstavbě rodinných domků. Od roku 1992 se počet obyvatel obce zvýšil z 285 na 379 v roce 2001. Nejvíce osob se do Malenovic přistěhovalo v letech 1996 až 1997.

Důvodem vychýlení těžiště nad hodnotu 10% *hmms* u typů 9 a 13 jsou extrémní hodnoty migračního salda v jednom roce. V typu 13 je obec Moravice, u které hodnota *hmms* v roce 1999 je 143%. V katastru obce leží ústav sociální péče. V tomto ústavu se nacházejí mentálně retardovaní pacienti, kteří neměli do roku 1999 v obci trvalé bydliště. Obdobný případ se také vyskytuje u obce Dolní Životice (typ 9), kde vznikl ústav sociální péče v roce 2000. Hodnota *hmms* v tomto roce dosáhla 149%.

U zbývajících dvou typů s jedinou obcí (typ 2 a 3) vykazují analyzované ukazatele vyšší variabilitu bez zřetelného trendu. Tyto obce mají okolo 250 obyvatel, proto jim nebude věnována větší pozornost.

Graf 7 Poloha těžiště centroidů u jednotlivých typů (Position of the centre of gravity of centroids in individual types)

V typu 12 se nacházejí obce Pstruží (NJ), Hostašovice (FM) a Dívčí Hrad (BR). U všech zmíněných obcí dochází k prudkému nárůstu migračního salda. U prvních dvou obcí dochází k výstavbě rodinných domků, jelikož se jedná o atraktivní oblasti, jak z hlediska kvality životního prostředí, tak i z pohledu dobrého napojení na silniční síť. U obce Dívčí Hrad, která leží na periferii v Osoblažském výběžku, došlo po povodních k renovaci bytů obecním úřadem. Do těchto bytů se především nastěhovali lidé z okolních vesnic.

U typů 15 se jedná o dvě obce Milotice nad Opavou a Čáková, které leží v okrese Bruntál a jejich počet obyvatel leží v rozmezí 300 až 400. V těchto obcích byl velký nárůst *hmms* v letech 1994 až 1996 a naopak výrazný pokles v letech 1997 až 1999. Tento netypický vývoj odlišuje typ 15 od typu 7, se kterým má skoro totožné těžiště. Důvodem je zřejmě vysoký podíl chatařů. Někteří z nich se v uvedeném období přihlásili a zase odhlásili v obci k trvalému pobytu. Odhlásování by mohlo být způsobeno povodní v roce 1997.

Typ 5 se vyznačuje silným poklesem *hmms*. Tvoří ho 9 obcí, ze kterých 6 leží v okrese Bruntál. V této skupině jsou známá turistická a rekreační centra jako Karlova Studánka, Malá Morávka, příp. Rudná pod Pradědem nebo Andělská Hora. Přes turistický ruch v těchto obcích je zde vysoká hladina nezaměstnanosti. Ta se pohybovala od 15 % do 17 % k 30. 6. 2002 (RIS Ostrava, 2003). V tomto lze spatřovat důvod migračního odlivu.

Výše uvedené typy nenarušují navrženou typologii, ale pouze ji doplňují o regionální specifika.

Závěr

Navržená klasifikace pomáhá identifikovat problémové obce. Tím míníme sídla, kde bude pokračovat vylidňování území, a to jak z pohledu migračního, tak i z pohledu přirozeného přírůstku.

Typy 1, 14 a 11 tvoří obce, které velikostně spadají do intervalu od 500 do 5000 obyvatel a často jsou zázemím velkých měst kraje (města nad 50 tisíc obyvatel) do vzdálenosti přibližně 40 km. Jejich celkové populační chování je růstového charakteru s tím, že zcela rozhodující je migrační chování. Jejich významná imigrační schopnost je dána geografickou polohou včetně kvality životního prostředí. Proto jsou poměrně často lokalizovány v relativně atraktivních oblastech (okolí údolních nádrží, podhůří apod.). Vzhledem k tomu, že obecně migranti jsou mladší lidé, mělo by dojít a částečně již dochází k menšímu zlepšování hodnot přirozeného přírůstku. Ale vzhledem k současnému trendu reprodukčního chování české populace se tato skutečnost projeví pravděpodobně jenom zpomalením poklesu přirozené měny.

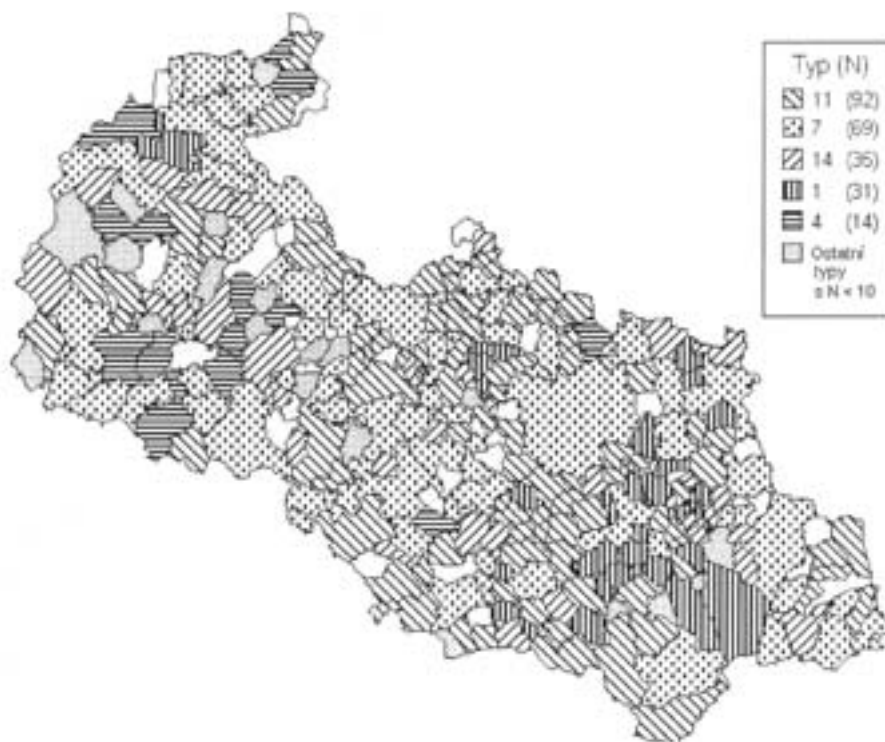
Typy 7 a 4, které zahrnují 83 obcí Moravskoslezského kraje, sice vykazují o něco lepší hodnoty přirozené měny, ale podstatně se na jejich celkově negativním populačním chování podílí statisticky významná velikost záporného salda migrace. Jejich atraktivnost tak můžeme označit za velice nízkou. Nejhuře jsou postiženy některé malé obce na Bruntálsku, což jasně zdůrazňuje jejich periferní položení v prostorové struktuře Moravskoslezského kraje.

Od počátku 90. let 20. století se z hlediska změn počtu obyvatel v obci stává rozhodujícím měřítkem migrační chování obyvatelstva. Tato skutečnost je zdůrazněna tím, že přirozená měna je v podstatě nepřilíš odlišná, jak územně, tak i podle sídelní velikostní struktury.

Rostoucí zájem o přistěhování do obcí s více než jedním tisícem obyvatel a méně než 10 000 obyvatel odpovídá západoevropskému modelu hledání nového optimálnějšího bydlení z hlediska kvalitnějšího prostředí, větší bezpečnosti a ne příliš velké dopravní vzdálenosti od největších center, kde je stále soustředěno nejvíce pracovních příležitostí. Takto obecně se projevuje trend suburbanizace velkých sídel, která byla v nedávné minulosti nejvíce zasažena procesy koncentrace.

Literatura

- Andrle, A. 2000. *Ke koncepci osídlení České republiky*. Veřejná správa, č. 20. Příloha časopisu.
- Háml, M. a kol. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR*. Praha: Univerzita Karlova, 255 s.
- Hančlová, J. – Tvrdlý, L. et al. 2002. *Modelování a klasifikace regionálních trhů práce*. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 150 s. Přístupné online na http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/PUBLIKACE/2002_MKL_RTP.htm
- Horská, P. – Maur, E. – Musil, J. 2002. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha – Litomyšl: Paseka, 352 s.
- Kubeš, J. 2000. *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 163 s.
- RIS Ostrava. 2003. *Regionální informační systém [online]* Ostrava: Agentura pro regionální rozvoj (cit 3. 6. 2003). Dostupný z WWW: <http://www.rdaova.cz:8080/ris/default.htm>
- SPSS. *SPSS 7.5 Statistical Algorithms*. Chicago: SPSS Inc. 1997.
- Šotkovský, I. *Sociogeografické a demosiální znaky Moravskoslezského kraje*. In Současné sociogeografické procesy (Sborník z XX. jubilejního sjezdu ČGS). Ústí nad Labem: UJEP Ústí nad Labem 2002, s. 46–59.
- Šotkovský, I. – Tvrdlý, L. 2002. *Změny reprodukčního a prostorového chování obyvatel Moravskoslezského kraje v letech 1992 až 2000*. In Mezinárodní vědecká konference „Ekonomické a adaptační procesy 2002“. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, Ekonomická fakulta, s. 190–205.

Příloha: Kartogram Moravskoslezského kraje s klasifikací obcí

Pozn.: Obce, které z výše uvedených důvodů nebyly do analýzy zahrnuty, nejsou vybarvené. N znamená počet obcí. Typy s počtem obcí menším než 10 jsou následující:

Typ 2 – Valšov (BR)

Typ 3 – Staré Heřminovy (BR);

Typ 4 – Hlínka (BR); Bohušov (BR); Ryžoviště (BR); Šilheřovice (OP); Hladké Životice (NJ); Bílčice (BR); Břidličná (BR); Heřmanovice (BR); Horní Benešov (BR); Leskovec nad Moravicí (BR); Lomnice (BR); Moravský Beroun (BR); Světlá Hora (BR); Svobodné Heřmanice (BR);

Typ 5 – Tvrdkov (BR); Rudná pod Pradědem (BR); Karlova Studánka (BR); Malá Morávka (BR); Pražmo (FM); Větřkovice (OP); Litultovice (OP); Horní Životice (BR); Andělská Hora (BR);

Typ 6 – Komorní Lhotka (FM);

Typ 8 – Kyjovice (OP);

Typ 9 – Dolní Životice (OP);

Typ 10 – Malenovice (FM);

Typ 12 – Hostašovice (NJ); Pstruží (FM); Dívčí Hrad (BR);

Typ 13 – Moravice (OP);

Typ 15 – Čaková (BR); Milotice nad Opavou (BR);

IVAN ŠOTKOVSKÝ je absolventem ekonomické a regionální geografie při PřF UK. V letech 1985 až 1989 působil na katedře hospodářské geografie VŠE Praze, v letech 1989 až 1991 pracoval ve Výzkumném ústavu rozvoje oblastí a měst v Ostravě. Od roku 1991 je odborným asistentem na katedře regionální ekonomiky Ekonomické fakulty VŠB – Technické univerzity Ostrava, kde se zabývá demografickou a sociogeografickou problematikou. Mezi jeho hlavní práce patří: **Prostorový systém a sociálně ekonomické procesy (příkladová studie ostravské aglomerace)** (VŠB–TU Ostrava, 1997), **Úvod do studia demografie** (VŠB–TU Ostrava, 1998), **Vliv demosiálních faktorů na rozvoj moravskoslezského kraje** (OPF Karviná, 2001), **Hospodářská geografie** (VŠB–TU Ostrava, 2002).

LUBOR TVRDÝ absolvoval obor národohospodářství na Ekonomické fakultě, VŠB–TU Ostrava. Nyní studuje externí formou doktorandské studium na FF UK, obor sociologie. Od roku 1999 pracuje na Ekonomické fakultě, VŠB–TU Ostrava – nejdříve na katedře matematických metod v ekonomice a od roku 2001 na katedře regionální ekonomiky. Vyučuje předměty Analýza dat v regionalistice a Regionální sociologie a výzkum. Jeho odborným zaměřením jsou analýzy regionálních trhů práce. Je spoluautorem monografie http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/PUBLIKACE/2002_MKL_RTP.htm. Bližší informace a další publikace jsou přístupné na <http://www.ekf.vsb.cz/pers/~lt/index.htm>.

Summary

The paper deals with the analysis of the spatial behaviour of North Moravia and Silesia Region population, that have two levels. One of them is the assessment of a settlement hierarchy where regional municipalities themselves are a primary spatial unit. The second field of interest to be included is the evaluation of population's characteristics, which primarily means the analysis of reproduction and migration behaviour of population permanently living in particular municipalities within the North Moravia and Silesia Region.

Since the beginning of the 20th century and in a perspective of change in the number of citizens in a municipality, population's migration behaviour has become a decisive measure. This reality is emphasized by the fact that a natural transformation does not essentially differ from each other, both territorially and according to sharing a size structure. The growing interest in moving in municipalities with more than one thousand citizens and less than ten thousand citizens corresponds with a West European model of searching a new optimum housing in terms of better quality environment, security, and located not far from the largest centres as regards the transport since many job opportunities are concentrated there. This is how the trend of de urbanization of large settlements generally occurs, especially the settlements that have been most hit by the processes of concentration in the recent past.

In the paper a classification is outlined to identify problem municipalities, which are the settlements where the process of depopulating of a certain territory will continue. The most appealing situation is in some small municipalities in the area of Bruntál region, which has periphery localization.

PLODNOST A SŇATEČNOST

Sčítání lidu 2001 zjistilo v České republice 4 442 131 bydlících žen ve věku 15 a více let. Těmto ženám se podle výsledků sčítání během jejich dosavadního života narodilo celkem 7 017 574 dětí, přibližně tedy 1,7 na 1 ženu. U žen ve věku 40 a více let připadly na každou ženu v průměru více než dvě děti, přibližně stejně jako při předchozích sčítáních lidu v letech 1980 a 1991. Podstatně méně dětí než při minulých sčítáních však měly mladší ženy. Ve věku, který byl v ČR dlouho nejpłodnějším věkovým obdobím života ženy – od 20 do 24 let – připadá na 1000 žen necelých 300 dětí, méně než třetina proti skutečnosti zjištěné sčítáním lidu v roce roku 1991 i než v kte-

rémkoli ze starších sčítání. Tím se na přelomu století.

ve sčítání odrazila nebyvale nízká porodnost v devadesátých letech a

Tab. 1 Ženy podle počtu narozených dětí - sčítání lidu 1991 a 2001 (Women by number of births - population censuses 1991 and 2001)

Věková skupina	Celkový počet žen		Počet všech narozených dětí		Počet narozených dětí na 1000 žen ¹⁾	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
15-19	425 367	334 223	19 491	5 264	48	20
20-24	334 835	412 845	233 057	102 005	1 079	299
25-29	337 298	423 332	493 853	404 009	1 478	1 046
30-34	334 819	336 286	627 911	542 481	1 887	1 674
35-39	400 026	338 138	805 515	636 658	2 026	1 932
40-44	420 564	334 586	855 470	669 166	2 047	2 045
45-49	345 045	395 736	688 154	807 193	2 010	2 086
50-54	269 928	412 105	543 469	842 931	2 032	2 092
55-59	272 208	332 223	553 125	669 842	2 055	2 062
60-64	293 388	253 699	601 861	518 770	2 079	2 093
65+	811 817	867 457	1 655 541	1 818 198	2 039	2 173
Nezjištěna	598	1 501	370	1 057	1 285	1 631
Celkem	4 245 893	4 442 131	7 077 817	7 017 574	1 693	1 684

¹⁾ Na 1000 žen se zjištěným počtem dětí.

Z celkového počtu žen bylo k datu sčítání 2001 celkem 2 373 083 žen **vdaných**; tyto vdané ženy byly matkami 4 577 696 dětí, na 1 vdanou ženu tak připadalo 1,9 dětí. Vdané ženy tvořily 53,4 % všech žen ve věku 15 a více let. Je to méně, než v předchozích sčítáních 1980 a 1991. Počet i podíl vdaných žen se velmi výrazně snížil v nejmladších věkových skupinách. Manželství nicméně zůstalo základem populační reprodukce, počet a věková struktura vdaných žen jsou pro její průběh rozhodující.

Struktura narozených dětí podle **rodinného stavu** matek se proti předchozím sčítáním lidu příliš nezměnila, nápadně se zvýšil jen relativní počet dětí narozených svobodným ženám.

Porovnání je poněkud komplikováno skutečností, že při sčítání 2001 mnohé, zejména svobodné, ženy počet svých dětí neuvedly a ve výsledcích byly proto zařazeny mezi ženy s nezjištěným počtem dětí. Při sčítání 1991 nebyl zjištěn počet dětí přibližně u 65 tisíc žen, v roce 2001 to bylo téměř u 275 tisíc žen. Nejvíce tím utrpěly výsledky u mladých věkových kategorií: např. ve věku 20–24 let počet dětí při sčítání 1991 nebyl zjištěn u 7,2 tisíce žen, v roce 2001 to bylo u 71,5 tisíc žen, podobně vysoký rozdíl byl i v kategoriích 15–19 a 25–29 let. Pokud by např. u věkové kategorie 15–19 let ženy, které počet jim narozených dětí neuvedly, byly považovány za ženy bezdětné (jak je v tomto věku pravděpodobné), připadalo by na 1000 svobodných žen v roce 2001 nikoli 158, ale jen 125 narozených dětí.

Tab. 2 Počet narozených dětí připadající na 1000 žen podle rodinného stavu (Births per 1000 women by marital status)

Sčítání lidu	Svobodné	Vdané poprvé	Vdané opětovně	Rozvedené	Ovdovělé	Celkem
1980	109	1 994	2 049	1 791	2 205	1 758
1991	91	1 929	2 078	1 815	2 199	1 693
2001	158	1 936	2 141	1 885	2 262	1 684

Ústup od časného uzavírání manželství se projevil i v zásadním růstu počtu a podílu mladých **svobodných** žen. Mnohé z nich žijí v neformálním partnerství, i ty však mateřství zpravidla odkládají do vyššího věku – často znovu a znovu, až se stává, že dobu vhodnou pro mateřství promeškají. Ve věku 15–19 let bylo při sčítání 99,2 % žen svobodných, ve věku 20–24 let to bylo 77,1 % (při sčítání 1991 jen 34,1 %), ve věku 25–29 let bylo v roce 2001 svobodných 31,9 % žen proti 10,9 % při sčítání 1991.

Děti se svobodným ženám rodí. Plodnost svobodných žen je ovšem nadále podstatně nižší než plodnost žen vdaných, pravděpodobnost mateřství u svobodné ženy je vždy menší než u ženy vdané. Proto změna ve struktuře obyvatelstva podle rodinného stavu, spočívající v růstu podílu svobodných žen, byla v České republice v devadesátých letech jednou z bezprostředních příčin úbytku narozených.

Ze svobodných žen mají relativně nejvíce dětí ženy ve věkové kategorii 35–39 let – 586 dětí na 1000 žen.

Tab. 3 Plodnost svobodných žen – sčítání lidu 2001 (Fertility of single women–population census 2001)

Věková skupina	Počet vdaných žen	Počet dětí narozených vdaným ženám	Počet narozených na 1000 vdaných žen ¹⁾
15–19	330 212	3 641	14
20–24	315 928	24 832	99
25–29	134 150	31 320	290
30–34	36 028	16 119	538
35–39	20 403	9 997	586
40–44	14 687	6 642	544
45–49	14 062	5 632	488
50–54	12 865	4 830	466
55–59	9 463	3 002	399
60–64	6 362	2 055	415
65+	25 606	6 857	366
Nezjištěno	356	31	316
Celkem	920 122	114 958	158

¹⁾ Na 1000 svobodných žen se zjištěným počtem dětí.

Sčítání lidu 2001 sledovalo i **neformální partnerství** muže a ženy, ve výsledcích sčítání pojímané jako „faktické manželství“. V těchto faktických manželstvích zjistilo sčítání 125 289 žen, které měly 198 112 dětí, přibližně 1,6 dítěte na 1 ženu. Neformální soužití nejsou ovšem záležitostí jen svobodných partnerů, v ČR jsou typická spíše i pro starší páry, v nichž žije ovdovělá, rozvedená nebo i vdaná žena. 11,3 % žen ve faktických manželstvích je ve věku 60 a více let. Svobodné ženy tvoří 35,2 % žen žijících ve faktických manželstvích, 46,0 % jsou ženy rozvedené, 15,5 % ovdovělé a 2,4 % ženy vdané (u zbytku, tj. 1,0 %, nebyl rodinný stav zjištěn). Téměř dvě třetiny žen, žijících v neformálním partnerském svazku byly nebo ještě jsou vdané – a děti, které s nimi žijí, se jim většinou narodily v někdejším manželství.

Téměř 460 tisícům žen, které byly v době sčítání 2001 **rozvedené**, se během jejich dosavadního života narodilo 846 tisíc dětí. Sčítání nerozlišovalo, kolik z těchto dětí se narodilo v době trvání někdejších manželství těchto žen a kolik se jim narodilo po rozvodu; podstatná většina dětí se ovšem narodila v době trvání manželství. Celkový počet narozených dětí, připadajících na 1000 rozvedených žen, byl jen nepatrně nižší než obdobný ukazatel u žen vdaných. Na 1000 rozvedených žen připadá 1885 dětí; u nejstarších rozvedených žen ve věku 65 a více let je to 2050 dětí.

Ovdovělé ženy jsou samozřejmě významněji zastoupeny jen ve vyšších věkových skupinách, od 65 let věku převažují. V maximálně plodném věku je počet a podíl ovdovělých žen malý, v roce 2001 – opět v důsledku nižší sňatečnosti – téměř zanedbatelný. Počet dětí narozených ženám, jež při sčítání 2001 byly

ovdovělé, je nicméně pozoruhodný. Většina těchto převážně starších žen prožila plodné období svého života v jediném manželském svazku, nepřerušovaném rozvodem a uzavíráním dalších manželství. I proto je relativní počet dětí u ovdovělých žen nejvyšší. Na 1000 ovdovělých žen připadá 2262 narozených dětí, nejvíce u věkové skupiny 80–84 let – 2369 dětí. Jsou v ní ženy, narozené kolem roku 1920, které se stávaly matkami v letech 1945–1948, v letech s vůbec nejvyšším poválečným počtem narozených.

Přes probíhající změny ve struktuře narozených podle rodinného stavu matek se i kolem roku 2000 téměř 80 % dětí rodí v **manželství**. Manželská rodina v České republice nadále zůstává těžištěm populační reprodukce, úroveň plodnosti vdaných žen je rozhodující.

Tab. 4 Plodnost vdaných žen - sčítání lidu 2001 (Fertility of married women–population census 2001)

Věková skupina	Počet vdaných žen	Počet dětí narozených vdaným ženám	Počet narozených na 1000 vdaných žen ¹⁾
15-19	2 589	1 541	595
20-24	87 616	71 569	817
25-29	251 696	331 547	1 317
30-34	249 187	448 296	1 799
35-39	257 308	518 781	2 016
40-44	253 327	533 625	2 107
45-49	295 035	627 782	2 128
50-54	301 991	641 077	2 123
55-59	231 817	482 652	2 082
60-64	160 742	334 373	2 080
65+	281 304	558 815	2 082
Nezjištěno	471	638	1 355
Celkem	2 373 083	4 577 696	1 929

¹⁾ Na 1000 vdaných žen se zjištěným počtem narozených dětí.

Od 35 let věku připadají na 1 vdanou ženu v průměru 2 děti, mezi 40 a 54 lety je průměr více než 2,1. Konečná plodnost vdaných žen by v podstatě zabezpečovala prostou reprodukci obyvatelstva, je však pravděpodobné, téměř jisté, že konečná plodnost vdaných žen, jež při sčítání byly mladší 30 let, průměru 2,1 ani 2,0 nedosáhne.

Podle výsledků sčítání lidu 2001 z žen ve věku 15 a více let bylo 80 % žen matkami aspoň jednoho dítěte. Tento údaj je téměř naprosto shodný s výsledky sčítání lidu 1980 a 1991. Podstatně nižší výskyt mateřství ve věku do 29 let byl kompenzován zvýšeným podílem matek mezi staršími ženami.

Pozoruhodný je vysoký podíl matek ve věku 35–44 let, překračující 95 % žen tohoto věkového rozpětí. Dokládá, že vůle k rodičovství je dosud v populačním chování obyvatel České republiky velmi silná a ještě nedávno bylo téměř samozřejmostí, omezenou snad jen případy biologické neplodnosti. Dostupná mezinárodní porovnání skutečně ukazují, že ve většině jiných evropských zemí není podíl žen-matek tak vysoký jako v ČR, i když naopak v některých jiných srovnatelných zemích je relativně více matek s třemi a více dětmi.

Úbytek matek mezi nejmladšími ženami od roku 1991 je však neobyčejně hluboký a v dřívější populační historii České republiky ani Československa nemá obdobu. Na 100 žen ve věku 18 let připadalo při sčítání lidu 2001 jen 0,3 matek aspoň jednoho dítěte; při sčítání 1991 to bylo 9,8 dětí, u devatenáctiletých žen to bylo 0,9 a 19,9, u dvacetiletých 2,4 a 33,1. Takový zlom vypovídá o zásadních změnách nejen v natalitním chování mladé generace, ale i o hluboké změně jejího životního stylu. V jeho novém pojetí vůle k rodičovství už zřejmě není tak dominantní, jako u generace jen málo starší.

Výsledky sčítání lidu 2001 bohužel neposkytují důležitý soubor údajů, data o počtu a struktuře dětí, narozených z **nynějšího nebo z posledního manželství**. Tyto údaje nebyly dosud zpracovány vzhledem k zásahu Úřadu pro ochranu osobních dat, jenž svým rozhodnutím z 26. 6. 2001 uložil jejich likvidaci. Český statistický úřad podal v této věci ústavní stížnost k Ústavnímu soudu, která nebyla dosud vyřešena.

Ačkoli po roce 1990 v ČR počet narozených dětí razantně klesl, ve struktuře manželsky narozených dětí podle **pořadí narození** se to neprojevovalo. Razantně ubyla nejmladší manželství, která ještě žádné dítě neměla a pokud se jim narodí, jde tedy o první dítě v pořadí. Proto proti logickému očekávání klesl podíl dětí, narozených jako první v pořadí a vzrostl podíl dětí, narozených jako druhé.

Ve výsledcích sčítání lidu 2001 se tento vývoj projevil tím, že podíl vdaných žen, kterým se nenarodilo žádné dítě, se proti předchozímu sčítání zřetelně snížil, mírně klesl podíl žen s jedním dítětem, zatímco podíl žen s dvěma dětmi vzrostl.

Tab. 5 Vdané ženy podle věkových skupin a počtu živě narozených dětí - sčítání lidu 1991 a 2001 (Married women by age group and number of live births - population censuses 1991 and 2001)

Věková skupina	Podíl podle počtu narozených dětí (%)							
	1991				2001			
	0	1	2	3+	0	1	2	3+
15-19	50,3	47,0	2,6	0,1	38,8	56,9	4,1	0,2
20-24	22,4	52,7	23,1	1,8	30,1	54,8	14,3	1,0
25-29	7,4	30,7	52,9	9,0	13,7	42,1	39,9	4,3
30-34	3,3	15,6	62,1	19,0	4,0	24,6	59,4	12,0
35-39	2,6	12,7	60,4	24,3	2,3	16,0	62,4	19,3
40-44	2,7	13,7	58,0	25,6	2,1	13,1	61,3	23,5
45-49	3,6	16,8	55,0	24,6	2,3	12,4	60,0	25,3
50-54	4,5	18,5	51,6	25,4	2,5	13,3	58,3	25,9
55-59	5,5	19,4	48,4	26,7	2,7	16,2	56,4	24,7
60-64	7,2	20,0	44,4	28,4	3,0	18,2	53,4	25,4
65+	9,8	19,0	39,8	31,4	4,3	19,8	48,1	27,8
Celkem	6,8	21,2	50,5	21,5	5,0	20,6	54,1	20,3

Odlíšně se vyvinula situace u svobodných žen. I u nich se snížil podíl žen bezdětných, nejmarkantněji mezi ženami ve věku od 30 do 49 let. Podíl žen, kterým se narodilo 1 dítě, však výrazně vzrostl, a to ve všech věkových skupinách. Podíl žen s dvěma dětmi u svobodných žen zůstal sice malý, proti roku 1991 se však zvýšil dvojnásobně a na rozdíl od vdaných žen vzrostl mezi svobodnými ženami i podíl těch, kterým se již narodily tři nebo více dětí.

Tab. 6 Svobodné ženy podle věkových skupin a počtu živě narozených dětí - sčítání lidu 1991 a 2001 (Single women by age group and number of live births - population censuses 1991 and 2001)

Věková skupina	Podíl podle počtu narozených dětí (%)							
	1991				2001			
	0	1	2	3+	0	1	2	3+
15-19	99,1	0,8	0,1	0,0	98,7	1,2	0,1	0,0
20-24	93,0	6,0	0,8	0,2	91,8	6,8	1,1	0,2
25-29	81,5	14,8	2,5	1,2	78,9	15,6	3,9	1,6
30-34	73,7	20,4	3,8	2,1	63,0	26,1	7,6	3,3
35-39	72,4	21,3	3,8	2,5	59,5	29,2	7,5	3,8
40-44	73,2	20,5	3,6	2,7	61,6	28,5	6,5	3,4
45-49	77,4	17,5	2,9	2,2	65,7	26,1	5,0	3,2
50-54	79,6	14,7	3,2	2,6	67,8	24,5	4,4	3,2
55-59	81,6	13,0	2,9	2,5	72,2	21,8	3,7	2,4
60-64	82,3	12,0	3,2	2,4	74,5	18,6	3,7	3,3
65+	84,8	11,2	2,3	1,6	76,9	16,1	3,9	3,1
Celkem	93,3	5,3	0,9	0,5	88,4	8,8	1,9	0,8

Současné **věkové rozdělení plodnosti** v České republice je kombinací západoevropského standardu u nejmladších žen s přežívajícím východoevropským standardem u žen starších. Zjednodušeně: nejmladším ženám se rodí děti tak málo jako v západní Evropě, třicetiletým a starším ženám se rodí děti tak málo jako ve východní Evropě. Od roku 1996 jsou však patrné známky obratu, plodnost žen ve věku 30-34 let,

ale i ve věku 35–39 let stoupá. S tím sílí i perspektiva, že za několik let bude struktura plodnosti v České republice obdobná jako v západoevropských zemích, a tím se i porodnost zvedne aspoň na nevysoký evropský průměr.

Snížení plodnosti u nejmladších žen bylo výjimečně radikální a nemá obdobu v dosavadní populační historii českých zemích. Mateřství dvacetiletých a mladších žen, v 70. a 80. letech zcela obvyklé, se na přelomu století téměř stalo raritou. Např. na 1000 žen ve věku 19 let připadlo v roce 2000 celkem 17,9 narozených dětí, zatímco ještě v roce 1991 to bylo 78,5 dětí. Při sčítání lidu 2001 na 1000 dvacetiletých žen připadlo 110 dětí, při předchozím sčítání v roce 1991 to bylo 345 dětí.

Dosavadní orientace rodin na model dvou dětí se projevuje i v tom, že se nezvětšuje jen podíl matek dvou dětí, ale roste i jejich absolutní počet. Ženy s dvěma dětmi jsou jedinou kategorií žen se zjištěným počtem narozených dětí, v níž absolutní počet vzrůstá.

Tab. 7 Ženy ve věku 15+ let podle počtu dětí narozených jedné ženě - sčítání lidu 1980 až 2001 (Women aged 15+ by number of births per woman giving birth - population censuses 1980 to 2001)

Počet dětí	Absolutní počet			Podíl (%)		
	1980	1991	2001	1980	1991	2001
0	803 638	855 448	819 532	19,8	20,5	19,7
1	838 821	815 041	797 962	20,7	19,5	19,1
2	1 526 707	1 679 823	1 763 088	37,6	40,2	42,3
3	580 479	588 886	577 431	14,3	14,1	13,9
4	177 947	152 305	138 896	4,4	3,6	3,3
5+	129 433	89 464	70 736	3,2	2,1	1,7
Nezjištěno	69 823	64 926	274 486	x	x	x
Celkem	4 126 848	4 245 893	4 442 131	100,0	100,0	100,0

Není tomu tak u nejmladších žen. Ve věku do 19 let se mateřství dvou dětí téměř nevyskytuje, ve věku do 24 let se jeho výskyt od roku 1991 pronikavě snížil. Naopak se podstatně zvýšil podíl bezdětných mladých žen. Ženám ve věku do 19 let se na přelomu století děti rodí jen výjimečně, 75,6 % žen ve věku 20–24 tvoří ženy bezdětné. Při všech předchozích poválečných sčítáních lidu v ženské věkové skupině 20–24 let převažovaly matky nad bezdětnými ženami, v roce 2001 je to poprvé naopak.

Základní zjištění, plynoucí z dat SLBD 1991 o plodnosti žen, lze shrnout takto: Sčítání lidu 2001 poskytlo obraz realizované plodnosti několika žijících generací žen v České republice. Jeho výsledky doložily, že současná generace mladých žen přibližně ve věku do 30 let, tedy generace, která je ve věku maximální biologické plodnosti, je ze všech žijících ženských generací reálně plodná nejméně. V poslední dekádě 20. století se vlivem nízké realizované plodnosti této generace v ČR narodilo nejméně dětí ve statisticky sledované historii. Plodnost vdaných žen se přitom v porovnání s předchozími sčítáními nezměnila, podstatně však ubylo vdaných mladých žen. Podíl vdaných žen ve věku do 30 let je mimořádně nízký a děti se rodí v delším intervalu po sňatku než v minulosti. Proto je velmi malý i počet dětí, narozených mladým vdaným ženám. Nízký počet dětí narozených vdaným ženám nemůže být kompenzován dětmi narozenými ženám nevdaným, zejména svobodným, i když jejich počet a podíl v celkovém množství narozených výrazně vzrůstá.

Nízká plodnost generace mladých žen se zákonitě promítne do úbytku obyvatelstva České republiky přirozenou měnou, jenž reálně nemůže být kompenzován imigrací se zahraničí. Počet obyvatel republiky se v prvních dekádách 21. století bude snižovat. Z úbytku obyvatel, jehož je současná nízká plodnost prvotní příčinou, vyplyne akcelerace populačního stárnutí, která zkomplikuje sociální i ekonomický vývoj České republiky.

Milan Aleš

SEBEVRAŽEDNOST OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY V OBDOBÍ TRANSFORMACE SPOLEČNOSTI

Sociálně ekonomická podmíněnost sebevraždnosti je trvalým poznatkem o tomto závažném společenském jevu už od základní studie *Masarykovy* přes *Durkheima*, v našich poměrech i *Růžičku* a další autory do současnosti. Nejnovějším příspěvkem k analýze sebevraždnosti v českých zemích je rozsáhlá analýza sebevraždnosti v období transformace české společnosti v letech 1960–2000¹⁾.

Analýza sebevraždnosti v Česku byla provedena na základě zpracování celostátních dat o zemřelých a příčinách smrti a výzkumu *Psychiatrického centra v Praze*, resp. *Ústavu zdravotnických informací a statistiky*. Zdrojem některých informací bylo i *Policejní prezidium České republiky*.

Autoři navazují organicky na první hlubší studii o sebevraždnosti *T. Masaryka (Sebevražda hromadným jevem společenským)* z roku 1881 (resp. česky 1926), na *Durkheimovu* studii z roku 1897 (*Le suicide. Etude de Sociologie*) a často citují právem *L. Růžičku*, zejména jeho *Sebevraždnost v Československu z hlediska demografického a sociologického* (Praha: Academia, 1968, 155 s.). Dodejme, že D. Džúrová a E. Dragomírečká na ně navazují v nekomplexnějším vztahu.

Sebevraždnost obyvatelstva České republiky je analyzována zejména podle čtyř základních kritérií. Předně je to rozbor podle pohlaví a věku. Dále je to analýza podle rodinného stavu, poté rozbor motivů, vedoucích k sebevraždám v Česku ve sledovaném období a se zaměřením na vybrané roky, a konečně sebevraždnost podle rodinného stavu.

Analýza všech uvedených kritérií potvrzuje předchozí rozbor o uvedených aspektech sebevraždnosti a potvrzuje i zjišťované skutečnosti, avšak zjišťuje i mírné odchylky. Zůstává pravidlem, že sebevražda je závislá na pohlaví a věku, že s rostoucím věkem se míra sebevraždnosti zvyšuje, avšak od poloviny 90. let neroste, ale klesá. Stabilizace standardizovaných měř je příznivým fenoménem vývoje suicidálního chování našeho obyvatelstva. Souvisí to i se staršími poznatky, že v dynamicky se vyvíjejících společnostech jsou období nejnížší sebevraždnosti období relativně nejrychlejšího pohybu společnosti, a naopak. Rozbor také znovu potvrdil dřívější zjištění o pozitivním vlivu manželství na hladinu sebevraždnosti, a naopak záporného vlivu, např. u rozvedených osob. Opakuje se ovšem i vysvětlení, že sám rodinný stav exponované populace je výsledkem rozhodování jednotlivých obyvatel o vstupu nebo odmítnutí manželství z důvodu zdravotního stavu potenciálních snoubenců ve vztahu k aktuálnímu rodinnému stavu, což pak predisponuje riziko příslušného obyvatele v jeho manželském nebo mimomanželském životě. Míra sebevraždnosti se liší podle dřívějších zjištění také podle stupně vzdělání. Vyšší hladina sebevraždnosti je spojena s vyšším stupněm vzdělání. Také zde jsou uvedena, resp. rekapitulována dřívější zjištění a vysvětlení uvedeného fenoménu.

Důvody sebevraždného chování, motivace se nadále soustřeďují na nevyléčitelné choroby, což souvisí s přesunem těžiště do vyšších věkových skupin obyvatelstva, charakterizované vyšší mírou sebevraždného chování. Sebevraždnost mužů je až dvakrát vyšší než sebevraždnost žen. Ti také volí účinnější způsoby sebevražd života než ženy. Rodinné důvody jako příčina sebevraždnosti proti dřívějším poměrům ustoupily značně do pozadí.

Značná pozornost je právem věnována geografickému rozložení sebevraždnosti. Je sledován nejen horizontální prvek územního rozložení, ale také vazební faktor související s mírou urbanizace území s různou úrovní sebevraždného chování. Nový výzkum potvrdil existenci územně rizikovějších oblastí republiky, jakými jsou např. severozápadní regiony a oblasti s tradičně nižší sebevraždností. Oba fenomény jsou vysvětlovány odlišným sociálně ekonomickým, vzdělanostním event. národnostně podmíněným zázemím sledovaných populací a zpřesňují dřívější zjištění v těchto směrech.

Za aktuální problémy sebevraždnosti jsou považovány především změny ve složení obyvatelstva republiky z hlediska vzdělání, příjmů, profesí, z hlediska měnících se ukazatelů nezaměstnanosti apod. Jako důležitý prvek související s destrukcí naší současné společnosti je považováno zvyšující se zneužívání psychoaktivních látek a nadměrný růst konzumu alkoholických nápojů.

¹⁾ Džúrová, D. – Dragomírečká, E. (eds.). *Sebevraždnost obyvatelstva České republiky v období transformace společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Psychiatrické centrum Praha, Laboratoř psychiatrické demografie, 2002, 80 s. + přílohy.

Mezinárodní srovnání sebevraždnosti je provedeno na základě standardizovaných ukazatelů celkové úmrtnosti a úmrtnosti na sebevraždy podle pohlaví z 2. poloviny 90. let (WHO). Na prvních místech s vysokou sebevraždností jsou některé země býv. Sovětského svazu, dále Maďarsko (7. pořadí), Japonsko (18. pořadí), Švédsko (26. pořadí). Mezi 47 zeměmi je Česko na 22. místě, tedy zhruba uprostřed výtčtu sledovaných zemí.

Výsledky analýzy sebevraždnosti v České republice od počátku 60. let do současnosti shrnuli autoři do několika závěrečných poznatků:

Od 70. let uplynulého století klesala míra sebevraždnosti až k historickému minimu v roce 1996. Zdůvodnění hledají autoři v stabilizaci společnosti, ale také v rozvoji zdravotnických a poradenských služeb. Protože však současná společnost je v Česku otevřená a liberální a mezilidské vazby se uvolňují, nelze vyloučit obrat tohoto vývoje. U vývoje sebevraždnosti podle věku lze zaznamenat její klesání v nejvyšším věku a sblížení intenzitních ukazatelů v nižších věkových skupinách. S vývojem sebevraždnosti souvisí i vývoj bezkonfesijnosti našeho obyvatelstva a i relativně nízký vliv národnostní heterogamie obyvatelstva českých zemí, jež mají vliv na mezikrajové rozdíly, např. v severozápadní části republiky na jedné straně a jihovýchodní oblasti státu na druhé straně. Vyšší úroveň sebevraždnosti vykazují i oblasti s vyšší intenzitou migrace. Autoři zjistili i pozitivní vazbu mezi vyšší potratovostí a vyšší úmrtností na sebevraždy, což spojují s vyšší mírou rozvolnění tradičních rodinných vazeb. Celkově došli autoři k závěru, že lze vyvrátit občas se vyskytující názor, že „po listopadu 1989 se zvýšil počet sebevražd“. Ve skutečnosti se období 1996–2000 vyznačuje nejnižší sebevraždností od ukončení 2. světové války. Přesto lze říci, že analýza znovu potvrdila dlouhodobé setrvačnostní trendy v jejím dlouhodobém vývoji, zjištěné především analýzami L. Růžičky před padesáti lety. To nic nemění na potřebě pokračovat pravidelně v rozbořech sebevraždnosti i v dalších letech.

Publikace, resp. analýza je dokladována množstvím věkově standardizovaných ukazatelů vývoje sebevraždnosti v obdobích 1960–2000, resp. 1996–2000 a množstvím grafů o uvedených jevech. Kolem dvaceti kartogramů prezentuje územní rozložení sebevraždnosti z hlediska různých aspektů podle okresů, ale také podle velikostních skupin obcí. Využitá domácí i zahraniční literatura představuje přehledný soubor publikací věnovaných zejména v nejnovější době problému sebevraždnosti jako psychosociálního jevu v současné době u nás i v cizině.

Pro doplnění seznamu pramenů za Česko by bylo možno uvést i publikace bývalého *Státního úřadu statistického*, např. **Statistika sebevražd 1937, 1947–1954** (Zprávy a rozbor /1955/,) č. 114, nebo **Příčiny sebevražd v roce 1956** (Zprávy a rozbor /1957/), č. 65, ale také příspěvky o sebevraždnosti v Československu v Demografii (1963) event. o sebevraždnosti mládeže rovněž v Demografii (1969), a to v oddíle Přehledy.

Předpokládám, že alespoň stručný výtah recenzované publikace bude vydán v některém ze světových jazyků, aby problematika sebevraždnosti v současném Česku byla konfrontována s jejím vývojem v cizině.

Vladimír Srb

PLODNOST A KOJENECKÁ ÚMRTNOST V NIZOZEMSKU V 19. STOLETÍ

Doktorská disertace *O. W. Hoogerhuis*, vydaná v loňském roce ve Wageningen, je analytickou studií vycházející metodicky z francouzských zkušeností při rekonstrukci rodin v minulosti. Autor vyčerpává všechny dostupné prameny k této tématice z bohatých nizozemských archívů a shrnuje poznatky obsažené v široké paletě domácí soudobé literatury z lékařských i jiných profesních kruhů včetně úředních relací¹⁾.

Práce se týká demografické situace jižního Bevelandu oblasti situované v jihozápadní části Zeeland (správní středisko Middelburg). Podrobně analyzuje vývoj dětské úmrtnosti (nejen novorozenecké a kojenecké) pro celé období let 1811–1900 v městečku Goes a čtyřech okolních vesnicích, kde v porovnání se zbytkem Nizozemska dosahovala úmrtnost dětí do jednoho roku věku nezvykle vysokých hodnot (období 1840–1870 zde překračovala 40 %). Tím, že autor porovnává výsledky své multivariační analýzy s poznatky dalších demografů, zabývajících se toutéž tematikou (především pro Francii, Německo a

¹⁾ Hoogerhuis, Otto W. *Baren op Beveland. Vruchtbaarheid en zuigelingensterfte in Goes en omliggende dorpen gedurende de 19e eeuw*. In A. A. G. Bijdragen 42, Wageningen 2003, XVI + 332 s., 62 tabulek, 9 vyobrazení, 25 kartogramů, 3 foto, 21 příloh, anglické resumé.

Rakousko), překračuje studie rámec mikroanalýzy tohoto malého cípu Nizozemska a nepochybní o tom, že Hoogerhuisova práce zaujme nejen naše historické demografy.

Příčiny tak vysoké kojenecké úmrtnosti přisuzovala většina nizozemských lékařů té doby specifickým klimatickým a půdním podmínkám krajiny označované od 17. století za „nezdravou“, sužovanou endemickou malárií, byť o něco mírnější, než byla její klasická tropická forma (v Zeelandu to byla *malaria tertiana*). Kolem roku 1850 navrhovali někteří nizozemští lékaři obrátit pozornost ke zkoumání výživy kojenců v souvislosti s přerušením kojení krátce po narození. Nesouviselo to s módou „nekojení“, ale s velkou zaměstnaností žen v Zeelandu při nájemných polních pracích, často ve značné vzdálenosti od domova, kdy svěřovaly novorozeňata do péče starších dětí, babiček či příbuzných. Výdělečná činnost byla většinou ekonomickou nutností a měla dokonce obligatorní ráz: jestliže žena odmítla, potrestal farmář manžela.

O. W. Hoogerhuis pracně rekonstruoval 2827 rodin, jejichž demografické chování sledoval po celý vymezený časový úsek (zahrnuje tedy více generací); dokládá, jak postupoval v případech migrací, které vždy takový výzkum ztěžují a komplikují. Pomocí detailní analýzy dochází k závěrům, které se sice daly logicky předpokládat, ale jsou nyní spolehlivě doložené. Nejvyšší novorozenecká a kojenecká úmrtnost byla zjištěna ve vsi Wolphaartsdijk (u dětí relativně starších rodiček vždy vyšší, nejvyšší v letních měsících, zejména v pozdním létě, u dětí zaměstnaných matek výrazně vyšší než ve zbytku souboru). Významnou roli hrálo kojení – jeho délku odvozuje autor z délky meziporodních intervalů jako indikátoru (vztah mezi laktací a fertilitou, laktační amenorrhoea). Výzkum dokázal, že děti byly kojeny velmi zřídka právě v letních měsících. Logické (a statisticky doložené) jsou souvislosti křivek úmrtnosti s výskytem mimořádně horkých letních měsíců některých let, v nichž jako tehdejší nejčastější diagnóza převažovala průjmová onemocnění kojenců včetně výskytu úplavice. Ty autor dává do souvislosti s absencí kojení a s hygienickými poměry v oblasti zápasící zejména v takových letech s nedostatkem nezávadné pitné vody (dehydratace organismu je zvláště nebezpečná v kojeneckém věku).

Hoogerhuisova práce je v této části i obsáhlým exkursem do dějin nizozemského zdravotnictví a medicíny a skýtá dost možností k porovnání s vývojem na našem území, kde byla kojenecká úmrtnost stejně hrozivě vysoká a její křivky klesaly ještě pozvolněji. Jak nevzpomenout při této příležitosti na osobnost tak mimořádně osvícenou, jakou byl v našich poměrech *Jan Melič* (1763–1837) – pražský porodník. Jako první u nás studoval matriky nejlidnatějšího z pražských farních okrsků právě se zájmem dokázat, že je zbytečné, aby tolik dětských životů předčasně vyhaslo a narýsoval plán studia mortality nejen v souvislosti s věkem, ale i s povoláním, dosaženým stupněm vzdělání a sociálním prostředím. Jeho současník *Johann Joseph Nehr* (1757–1820) v disertaci nazvané **Quare plerique moriuntur infantes et eorum, qui adolescunt, quare plerique sunt morbos** z roku 1793 už rozřídil příčiny kojenecké úmrtnosti na endogenní a exogenní, ovlivnitelné péčí o novorozence. Následovali další – *Antonín Hain*, *J. D. John*, *J. A. Riegger*, *J. J. Maštálíř*. Pro 19. století byly nejvýraznějšími zjevy *J. K. Hoser* a *F. A. Stelzig*, který sestavil první úmrtnostní tabulky pro Čechy za léta 1800–1828 – porovnal je se závěry *Johanna Süssmilcha*, zamýšlel se, stejně jako jeho předchůdci, nad příčinami vysoké kojenecké úmrtnosti i nad úrovní plodnosti. Zjišťujeme, že moudrých hlav bylo nejen v Nizozemsku, ale i u nás dost. Přesto trvalo velmi dlouho, než jejich hlasy pronikly k vědomí státní reprezentace, aby z nich vyvodila nějaké závěry a přijala účinná opatření. Dobře míněné rady spoléhající se na dobrovolnost zůstávají obvykle nevyšlyšeny, pokud je neprovází soustavný, cílený nátlak (povinné očkování, povinnost dodržovat základní pravidla hygieny, osvěta, zlepšení vzdělání a zvýšení odpovědnosti všech, kdo rozhodují od první po poslední instanci o tom, kolik novorozenců přežije a jak se zvýší naděje dožití).

Hoogerhuis provádí podrobnou analýzu plodnosti manželských párů za celé sledované období (plodnost v souvislosti s celkovým počtem dětí v rodině, se sociálními poměry, kvalitou bydlení a hustotou zalidnění, věkem prvoroďičky, délkou meziporodních intervalů atd.) s použitím Coaleových indexů manželské plodnosti (standardem je plodnost hutteritek). Pro zjišťování meziporodních intervalů používá metodiky vypracované *J. Knodemem* (**Demographic Behavior in the Past**. Cambridge, 1988). Shledává pozitivní korelaci mezi vysokou dětskou (nejen kojeneckou) úmrtností a vysokou plodností. V období 1841–1870 ve zmíněném Wolphaartsdijku rodily ženy 11,8 dětí, což považuje za extrémní průměr převyšující dokonce vysokou plodnost hutteritů v období 1821–1830. Riziko úmrtnosti kojenců se zvyšovalo se snižováním délky meziporodních intervalů – smrt dítěte zvedala úroveň porodnosti (známý „replacement effect“ – rození náhradních dětí, tj. pravděpodobnost nového početí je vyšší, jestliže předchozí dítě zemřelo, než když přežilo). Podle Hoogerhuisse to dokazuje, že „manželské páry nebyly pasivní ve vztahu ke kojenecké a dětské úmrtnosti. Úmrtí dítěte zvedalo úroveň plodnosti“ (s. 249).

Převážná většina zemědělských dělníků a jejich rodin žila ve velké chudobě, jak dokazují úřední relace a popisy současníků. Ve sledovaných vsích pracovalo námezdně přes 40 % žen po největší část

roku a jejich děti trpěly podvýživou počínající od nejtútlejšího věku, jestliže nebyly kojeny. Kojenecká úmrtnost byla vyšší v rodinách usazených ve střední vsi než v okrajových oblastech zkoumaného regionu a sama „adresa“ rodiny signalizovala vyšší kojenecké úmrtnosti. Průjmy a gastrointestinální obtíže byly hlavní příčinou úmrtí kojenců po celé 19. století (u nás tomu nebylo jinak!). Životní cyklus rodin se pohyboval v jakémsi „začarovaném kruhu“: porod – krátká doba kojení – špatná životospráva – nedostatek hygieny – vysoká pravděpodobnost úmrtí kojence – jeho smrt – nové početí – další porod...

Pro vyšší věkové skupiny byla po celé 19. století v Nizozemsku (i u nás) nejběžnější příčinou úmrtí TBC. *Matthijs Westrate* v roce 1875 hovoří o „tuberkulózních rodinách“, situaci v Goes se zabýval lékař *Abraham Pieter Fokker*, jiným významným nizozemským lékařem, který podrobně studoval úmrtnost na malárii a zanechal i písemná svědectví o zdravotní situaci obyvatel v souvislosti s jejich sociálním postavením a bydlením, byl *Jan Cornelis De Man* (1818–1909). *Hoorgerhuis* uvádí i přehledy příčin úmrtí pro 2. polovinu 19. století (1875–1899) po pětiletých údobích s rozlišením na 34 hlavních skupin, které již nejsou tak mlhavé a nespolehlivé, jako byla klasifikace o sto let dříve.

Je možné shrnout, že nizozemský autor obohatil a doplnil naše představy o tom, jak se utvářela demografická situace v jednom z regionů západní Evropy a jeho práce je přínosná a zajímavá jak metodicky, tak svým obsahem.

Alena Šubrtová

DEMOGRAFICKÉ METODY A KONCEPCE

Donald T. Rowland je docentem *Australské národní univerzity*, kde přednáší demografii více než deset let. Učebnice, kterou nedávno vydal, zrcadlí z velké části jeho zkušenosti učitele populačních studií. Je napsána jednoduchým a srozumitelným stylem, vyhýbá se složitým matematickým procesům a je zaměřena na maximální využití počítače jako učební pomůcky i jako nástroje analýzy. Z těchto důvodů je ke knize připojen disk, CD-ROM, který používá program *Microsoft-Excel* k dvojímu účelu: Jednak k objasnění a ilustraci některých demografických pojmů a procesů, např. epidemiologický přechod, demografický přechod a jednak k analytickým technikám, jako např. standardizace nebo populační projekce¹⁾.

Kniha je rozdělena do třinácti kapitol v šesti sekcích. Každá kapitola je uvedena objasněním problému, jež bude probírán; poté následuje výčet účelu studia. Výklad je pak dokumentován na příkladech, jež jsou nejčastěji na CD-ROM disku. K tomu je připojený popis, jak používat příslušný program *Excel*. Každá kapitola končí doporučením další literatury ke studiu a informací o zdrojích údajů na internetu. Následují příklady (jejichž řešení je v příloze D) a speciální příklady použití programu *Excel*. (V přílohách B a C je stručně vysvětleno jak používat program *Excel* k výpočtům a ke konstrukci grafů.)

Kapitoly 1–3 se zabývají skladbou obyvatelstva podle věku a pohlaví, mírami změny v počtu a struktuře obyvatelstva. Kapitola 4 obsahuje metody srovnávání charakteristik populací, včetně standardizace; zde je rovněž objasněn kohortní (generační) přístup k demografickým procesům. Následující pátá kapitola je tak trochu zvláštností v učebnici demografických technik a koncepcí. Je totiž uvedením do demografického výzkumu a mezi jiným obsahuje i instrukci jak uspořádat studii populačních problémů a jak popsat výsledky takového studia. Šestá kapitola o studiu úmrtnosti obsahuje rovněž diskuzi o mírách zdravotního stavu obyvatelstva a nemocnosti; zde je také výklad epidemiologického přechodu. K sedmé kapitole, jež se zabývá mírami porodnosti, je připojena diskuse o mírách sňatečnosti a rozvodovosti. Koncepce druhého demografického přechodu je součástí této kapitoly. Kapitoly 8 a 9 soustřeďují výklad základních demografických modelů: úmrtnostní tabulky, stacionární a stabilní obyvatelstvo. Modelové úmrtnostní tabulky a modely stabilního obyvatelstva jsou obsaženy v 9. kapitole, kde je rovněž výklad o stárnutí populací. Kde lidé žijí a jak bydlí, je podstatou kapitoly 10. Pozornost je věnována mapování rozmístění populace, včetně tzv. systému geografické informace (GIS) a mírám populační hustoty.

Migrace, vnitřní i zahraniční, a metody odhadu rozsahu migrace ze základních demografických statistik jsou předmětem kapitoly 11. Závěrečné kapitoly 12 a 13 jsou věnovány populačním sociálním projekcím vybraných složek celkové populace: např. projekce pracovních sil, domácností, rodin, apod.

Učebnice je jak obsahem, tak i podáním zaměřena nejen na potřeby studentů demografie. Její kapitoly jsou výběrově stejně důležité pro studenty geografie, ekonomiky, sociologie a statistiky. Kromě toho v ní najdete zdroj informací i odborníci, kteří se rozhodují a plánují činnost v oborech, kde obyvatelstvo nebo jeho složky jsou rozhodujícím faktorem – jako např. zdravotnictví, školství, sociální výzkum, průzkum trhu apod.

Lado Růžička

¹⁾ Rowland, Donald, T. *Demographic Methods and Concepts*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 546 s. + CD-ROM.

Z České demografické společnosti

Říjnová 370. diskusní středa byla věnována předávkům na děti (**Jaký systém rodinných příspěvků preferuje česká veřejnost?**). Přednášející *RNDr. Jiřina Kocourková* (Přírodovědecká fakulta UK) uvedla, že přídavky na děti patří ve vyspělých zemích mezi důležitá opatření, kterými stát finančně podporuje rodiny. Proto jsou jak výše dávky, tak kritéria pro její vyplácení předmětem častých politických diskusí a návrhy pro jejich úpravu součástí volebních programů politických stran. V České republice se otázky týkající se přídávků na děti staly velmi aktuální především v souvislosti se snahou představitelů ČSSD o zavedení jejich plošného vyplácení (tj. všem bez ohledu na příjmovou situaci rodiny). Poslední návrh předložený současným ministrem práce a sociálních věcí *Z. Škromachem* v roce 2002 by vyžadoval náklady ve výši 5, 4 mld. Kč (tento návrh však nebyl podroben diskusí ve vládě a ještě předtím byl stažen z programu jednání vlády, jak vyplynulo z diskuse po přednášce). Je otázkou, zda vůbec existuje společenská poptávka po tomto opatření. Do jaké míry by česká veřejnost zavedení plošných přídávků podporovala lze zjistit ze šetření populačního klimatu, které v České republice proběhlo za podpory Grantové agentury ČR v roce 2001. Tento výzkum byl součástí mezinárodní šetření známého pod názvem **Population Policy Acceptance (PPA)**, jehož druhé kolo proběhlo v letech 2001–2003 ve vybraných evropských státech. Součástí dotazníku byly mimo jiné i otázky týkající se preferovaných systémů přídávků na děti. Z dat vyplývá, že zavedení plošných přídávků by u nás podpořila pouze třetina dotazovaných osob. Většina respondentů preferuje diferenciaci přídávků podle věku dítěte a téměř 80 % respondentů upřednostňuje stejné přídavky na každé dítě, tj. bez ohledu na pořadí dítěte. Získané výsledky jsou v konzistenci se závěry mezinárodního srovnání dat z předchozího šetření PPA. Česká veřejnost preferuje takový systém přídávků na děti, který má ověřený a považuje ho za funkční. Příjmově testované přídavky na děti podporují více mladí lidé a lidé s průměrnými a vyššími příjmy. Věkově diferencovaným přídavky na děti preferují více lidé s vyšším vzděláním. Zatímco preference týkající se systému přídávků na děti z hlediska příjmu či věku dítěte se zdají být v úzké souvislosti se skutečně používaným systémem v dané zemi. Vysvětlení, proč česká veřejnost nepodporuje vyšší přídavky na děti vyšších pořadí, je potřeba hledat v tom, jak česká veřejnost vnímá

důsledky poklesu úrovně plodnosti. Mezinárodní analýzy ukazují, že čím větší podíl těch, co považují klesající podíl mladých lidí za velmi špatný trend, tím větší lze očekávat pochopení pro opatření, která podporují rození dětí vyšších pořadí, tj. např. na každé další dítě vyšší přídavek. Česká republika patřila k zemím s nejnižším podílem respondentů, kteří označili klesající podíl mladých lidí za špatný či velmi špatný trend. Z hlediska individuálních charakteristik by zavedení diferenciacie podle počtu dětí v České republice podpořili lidé spíše s vyšším vzděláním a lidé se dvěma dětmi. Na základě výsledků se nelze domnívat, že zavedení plošných přídávků by přispělo ke zlepšení populačního klimatu v ČR. Navíc, zavedení plošných přídávků by pravděpodobně znamenalo zrušení daňové úlevy, která je v současné době poskytována na každé dítě. Za takové situace by změny v systému přídávků byly pouze účelové a neměly by vládní stranou proklamovaný pronatalitní efekt.

Na 371. diskusním večeru (19. listopadu) se *prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.* z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně zabýval otázkou imigrace do ČR. V přednášce nazvané **Mohla by být imigrace řešením českého demografického deficitu?** nejdříve načrtl základní koncepty z teorie migrace, zmínil se o vládním pilotním projektu aktivní imigrační politiky a poté se zabýval otázkou, kolik imigrantů bude ČR potřebovat k řešení svého demografického deficitu. Vyložil, že tato otázka v sobě vlastně skrývá tři dimenze: 1. Počet imigrantů potřebných ke stabilizaci počtu obyvatelstva, 2. počet imigrantů nutných ke stabilizaci počtu pracovních sil a 3. počet imigrantů nutných k zamezení populačního stárnutí. Poukázal na fakt, že v ČR zatím nemáme k dispozici naši projekci imigrace z hlediska těchto tří otázek a jako příklad poukázal na studii **OSN Replacement Migration** vypracovanou v roce 2001, která by nám mohla sloužit jako vzor a návod na zpracování. Ve druhé části svého vystoupení L. Rabušic řešil problém, zdali je česká veřejnost ochotna sdílet svůj český prostor s imigranty. Na základě sociologického výzkumu na reprezentativním vzorku české dospělé populace ukázal, že v české mentalitě je imigrace asociována s negativní konotací, že česká veřejnost je přesvědčena, že imigrace znamená především náklady (ekonomické, sociální a kulturní), ale jen minimální výnosy a že myšlenka imigrace není celkově příliš nakloněna. Z hlediska připravované aktivní imigrační politiky to není pro

českou vládu příliš dobrá zpráva. Přednáška vyvolala živou diskusi, debatovalo se např. o příčinách konstatované české xenofobie, dále o tom, proč může být Česká republika pro cizince lákavá, o možném tvrdém konkurenčním zápase o imigranty ve stárnoucí Evropě, a o nutnosti zabývat se výzkumně nejenom postoji Čechů k cizincům, ale také cizinců žijících u nás k Čechům. L. Rabušic v závěru konstatoval, že problematika migrace bude jedním z velkých témat domácí i zahraniční politiky v nejbližších desetiletích, tématem ovšem nesmírně citlivým a velmi obtížným, neboť imigrace ve své neřízené podobě může způsobit značné sociální a politické problémy.

Tématem poslední (372.) diskusní středy v roce 2003 (17. prosince) bylo **Domácí služebnictvo v Evropě v dlouhodobém kontextu**. Přednášející *RNDr. Ludmila Fialová, CSc.* (Přírodovědecká fakulta UK) seznámila přítomné s některými aspekty této sociální kategorie obyvatelstva od raného novověku až po současnost. Hned v úvodu zmínila, že jde o téma, kterému je v posledních letech ze strany západoevropských historiků, sociologů a demografů věnována velká pozornost (bližší informace viz www.servantproject.com). Obecně se o studiu domácího služebnictva (DS) dá s jistotou nadsázkou říci, že jde o jakýsi pohled „pod sukni“ té které společnosti, který dotváří objektivnější obraz society.

Obsah a význam práce DS se v průběhu času měnil. Zjednodušeně se dá říci, že během 16.–19. století změnou jeho role ve výrobním procesu, která se z počátečního zajištění chodu domácnosti/rezidence přesouvá stále výrazněji na zajištění pouze chodu domácnosti a péče o některé členy rodiny (děti, nemocné a staré osoby), dochází zároveň k jisté společenské degradaci. Postavení DS v dnešní společnosti (jde o feminizovaný sektor) je zvláště ní a neplnohodnotné ve srovnání s ostatními obory lidské činnosti. Projevuje se to např. mimo jiné i tím, že ekonomové DS neoznačují za ekonomicky aktivní, protože prý nevytváří nové hodnoty. V zahraniční literatuře je DS označováno zkratkou C+C (*cleaning and care*).

Postavení služebnictva bylo v minulosti v různých částech Evropy i uvnitř jednotlivých zemí různé (svou roli tu hrálo zvykové právo, které mělo vliv např. na délku pracovní doby, délku sjednané služby, dobu odchodu/příchodu ze/do služby). Autorka rozeznává tři hlavní oblasti různých typů postavení DS – severozápadní Evropu, střední Evropu a jižní Evropu. Postavení DS bylo v SZ Evropě ve srovnání s ostatními částmi Evropy rovnoprávnější – muži a ženy pracovali jako DS zpravidla pouze po určitou část svého života, DS bylo součástí životního a pracovního cyklu. Na vesnici nebo ve městě mohlo služebnictvo pocházet i ze stejné vrstvy jako zaměstnavatel – sedlák/měšťan, proto-

že pro čeledína nebo děvečku, resp. služku v měšťanské domácnosti to byla učební léta – tedy nabytí nových zkušeností potřebných pro vedení vlastní usedlosti a domácnosti. Vedle tvrdé práce měla služba i řadu pozitivních rysů – stala se příležitostí ke vzdělání, šíření kulturních vzorců, společenskému kontaktu, sociálnímu vzestupu (za vydělané peníze se ženy mohly stát nezávislými a jako hospodyně soběstačnými – nemusely se vdávat). V zemích jižní Evropy, kde DS pocházelo z nižších vrstev, přicházelo ze vzdálenějších oblastí a pro rodinu zaměstnavatele bylo otázkou prestiže, mělo ponížené postavení. V této oblasti se také do 18. stol. udržela otrokářská práce. Postavení služebnictva ve střední Evropě bylo podobné jako v západní Evropě, ale uplatňovaly se zde i vlivy přetrvávajícího poddanství a částečně i nevolnictví, postupně se také snižoval jeho status a prestiž. Obecně se v Evropě s rozvojem průmyslu, resp. průmyslovou revolucí změnila skladba obyvatelstva zaměstnaného v jednotlivých sektorech – poklesl význam zemědělství, kde byla především v severozápadní a střední Evropě zaměstnána většina DS, a změnil se také systém přípravy na povolání, který vyžadoval čím dále více odborné vzdělání. DS přestalo také bydlet v domácnostech, jeho status se dále snižoval. Tento posun dokládají prameny i na proměně mentality služebnictva, jestliže v 17. století bylo hrdé na své povolání, ve 20. a 21. století se za něj stydí. V průběhu 20. století se objevují nové typy práce v domácnosti. Jednak jde o tzv. „dobrovolné“ DS, kdy se mladí lidé nechávají najímat na domácí práce v cizině nebo jiném regionu, aby se tak snaže naučili cizím jazyku (dnešní au pair). Jednak se práce v domácnosti profesionalizují, takže se rozvíjí průslušné odborné školství (u nás tzv. rodinky). Obecně se ale v letech po skončení 2. světové války předpokládalo, že DS je historickou kategorií, přejíždající jen díky nemnoha domácnostem nejvyšších společenských vrstev. Předpokládalo se, že potřeby domácnosti zajistí jejich vybavení moderní technikou (automatické pračky, kuchyňské roboty apod.) a také veřejná obecně dostupná zařízení (jesle, školky, sanatoria pro seniory).

Na konci 20. století se ale situace zásadně změnila, jak je možné doložit na příkladu vybraných zemí, např. Itálie a Německa. Odhaduje se, že v dnešní Itálii je jako DS zaměstnáno asi 1,3 mil. osob; za většinu z nich zaměstnavatel ale neplatí pojištění a daně. Jde téměř výhradně o ženy. Více než polovinu z nich tvoří cizinky, převážně ze severní Afriky, jihovýchodní Asie (Filipínky) a východní Evropy (Ukrajinky, Bulharky). Služky pracují především v bohatších částech Itálie – na severu a v Římě. Jde často o vysokoškolsky vzdělané vdané ženy, které zanechaly svou rodinu doma, kde se jim o děti starají prarodiče. Zvyšující se poptávka po DS v zá-

padní Evropě (především v té části, kde nebyl v minulosti vybudován systém veřejné péče o děti nebo staré občany) vyplývá z velké zaměstnanosti vdaných žen – 3/4 pracují na plný úvazek, velkého počtu neúplných rodin a snahy zajistit péči o staré rodiče (v Itálii tvoří lidé nad 65 let 18 % populace). Svou vysokou životní úroveň si západoevropské domácnosti zajišťují dvěma platy, tj. nejen muže ale i ženy, chod domácnosti placenou prací DS. Pro ženy z méně vyspělých zemí se služba v domácnosti stává zdrojem slušného příjmu ve srovnání s jejich domácími poměry.

V závěru bylo konstatováno, že práce DS se dnes stává celoživotním zaměstnáním, které ale postrádá možnost sociálního vzestupu. Jako DS pracují v západní Evropě etnicky i kulturně heterogenní skupiny osob – zpravidla žen (často cizinek), pobývajících v dané zemi nelegálně, v lepším případě na turistické vízum bez pracovního povolení. To vede k jejich ukrytí, často v domě zaměstnavatele, ale také k hlubokému pořízení zaměstnavateli a ke značnému ohrožení např. sexuálním i jiným násilím. Právě tyto aspekty vyvolávají určité obavy, např. ze strany sociologů a sociálních pracovníků nehledě na trvalý zájem úřadů práce. Rozsah zaměstnávání DS se začíná promítat i do legislativy jednotlivých zemí, jde tu především o snahu zjednodušit zákony tak, aby se snížilo daňové zatížení rodin zaměstnávajících DS a zároveň rozšířil okruh DS, za které je placeno pojištění. Přitom se předpokládá, že se počet DS pracujících v domácnostech západní Evropy bude dále zvyšovat – jednak proto, že se zvyšují potřeby západoevropských rodin o tyto služby vzhledem ke stárnutí evropského obyvatelstva, jednak proto, že se dále rozvírají nůžky mezi bohatými a chudými evropskými domácnostmi.

Po více jak deseti letech byla v Olomouci obnovena činnost *pobočky České demografické společnosti* (zahajující setkání se uskutečnilo 22. října 2003). Inicijátory této záslužné akce byli *Vladimír Polášek z Českého statistického úřadu v Olomouci* a *Miloš Fňukal a Pavel Ptáček z České geografické společnosti (katedra geografie PřF UP)*. Organizátoři do konce školního roku 2003/04 zařadili ještě jednu demografickou přednášku. V únoru byl diskusní podvečer věnován sebevraždám. Hlavním posláním diskusních setkání by měla být volná výměna názorů s odborníky z různých oblastí příslušného oboru na dané téma.

Na první přednášku **Náboženství ve sčítání**, kterou z celorepublikového pohledu přednesl *Ladislav Pištora (ČSÚ Praha)* a z hlediska Olomouckého kraje zmíněný *V. Polášek*, byl pozván i teolog *Petr Žárek z Cyrilometodějské teologické fakulty UP*, aby přítomné informoval o postoji katolické církve k této otázce.

V úvodu k analýze výsledků sčítání o náboženství *V. Polášek* připomenul nepříznivou mediální kampaň, která byla vedena proti SLDB 2001 a zdůraznil fakt, že i přes tyto peripetie dopadlo sčítání dobře. Lidí, kterých odmítlo vyplnit sčítací tiskopisy, bylo ve srovnání s celkovým počtem obyvatelstva málo. Poté *L. Pištora* stručně shrnul historii sčítání v Rakousko-Uhersku a za první republiky ve vztahu ke zjišťování náboženství. Po roce 1945 bylo náboženství zjišťováno ve sčítání v roce 1950 a pak až v roce 1991. Ze sčítání 2001 vyplynulo, že věřících je u nás 3 288 088 (32,1 %), bez vyznání je 6 039 991 (59,0 %), nezjištěno 901 981 (8,8 %). Tyto údaje nás prezentují jako výrazně ateistický stát narozdíl od našich sousedů, např. Polska, kde 93 % obyvatel je věřících, Rakouska 86 % a Slovenska 84 %. Ve srovnání s rokem 1991 u nás poklesl počet věřících o 1,7 mil. a počet nevěřících vzrostl téměř o 2 mil. Z celkového počtu obyvatelstva se k největší církvi – římskokatolické, hlásí 2 740 780 (26,8 %) věřících, k českobratrské evangelické 117 212 (1,2 %) a k československé husitské 99 103 (1,0 %). Největší římskokatolická církev tvoří 83,4 % všech věřících, pak následuje církev českobratrská evangelická (3,5 %) a československá husitská (3,0 %). Základní tendencí zaznamenanou posledním sčítáním je pokles počtu věřících tradičních církví a vzrůst malých církví (např. stoupl počet věřících Náboženské společnosti svědků Jehovových ze 14 575 v roce 1991 na 23 162 v roce 2001. Pravoslavné církve v českých zemích z 19 354 (1991) na 22 968 (2001)). *L. Pištora* dále uvedl, že stále přetrvávají rozdíly podle pohlaví – mezi věřícími je více žen a u obou pohlaví převažuje starší generace. Nejvýraznějším znakem věřících je jejich územní diferencovanost – religiozita narůstá od západu k východu (nejméně je jich v severních a severozápadních Čechách (okresy Most, Rakovník, Děčín) a nejvíce na jižní Moravě směrem ke slovenským hranicím (např. okresy Uherské Hradiště, Hodonín)). U katolické církve převažují věřící se základním vzděláním u ostatních dvou – husitské a evangelické, mají věřící vzdělání vyšší. U věřících žen je vyšší plodnost než u žen bez vyznání.

V části věnované Olomouckému kraji *Vladimír Polášek* v komentáři k 15 tabulkám konstatoval, že náboženským vyznáním se zdejší obyvatelé příliš nelišili od celorepublikového průměru – 37,0 % věřících (ČR 32,1 %), 53,8 % bez vyznání (ČR 59,0) a 9,2 % nezjištěno (ČR 8,8). Podíl věřících je sice nejmenší z „moravských“ krajů, ale přesto větší než v „českém“ kraji s nejvyšší hodnotou – v Jihočeském kraji 34,7 %. (Označení krajů za „české“ a „moravské“ je podle sídla kraje.) Základní charakteristikou vztahu obyvatelstva Olomouckého kraje k víře je však jejich značná polarita. Jižní okresy kraje patří v republice k okresům s vysou-

kým podílem věřících z celkového obyvatelstva (okresy Písecký, Prostějov) a severní okres Jeseník zase okresům s podprůměrným podílem. Zajímavostí je, že obce s nejvyšším podílem obyvatel, kteří neuvdělí vztah k náboženství (20 – 42,5 % z celkového obyvatelstva), jsou převážně z okresů s největším podílem věřících, tj. Prostějov a Písecký. Z hlediska počtu věřících je na prvním místě římskokatolická církev, na druhém československá církev husitská (tím se kraj liší od úhrnu republiky) a na třetím českobratrská evangelická, čtvrté místo zaujímají pravoslavní. Ostatními ukazateli, např. věkovou strukturu věřících, odpovídá kraj celorepublikovému průměru – největší počet hlásících se k náboženskému vyznání byl u věkových skupin 60 a více let.

Přítomný teolog Petr Žůrek (možný kontakt mail: pzurek@quick.cz) v reakci na výsledky sčítání 2001 nejprve informoval o počtu křesťanů na celém světě, kterých je 1,7 mld., z toho katolíků (včetně řeckokatolické církve a dalších) 1,05 mld. V České republice je katolická církev rozdělena do 8 diecézí a jednoho apoštolského exarchátu. Jednotlivé farnosti v rámci diecézí shromažďují data o věřících – účastnících bohoslužeb (např. celorepublikové sčítání z 21. 3. 1999 přineslo výsledky 458 073 osob); počtu křtů, 1. svatého přijímání, birmování, uzavření manželství a pohřbů (např. jen v roce 2000 bylo pokřtěno 20 884 novorozenců, celkem pokřtěných ze všech věkových skupin bylo 25 723). Katolická církev však zatím nedisponuje úplnou evidencí všech věřících a nemůže ani z finančních důvodů provádět statistická a sociologická šetření o jejich počtu. Představitelé církve se ale domnívají, že v ČR je věřících více, než jak uvádí ČSÚ na základě sčítání 2001. P. Žůrek odkázal na článek *Prokopa Remeše: Statistický úřad*

to opět pořádně popletl (ČSÚ dokonale matematicky zpracoval naprosto vágní a nepřesná vstupní data, www.christnet.cz, ze 7. 10 2003).

V diskusi L. Pištora vysvětlil konstrukci otázky na náboženství ve sčítání 2001, tj. důraz na srovnatelnost s daty ze SLDB 1991, na jednoduchost a srozumitelnost, připomenul konzultace s představiteli jednotlivých církví při přípravě sčítání, vysvětlil, proč byly otázky v dotazníku řazeny abecedně, jaký byl způsob kódování při zpracování dotazníků. V této souvislosti opět připomenul, že ve zjištěné atmosféře by lidé podrobnější dotazník vůbec odmítli vyplnit a že nelze směřovat sociologické šetření, které operuje s řadou otázek, s jednou otázkou ve sčítání (*Jste bez vyznání, jste věřící – jaké církvi, náboženské společnosti nebo víře se hlásíte?*), které bylo navíc založené na metodě sebesčítání. V další debatě se studenty geografie dotazovali zejména teologa P. Žůrka na religiozitu Romů, na budoucnost katolické církve v ČR, resp. jaké závěry představitelé církve učinili ze sčítání, zda existují programy změn ze stávající situace a jaké jsou možnosti růstu křesťanských církví. P. Žůrek uvedl, že katolická církev v souvislosti s migrací z východu očekává potenciální růst stoupenců řeckokatolické církve, pravoslavných a islámu.

První diskusní stůl obnovené pobočky ČDS byla více než slibná – nejen účastí studentů a vyučujících přírodovědecké fakulty (přišlo asi 30 zájemců), ale i přítomností té „druhé strany“ – teologa. P. Žůrek působil civilně a přátelsky, takže diskutující bez ostychu kladli otázky, které představiteli církve nemusely být vždy příjemné. Do budoucnosti proto přejeme organizátorům, aby měli vždy tak šťastnou ruku ve výběru témat.

JK, LR, hru

Významné životní jubileum doc. RNDr. Boženy Novákové-Hřibové, CSc.

Doc. RNDr. Božena Nováková-Hřibová, CSc. se narodila 4. 11. 1923 v Ostravě. Po středoškolských studiích absolvovala v roce 1948 studium geografie na Masarykově univerzitě v Brně a v tomto roce také obhájila rigorózní práci. Po ukončení studia působila jako asistentka na Palackého univerzitě v Olomouci a odtud po třech letech přešla do nově zřízeného Kabinetu pro historickou geografii ČSAV v Praze. Po jeho zrušení v roce 1955 se vrátila na Palackého univerzitu. Od roku 1958, po vynuceném odchodu z olomoucké univerzity, působila šest let jako středoškolská profesorka. Po založení Geografického ústavu (GgÚ) ČSAV byla v roce 1964

přijata jako vědecká pracovnice a věnovala se především geografii obyvatelstva.

Ve vědecké práci se jubilanťka dlouhodobě zaměřila na problematiku stěhování obyvatelstva, jeho územní strukturu a vymezení migračních regionů. Výsledky výzkumů předložila v disertační práci, kterou obhájila v roce 1968 a publikovala v řadě prací. Nejznámější z nich jsou **Migrace obyvatelstva v moravských krajích (1971)** a **mapy imigračních a emigračních regionů České republiky**. Odborná a vědecká činnost doc. Novákové se realizovala i v mnoha dalších oblastech. Autor-sky se podílela na zpracování oddílů týkajících se

hodnocení obyvatelstva ve výzkumných úkolech řešených GgÚ, např. Severočeské uhelné oblasti, Brněnské aglomerace, Moravského krasu. Publikovala řadu studií a článků, je autorkou mapy **Pohyby obyvatelstva v ČR 1961–1970** (1983) a autorského listu hustota zalidnění v **Atlasu obyvatelstva v ČSSR** (1987). Rozsáhlý seznam jejich publikací do roku 1984 je uveden ve Zprávách GgÚ ČSAV (č. 2/1984).

Odchod do důchodu neznamenal pro jubilantku ukončení vědecké a pedagogické činnosti. Věnovala se jako editorka i spoluautorka dokončení a vydání rozsáhlé publikace **Obce a sídla A–Ž** (1991), která je třetím dílem edice Zeměpisný lexikon České republiky. Počátkem 90. let se opět

vrátila na katedru geografie Palackého univerzity, kde několik let externě přednášela a kde také byla jmenovaná docentkou.

Jubilantka je dlouholetou členkou *České demografické společnosti*. Řadu let byla předsedkyní její *Jihomoravské pobočky* a zasloužila se o její rozvoj. Významně přispívala k aktivitám odborné skupiny pro ekonomickou geografii *Jihomoravské pobočky Čs. geografické společnosti*. Božena Nováková je známá svou otevřeností, iniciativním pracovním nastavením, pílí, vytrvalostí a trvalým zájmem o geografickou a demografickou problematiku. Do dalších let jí přejeme především hodně zdraví, optimismu a životní pohody.

Zdeňka Tarabová

Pětasedmdesátiny doc. ing. Miroslava Hiršla, CSc.

Před pěti lety redakční rada Demografie i členové *České demografické společnosti* přáli na stránkách tohoto časopisu doc. ing. Miroslavu Hiršlovi CSc. (17. 1. 1929) do dalších let „dobré zdraví, životní pohodu a větší ocenění jeho odborné práce“. K letošnímu jubileu nelze, než zopakovat toto přání a s potěšením konstatovat, že je stále aktivním členem české vědecké obce zaměřené na sociální politiku a životní úroveň obyvatelstva.

Do Československé demografické společnosti byl doc. Hiršl přijat na doporučení RNDr. Josefa Ambrože v sedmdesátém roce. Dodnes si velmi váží toho, že tehdejší předseda společnosti JUDr. Vladimír Srb jej přivítal osobním dopisem, a to právě v době, kdy jej tehdy mocní odsunovali na vedlejší kolej. Více než třicet let se doc. Hiršl účastní na činnosti demografické společnosti a přináší sem poznatky ekonomika, který se soustavně a intenzivně zabývá sociální situací významných skupin obyvatelstva. Není mnoho ekonomů, kteří dovedou sledovat jednotlivé kapitoly státního rozpočtu, údaje o zaměstnanosti, o vývoji mezd a důchodů, výsledky mikrocenzů či rodinných účtů a respektovat přitom potřeby a zájmy občanů, chápat demografický vývoj obyvatelstva jako primární základ pro sociálně ekonomické analýzy.

Doc. Hiršl byl mezi nejmladšími účastníky protifašistického odboje ve skupině **Předvoj**. Byl mezi prvými československými studenty Leningradské státní univerzity a již v roce 1961 obhájil svoji kandidátskou práci na téma **Postavení dělnické třídy v Anglii**. Od této doby se stále věnuje sociálně ekonomické problematice. Od roku 1966 byl docentem na katedře politické ekonomie VŠP a podílel se na podkladech i jednání *Mezinárodní organizace práce*. Spolupracoval s *Výzkumným ústavem*

sociálního zabezpečení, který se později změnil na *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí při MPSV*. Zde od roku 1969 našel možnost zkoumat a publikovat již dříve zpracovávané téma životního minima, chudoby a též problematiku důchodového zabezpečení a dávek pro rodiny. Pro své téma objevil krycí název „obyvatelstvo s omezenou možností spotřeby“. Ekonomicko-sociální analýzy uplatňoval také v *Prognostickém ústavu ČSAV*.

V letech 1989–1990 předsedal odborné komisi pro stanovení životního minima a výše minimálního důchodu jako jediného zdroje příjmu. Doporučení této komise vedla k zřízení institutu životního minima v roce 1991 a k úpravám výše přídávků na děti podle jejich věku. V roce 1992 se zánikem Československa a tím i federálních ministerstev M. Hiršl nedobrovolně ukončil svou činnost ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, ale nadále byl a je velmi činný.

V letech 1993–2001 pracoval v makroekonomickém oddělení ČMKOS jako poradce vedení odborové federace. Řadu studií, analýz sociální situace a stanovisek k přípravě aktuálních sociálních zákonů publikoval v odborářské revue *Pohledy a týdeníku Sondy*.

Do loňského roku byl členem *Vědecké rady národohospodářské fakulty VŠE*, stále je členem *Rezortní hodnotící komise MPSV činnosti VÚPSV*, je zván k oponentním řízením, na různé semináře a konference. Tak jako v minulém volebním období je i nyní externím poradcem ministra práce a sociálních věcí a v současné době i externím poradcem předsedy vlády České republiky. Jeho práce došla ocenění pamětní plaketou, která mu byla udělena ke 125. výročí založení České strany sociálně demokratické v roce 2003.

BART

Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc. – 60 let

V rychlém běhu času, v době neustálých změn a nových událostí, bývámě občas zaskočení jubileem, které nám neúprosně kalendář sice připomíná, ale kterému se zdráháme uvěřit. Je tomu tak i se šedesátinami *prof. MUDr. Jana Holčíka, DrSc.* (15. 4. 1944), vedoucího *Ústavu sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví Lékařské fakulty Masarykovy univerzity* v Brně.

Jubilanta jsem poznal během jeho studií na lékařské fakultě. Už tehdy projevoval živý zájem o statistiku, smysl pro logiku i zaujetí pro tvůrčí práci. Rád jsem jej uvedl do pedagogické práce. Podílel se na výuce jako student 5. a 6. ročníku. Promoval v roce 1967. Byl jsem jeho školitelem v postgraduálním studiu a těšil jsem se i z dalších etap jeho pedagogické a vědecké dráhy.

V současné době, už jako „mladý šedesátník“, má za sebou mnoho nesporných výsledků. Úspěšně přispívá k rozvoji oboru *sociální lékařství*. Napsal více než 200 vědeckých a odborných publikací, podílel se na několika monografiích a řadě učebních textů. Je předsedou výboru *Společnosti sociálního lékařství a řízení péče o zdraví České lékařské společnosti JEP*, členem *Vědecké rady Minis-*

terstva zdravotnictví ČR (MZ ČR) a členem několika komisí při MZ ČR, členem *České demografické společnosti* a členem redakční rady časopisu *Demografie*. Je i členem zahraničních společností a pracuje v jejich řídicích výborech.

Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc. má pořád hodně plánů, spoustu práce a je iniciátorem řady užitečných změn, zejména ve výuce. Má cit pro hodnoty, které obstály ve zkouškách času. I když si váží vzdělání jako plodného nástroje lidského intelektu, není zastáncem „paměťové ekvilibristiky“. Snaží se rozvíjet zejména tvořivost studentů a vede je k samostatnému řešení problémů. Jeho koníčkem je problematika sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví, najde si však čas i pro kreslení a malování, kde hledá klid, harmonii a vnitřní rovnováhu.

Milý Jene, přejeme Ti do dalších decenií hodně energie, optimismus, životní pohodu, dobré zdraví a mnoho úspěchů v práci a osobním životě.

Adolf Žáček

K přání *prof. MUDr. A. Žáčka, DrSc.* se připojují i *Hlavní výbor České demografické společnosti* a členové redakční rady *Demografie* (pozn. red.).

Tisková konference ČSÚ – Ženy a muži v datech

V listopadu roku 2003 uspořádal *Český statistický úřad (ČSÚ)* tiskovou konferenci na téma **Ženy a muži v datech**. Jde o aktuální téma rozdílů mezi ženami a muži a tomu odpovídala i vysoká účast novinářů, resp. novinářek, jejichž počet se blížil ke třiceti (včetně redaktorek ženských časopisů a webových stránek pro ženy).

Mimo reprezentantů úřadu – místopředsedy *Stanislava Drápala* a vedoucí oddělení specifických charakteristik obyvatelstva *Bohdany Holé*, se tiskové konference zúčastnily: poslankyně Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR *Anna Čurdová (ČSSD)*, předsedkyně Rady vlády pro rovné příležitosti mužů a žen *Dažmar Zelenková*, vedoucí oddělení pro rovné příležitosti žen a mužů MPSV.

V úvodu S. Drápal informoval o současném stavu statistického sledování problematiky rovných příležitostí žen a mužů a seznámil i s podněty, které vycházejí z twingového projektu zpracovaného v rámci programu *Phare* společně Českou republikou a Švédskem. Pro ČSÚ z toho např. vyplývá, sledování všech údajů vždy členěných na ženy a muže a obdobně i jejich vyhodnocování. Úřad by měl pravidelně zjištěná data uveřejňovat formou publikace, která by zahrnovala všechny rozhod-

ující oblasti, kde jsou statisticky zaznamenávané rozdíly mezi ženami a muži.

Dlouhodobým úkolem je vytvoření indexu rovnosti žen a mužů podle vzoru švédského statistického úřadu. Ten se skládá z deseti až patnácti různých proměnných veličin, které jsou důležité z hlediska rovnosti žen a mužů v různých regionech a umožňuje vzájemné porovnání jejich úrovně. I když je úřad připraven k jeho zpracování, problémem je výběr vhodných ukazatelů. Ty by měly odpovídat našim podmínkám a měly by být získávány buď z administrativních zdrojů nebo vlastním zjišťováním. Pro objektivní sestavení souboru ukazatelů a stanovení váhy jednotlivých ukazatelů v rámci tohoto indexu je však nutná mnohem širší součinnost vládních, ale i nevládních institucí a organizací.

Prezentace připravená B. Holou vycházela z publikace **Ženy a muži v datech** (viz recenze *M. Kučery* v *Demografii* č.3/2003, s. 201) a z dalších údajů, které úřad v rámci tzv. gender statistiky shromáždil. Brožura pokrývala většinu významných oblastí, jako např. vzdělání, složení domácností, ekonomickou aktivitu, pozice žen a mužů, trestné činy, vztah k náboženství a demografická data týkající se mj. věku, úmrtnosti a rodinného stavu.

V rozsáhlé diskusi byly kladeny otázky týkající se např. dlouhodobého vývoje rozdílu mezi ženami a muži a jeho tendencí do budoucna nebo některých politických aspektů tohoto vztahu, např. zastoupení žen na „vlivných“ a rozhodovacích pozicích, o kterých s novináři diskutovala A. Čurdová.

Novináři obdrželi publikaci **Ženy a muži v datech** a podkladový materiál **Gender statistika v praxi**. Pro

jejich další práci se statistickými daty byl velmi podnětný CD-ROM připravený pro tuto konferenci, který mj. obsahoval tyto publikace ČSÚ – **Ženy a muži v datech, Zaostřeno na ženy, Plodnost a sňatečnost žen, Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti v ČR po roce 1989, Dělna práce v rodině 2001 a Mzdová diferenciace zaměstnanců v roce 2002**.

Ladislav Pištora

12. konference uživatelů geografických informačních systémů ESRI a ERDAS

Koncem října 2003 se konala v Městské knihovně v Praze **12. konference uživatelů geografických informačních systémů ESRI a ERDAS**. Konference slouží k seznámení s novinkami a možnostmi stávajících softwarů těchto firem (přednášky a workshopy) a s řešeními uživatelů. Součástí setkání je také soutěžní výstava prací uživatelů. Konference se zúčastnilo na 400 uživatelů a vystoupili na ní kromě domácích firem i zástupci zahraničních partnerů.

Skupina softwarů ArcGis firmy Esri je poměrně rozsáhlá, počínaje tvorbou mapových vrstev, prací s geodetickými měřeními, přes prostorovou analýzu, 3D modelování, práci s rastry (letecké, družicové snímky aj.), internetové prezentace GISu až po mobilní získávání geoinformací.

Český statistický úřad využívá software ArcGis také při přípravě a zpracování výsledků sčítání lidu, domů a bytů. V období příprav sčítání se využívalo produktů firmy Esri při územní přípravě¹⁾, vznikly geografické vrstvy stavebních objektů a sčítacích obvodů, které byly uloženy do databáze RDBMS Oracle/SDE, doplněné rastrovými daty (základní mapy 1:10 000 a katastrální mapy). Při povodni v létě roku 2002 přišel Český statistický úřad o rastrová data (katastrální mapy) převedená do formátů použitelných v ArcGisu. Na jejich obnovení se průběžně pracuje právě pomocí technologií firmy Esri a Erdas. Mapové výstupy ze sčítání jsou tvořeny pomocí stejného softwaru. Zatím byly publikovány tištěné mapové výstupy podle vybraných okruhů sčítání. V současné době se vytváří internetová prezentace mapových výstupů ze sčítání.

Po obnovení rastrových podkladů bude opět zprovozněna editační internetová aplikace pro aktualizace ve vrstvě stavebních objektů.

Na konferenci byla představena vylepšení softwaru ArcGis 8.3 – co vše se vyvíjí pro verzi 9.0 a jaké budou hlavní trendy dalšího vývoje. Uváděné novinky vycházejí z konceptu nové struktury softwaru ArcGis, která se poprvé objevila na trhu koncem roku 1999. Předchozí verze produktu postupem času přibrala nové moduly, některé však nebyly vzájemně propojitelné. Cílem nové řady bylo vytvoření komplexního softwaru pracujícího na stejných stavebních principech (ArcObjects). Tato globální změna struktury produktu a implementace nových funkcí byla natolik zásadní, že přeměna softwaru probíhá ve čtyřech fázích:

1. modelování a správa dat (ArcGis 8.0)
2. mapování/integrace produktů (ArcGis 8.1/8.2)
3. topologie, editace a kompilace dat (ArcGis 8.3)
4. pokročilý geoprocessing, multiplatformní ArcIms 4.0, vývoj (ArcGis 9.0, v prodeji během roku 2004)

Jeden blok konference byl věnován prezentaci dat na internetu a intranetu domácích uživatelů (Český hydrometeorologický ústav – Mapy znečištění ovzduší automaticky generované z operativních dat, Česká geologická služba – Mapový server České geologické služby, Státní plavební správa – Splavnost řek, Plzeňský kraj – dopravní aktuální vytížení, aj.). Výhodou internetové prezentace je příležitost, jak ukázat nebo upravovat velké množství geografických a atributových dat z jednoho místa, které je poměrně snadno dostupné (softwarově málo náročné) pro cílové uživatele.

Některé přednášky a abstrakta článků vyšly v časopise ArcRevue 04/2003, časopis je také v elektronické verzi: <http://www.arcdata.cz>.

Magdaléna Poppová

¹⁾ Podrobně v Kraus, J. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 a prostorové informace*. Demografie, 2002, roč. 44, č. 2, s. 125–128.

Z POČÁTKŮ DEMOGRAFIE II

Před časem jsem uveřejnil překlad části *Grauntových Pozorování* (Demografie, 2002, roč. 44, č. 4, s. 296–304), která jsou považována za počátek demografie jako vědy. Redakci se takový výlet do historie zřejmě zalíbil a požádala mě o ještě jeden pohled do minulosti. Předkládám tedy čtenáři další milník z vývoje demografie, totiž *Halleyho* práci, kde publikoval tabulku, jež je považována za první úmrtnostní tabulku.

Možná si vzpomenete, že Graunt ve své práci už také měl cosi, co úmrtnostní tabulku vzdáleně připomíná, totiž počet dožívajících ve vybraných věcích. Ovšem Graunt si ta čísla doslova vycucal z prstu – neměl totiž žádné údaje o úmrtnosti podle věku, tak předpokládal, že intenzita úmrtnosti je konstantní, že se s věkem nemění. Halley měl už k dispozici podrobné údaje o věku a pohlaví zemřelých za pět let, takže už pro něj, pro člověka zběhlého v matematice a logickém uvažování, nebyl problém úmrtnostní tabulku zkonstruovat (sám však tento termín nepoužívá – nazývá ji sdruženou [adjoined] tabulkou, sdruženou s původní tabulkou zemřelých podle věku). Jenom poznamenejme, že to ještě není úmrtnostní tabulka, na jakou jsme zvyklí, nejsou v ní totiž uvedeny počty dožívajících se přesného věku x , nýbrž počty žijících ve věku x , tedy v přesném věku mezi x a $x + 1$.

Zajímavá je Halleyho motivace, kterou vyjádřil už dovětkem v názvu svého článku – *s pokusem odhadnout cenu doživotního důchodu*. Více než polovinu práce věnuje aktuárským výpočtům a jsou to zřejmě první korektní aktuárské výpočty v životním pojištění.

Trochu na škodu je, že nám Halley zatajil část svých úvah, jak došel k číslům na začátku tabulky. Dnes už o tomto problému existuje docela slušná řada prací. Ani další propočty neodpovídají přesně zjištěným údajům, zřejmě prováděl jakési vyrovnání podle „nejlepšího vědomí a svědomí“ (ostatně o nepravdivostech, které by při větším počtu pozorování zmizely, se v textu zmiňuje).

Za povšimnutí stojí hned první řádky, kde výše zmíněná *Pozorování* připisuje *Williamu Pettymu* s tím, že je vlastní John Graunt. Pochyby o autorství *Pozorování* trvají dodnes, i když současná doba se přiklání spíše ke Grauntovi.

K článku je připojen ještě Halleyho dodatek, kde jednak zdůrazňuje užitečnost logaritmů pro aktuárské výpočty, jednak si posteskl nad nízkou plodností – soudí, že by mohla být čtyřikrát (!) vyšší. Její nízkou hodnotu připisuje problémům se zajištěním živobytí a navrhuje, aby král (tj. stát) podporoval vícedětné rodiny a zlepšil péči o chudé, aby mohli mít děti. Jako by se za 300 let nic nezměnilo! Je poučné si představit, co by se stalo, kdyby se jeho vize uskutečnily.

Felix Koschin

(579)

Numb. 196.

PHILOSOPHICAL TRANSACTIONS

For the Month of January, 169³

(596)

Odhad úmrtnosti lidského rodu na základě pozoruhodných tabulek narození a pohřbů ve Vratislavi s pokusem odhadnout cenu doživotního důchodu. Od p. E. Halleyho. R. S. S.

ÚVARY o úmrtnosti lidského rodu mají kromě morálního i svůj lékařský a politický význam, jež byly před několika lety největší moudře posuzovány výjimečným sirem Williamem Pettem v jeho Přírodopisných a politických úvahách nad londýnskými výkazy o úmrtnosti, vlastněných kapitánem Johnem Grauntem. A pak podobně v Pojednání o dublinských výkazech o úmrtnosti. Ale závěry vycházející z výkazů o úmrtnosti se i jejich autorům zdály nedokonalé: Za prvé proto, že počet lidí byl pochybný. Za druhé proto, že věk zemřelých mohl být zkruslován. A konečně proto, že Londýn ani Dublin nemohly

(597)

z důvodu velkého a nahodilého přílivu cizinců, kteří v nich umírali (což v obou případech ukazuje značná převaha pohřbů nad narozeními), sloužit pro tyto účely jako standard, který by vyžadoval, kdyby to bylo možné, aby se lidé, o nichž uvažujeme, vůbec nevyměňovali, ale umírali tam, kde se narodili, aby nedocházelo k nahodilému přírůstku z ciziny nebo úbytku odstěhováním.

Zdá se, že tyto nedostatky do značné míry odstraňují nové pozoruhodné tabulky z vratislavských výkazů o úmrtnosti, které tomuto ctihodnému spolku nedávno doručil p. Justell, v nichž jsou za posledních pět let, totiž za léta 1687, 88, 89, 90 a 91, každý měsíc uváděny věk i pohřbí všech zemřelých a pro porovnání i počet narozených, a které se zdají být zpracovány s nejvyšší možnou přesností a snahou.

Vratislav je hlavním městem země Slezsko či, jak ji nazývají Němci, Schlesia a rozkládá se na západním břehu řeky Odry, v dávných dobách zvané Viadrus, nedaleko německo-polské hranice a v zeměpisné šířce velmi blízké zeměpisné šířce Londýna. Je značně daleko od moře a je to natolik vnitrozemské místo, jak je možné si přát, pročež příliv cizinců je jen malý, a plátenické manufaktury zaměstnávají zejména chudé místní obyvatelstvo a obyvatelstvo okolních vesnic; odtud pochází druh plátna, které obvykle nazýváme slezským plátnem, jež je hlavním, jestli ne jediným místním exportním artiklem. Z těchto důvodů můžeme obyvatelstvo tohoto města považovat za velmi vhodný standard, tím spíše, že narození mímě převyšují pohřby. Jediným nedostatkem je celkový počet obyvatel, který jsem se do jisté míry snažil nahradit přirovnáním

let je 68, a to dává 377 ku 68 či 5½ ku 1, že 40letý člověk přežije 7 let. A podobně pro každý jiný počet let.

Využití III. Když budeme dotázáni na počet let, po kterých je pro osobu nějakého věku rovná šance zemřít, tabulka nám to hned umožní má-li být počet žijících v tomto věku podle předpokladu poloviční, z tabulky zjistíme, ve kterém věku se zmíněný počet v důsledku úmrtnosti zmenší na polovinu, a to je věk, na který je spravedlivá sázka, že ho osoba daného věku dosáhne dřívě, než zemře. Například uvažujeme osobu ve věku 30 let, počet v tomto věku je 531, polovina je tudíž 265, kterýžto počet nalezneme mezi 57 a 58 lety, takže 30letý člověk může rozumně očekávat, že bude žít 27 až 28 let.

Využití IV. Podle toho, co bylo řečeno, by měla být upravena cena pojištění na život, neboť byly zjištěny rozdíly například mezi cenou pojištění života 20letého a 50letého člověka: je 100 ku 1, že 20letý člověk nezemře během roku, ale 38 ku 1 pro 50letého člověka.

Využití V. Na uvedeném závisí ocenění doživotního důchodu, protože je zřejmé, že kupující by měl platit jen za takovou část hodnoty anuity, jakou má šanci, že bude na živu; ta by měla být vypočtena pro každý rok a součet všech těchto ročních hodnot pak dá hodnotu doživotního důchodu uvažované osoby. Dále, současná hodnota peněz splatných po určitém počtu let při dané úrokové míře může být buď převzata z už vypočtených tabulek, anebo téměř stejně pracně získána pomocí logaritmických tabulek: vynásobíme-li aritmetický doplněk logaritmu jednotky a jejího ročního úroku (to znamená

1,06 pro šest procent, což dá 0,974694) příslušným počtem let, dostaneme současnou hodnotu jediné libry zaplacené na konci těchto let. Pak podle předešlých úvah počet osob žijících po daném počtu let ku počtu zemřelých je roven relaci šanci, že osoba je živa či mrtva. A z toho plyne, že součet obou, čili počet osob žijících v daném věku, se má ku počtu zbývajících po určitém počtu let (oba jsou uvedeny v tabulce) jako současná hodnota roční částky po odpovídajícím počtu let k obnosu, který by měl být zaplacen za šanci, že se daná osoba bude těšit z takové anuity po takovém počtu let. A když toto zopakujeme pro každý rok života osoby, pak součet všech současných hodnot uvedených šancí je správnou cenou důchodu. To se bezpochyby ukáže jako pracné na výpočet, ale protože je to jedno ze základních využití těchto úvah a protože jsem nalezl určitá zjednodušení, dal jsem si tu práci a vypočítal následující tabulku, která je stručným vyjádřením neobvyklého počtu aritmetických operací: jsou v ní uvedeny ceny důchodů pro každý pátý rok věku až do sedmdesáti:

Věk	Cena v letech	Věk	Cena v letech	Věk	Cena v letech
1	10,28	25	12,27	50	9,21
5	13,40	30	11,72	55	8,51
10	13,44	35	11,12	60	7,60
15	13,33	40	10,57	56	6,54
20	12,78	45	9,91	70	5,32

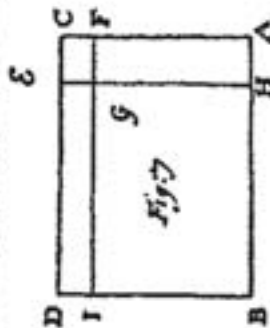
Ukazuje, jak velkou výhodou je vložení peněz do současných fondů nedávno povolených jejich Veličenstvy, které poskytují 14 procent ročně, což představuje nákup doživotního důchodu za cenu 7 let, přičemž jeho hodnota pro mladé je při obvyklé úrokové míře více než 13 let. Podobně ukazuje přednost mladých před těmi v letech; život desetiletého je ceněn na téměř 13½ let, zatímco 36letý je ceněn jen na 11.

Využití V. Dva životy můžeme ocenit podle stejných pravidel tak, že šance každého z nich, které nalezneme v tabulce, vzájemně vynásobíme a dostaneme možnosti dvou životů. A součin počtů přeživších po určitém počtu let jsou možnosti, že obě osoby budou na živu. Součin dvou rozdílů, tj. počtů zemřelých z každého věku, jsou možnosti, že obě osoby budou mrtvy. A dva součiny počtů přeživších z jednoho věku vynásobených zemřelými z druhého dávají možnosti, které mohou nastat, kdy jedna strana přežije druhou; odtud se odvodí pravidlo, jak odhadnout hodnotu přežití jednoho života druhým. Dále součin dvou počtů z tabulky pro dva dané věky se má k rozdílu mezi tímto součinem a součinem dvou počtů zemřelých v nějakém časovém intervalu, jako se má peněžní částka, která má být vyplacena po tomto období, k části snížené náhodností úmrtnosti. A jak se výše zmíněný součin dvou počtů odpovídajících daným věkům má k součinu zemřelých z jednoho věku násobených přeživšími z druhého, tak se má výše peněžní částky, která má být vyplacena po předpokládané době, k ocenění možnosti, které má konkretní strana, že přežije všechny zemřelé, které jsme použili v druhém členu relace. Snad to bude pochopitelnější, označí-

me-li N počet v nižším věku a n počet ve vyšším věku, Y a y pořadí zemřelých v těchto věcích a R a r zbylé, takže $R + Y = N$ a $r + y = n$. Pak Mn je celkový počet možnosti, $Mn - Yy$ počet možnosti, že jedna ze dvou osob přežije, Yy možnosti, kdy obě zemřou, Ry možnosti, že starší osoba zemře a mladší přežije, rY možnosti, kdy starší přežije a mladší zemře. Mějme tedy dvě osoby ve věku 18 a 35 a máme určit uvedené možnosti pro 8 let. Počty 18letých a 35letých jsou 610 a 490 a 50 z prvního věku zemře během 8 let a 73 z vyššího věku. Celkem je 610 × 490, čili 298 900 možnosti, z nichž je 50 × 73, tedy 3 650, těch, kdy oba zemřou. A stejně jako se má 298 900 k 298 900 – 3 650, tedy k 295 250, se má i současná hodnota peněžní částky, která má být vyplacena po 8 letech, k současně hodnotě částky, která bude muset být vyplacena, když jeden z těch dvou přežije. A 560 × 73 je možnosti, že starší zemře a mladší přežije, a 417 × 50 je možnosti, že mladší zemře a starší přežije. Proč 610 × 490 se má k 560 × 73, jako se má současná hodnota částky, která má být vyplacena po 8 letech, k částce, která bude muset být vyplacena v případě přežití mladšího, a jako se má 610 × 490 k 417 × 50, tak se má tatož současná hodnota k částce, která bude muset být vyplacena v případě přežití staršího.

Možná ještě lépe je možné to vysvětlit, když uvedené součiny znázorníme obdélníky jako na obr. 7, kde AB či CD reprezentují počet osob v nižším věku a DE či BH ty, kteří přežili určitý počet let, tudíž CE musí odpovídat počtu těch, kteří v daném období zemřeli; stejně AC a BD představují počet těch ve vyšším věku, AF a BI přežívší stejné období a CF a DI

ty z odpovídajícího věku, kteří jsou v daném okamžiku mrtví. Pak celý obdélník $ABCD$ bude představovat Nn , tedy součin dvou počtů osob reprezentujících počty osob daných dvou věků. Podle toho, co bylo řečeno dříve, představuje obdélník HD počet osob přeživších z mladšího věku po uplynutí předpokládaného období a obdélník AE počet těch, kteří zemřeli. Podobně obdélníky AI a FD jsou počty živých a mrtvých z druhého věku. Tudíž obdélník HI představuje počet přeživších z obou věků. Obdélník FE je součinem zemřelých, čili Yy , a představuje počty zemřelých z obou věků. Obdélník GD , čili Ry , je počet přeživších z nižšího věku a zemřelých z vyššího. A obdélník AG , čili rY , je počet přeživších z vyššího věku a zemřelých z nižšího. Pokud je toto jasné, je zřejmé, že celý obdélník AD , čili Nn , se má k vyseknutému obdélníku $FABDEG$, čili $Nn-Yy$, jako celkový počet osob či množství, k počtu těch množství, kdy jedna ze dvou osob přežije, a že AD , čili Nn , se má k FE , čili Yy , jako všechny množství k těm množnostem, kdy obě osoby zemřou, z čehož je možné vypočítat cenu pojistné částky pro případ, že oba přežijí. A jako se má AD ke GD , čili Ry , tak se má celkový počet množství k množnostem, kdy mladší přežije a druhý zemře, z čehož můžeme vypočítat částku, která má být zaplácena na pojistném pro případ, že jeden přežije druhého, jako v pří-

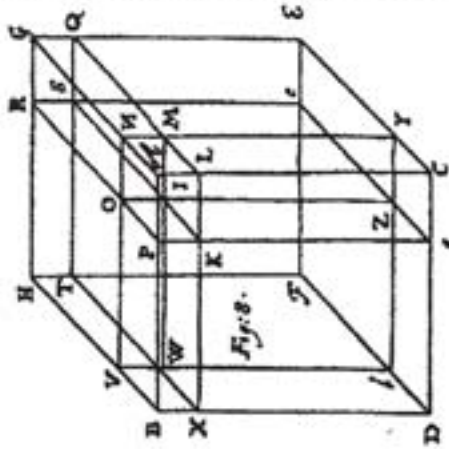
padě zajištění vdov po duchovních a jiných takových pojištěných. A jako se má AD k AG , čili rY , tak se mají všechny množství k těm, kdy starší přežije mladšího. Byl jsem v této věci důkladnější a možná únavný, protože je klíčem pro případ tří životů, který by sám o sobě nebyl tak snadno pochopitelný.

VII. Uvažujeme tři životy a hledáme cenu důchodu během trvání být jednoho z těchto tří životů. Pravidlo je, že každý součin tří počtů z tabulky odpovídající daným věkům se má k rozdílu tohoto součinu a součinu tří počtů zemřelých z těchto věků během určitého počtu let, jako se má současná hodnota obnosu, který má být zajištěn zaplacen po tomto období, k současné hodnotě téže platby, která bude muset být provedena v případě, že jedna z těch tří osob bude na konci období naživu. Nezávisle na tom, která část se bude ročně opakovat, bude součet všech těch současných hodnot cen důchodu pro takové tři životy. Abychom to vložili pro všechny množství přežití u tří životů, nechť N je počet v tabulce pro nejnižší věk, n pro druhý a v pro nejvyšší; nechť Y jsou zemřelí z nejnižšího věku, y zemřelí z druhého věku a v ti z nejvyššího věku; a nechť R jsou přeživší z nejnižšího věku, r ti z prostředního věku a ρ přeživší z nejvyššího věku. Pak bude $R + Y$ rovno N , $r + y$ rovno n a $\rho + v$ rovno v a součin tří čísel Nnv bude roven součinu $R + Y \times r + y \times \rho + v$, což je celkový počet množství pro tři životy vypočtený z následujících osmi součinů. (1) $R\rho y$, což je počet množství, že všichni tři jsou naživu. (2) $r\rho Y$, což je počet množství, že dvě starší osoby žijí a mladší zemřela. (3) $R\rho y$ je počet množství, že střední věk je mrtvý a mladší a starší žijí. (4) $Rr v$ jsou množství, že dva mladší žijí a starší ze-

(608)

mřel. (5) ρY jsou možnosti, že dva mladší jsou mrtví a starší žije. (6) $r Y$ jsou možnosti, že mladší a starší jsou mrtví a prostředního věku žije. (7) $R y$, což jsou možnosti, že mladší žije a druhí dva jsou mrtví. A nakonec a za osmé $Y y$, což jsou možnosti, že všichni tři jsou mrtví. Když poslední odečteme od celkového počtu možnosti $N n v$, dostaneme $N n v - Y y$, součet všech ostatních součinů, v nichž v každém jedna či více z oněch tří osob přezívá.

Abych to učinil zřetelnějším, doplnil jsem obr. 8, na němž je těch osm různých součinů vidět najednou. Necht' kvádr $ABCDEF GH$ je tvořen stranami AB, GH atd. úměrnými N , celkovému počtu v mladším věku, AC, BD atd. úměrnými n a AG, CE atd. úměrnými v . A

celý kvádr bude představovat součin $N n v$, neboli náš celkový počet možností. Necht' BP je jako R a AP jako Y , necht' CL je jako r , a LA jako y a GN jako ρ a NA jako v a necht' rovina $P R C a$ je rovinnoběžná s rovinou $AC G E$, rovina $N V y Y$ rovinnoběžná s $AB C D$ a rovina $L X T Q$ rovinnoběžná

(609)

s rovinou $ABGH$. Náš první součin $R r \rho$ odpovídá tělesu $STW F Z c h$. Druhý, čili ρY , je těleso $E Y z c Q S M I$. Třetí $R y$ je těleso $R H O V W I S T$. A čtvrtý, $R r$, je těleso $Z a b D W X I K$. Za páté ρY je těleso $G Q R S I M N O$. Za šesté $r Y$ je $I K L M C Y Z a$. Za sedmé $R y$ je těleso $I K P O B X V W$. A nakonec $A I K L M N O P$ je součin tří počtů zemřelých osob, čili $Y y$. Kvůli stručnosti nevyužiji tohoto ve všech případech, pouze na jednom, kdy chceme zjistit cenu pojištění pro případ, že mladší přežije oba starší, ukáži, jak mohou být provedeny všechny ostatní. Relace celkového počtu možnosti $N n v$ k součinu $R y$ je stejná jako současná hodnota obnosu, který má být vyplacen po určitém období, k hodnotě odpovídající možnostem, kdy mladší osoba v daném období pochová obě starší; tu tedy musí zaplatit. Zde je třeba poznamenat, že první člen všech relací je stále stejný, totiž $N n v$. Druhý se mění každým rokem podle poklesu R , r a ρ a nárůstu Y , y a v . A třetí jsou postupně současně hodnoty peněžních částek placených po jednom, dvou, tří atd. letech podle dohodnuté úrokové míry. Tyto počty, které je nutné použít u každé annuity, jsem uspořádal do následující tabulky, kde jsou desetinné hodnoty jedné libry splatné po počtu let uvedených na okraji při 6% míře.

(610)

Roky	Současná hodnota 1 líbry	Roky	Současná hodnota 1 líbry	Roky	Současná hodnota 1 líbry
1	0,9434	19	0,2305	37	0,1158
2	0,8900	20	0,3118	38	0,1092
3	0,8396	21	0,2941	39	0,1031
4	0,7921	22	0,2775	40	0,0972
5	0,7473	23	0,2618	45	0,0726
6	0,7050	24	0,2470	50	0,0543
7	0,6650	25	0,2330	55	0,0543
8	0,6274	26	0,2198	60	0,0303
9	0,5919	27	0,2074	65	0,0227
10	0,5584	28	0,1956	70	0,0169
11	0,5268	29	0,1845	75	0,0126
12	0,4970	30	0,1741	80	0,0094
13	0,4688	31	0,1747	85	0,0071
14	0,4423	32	0,1550	90	0,0053
15	0,4173	33	0,1462	95	0,0039
16	0,3936	34	0,1379	100	0,0029
17	0,3714	35	0,1301		
18	0,3503	36	0,1227		

Bylo by zbytečné zdůrazňovat, že největší potíž při práci s tolika relacemi bude značně ulehčena použitím logaritmů a že místo *Nrv - Yro* pro druhý člen v relaci při hledání hodnoty pro tři životy postačí použít jen *Yro* a pak takto nalezený čtvrtý člen odečíst od třetího a rozdíl bude hledaná současná hodnota, nebo můžeme sečíst všechny tyto čtvrté členy a odečíst od hodnoty důchodu za stejný počet let, čímž dostaneme cenu důchodu podmíněného možnostmi úmrtí každého z těchto tří životů. Mějme například tři životy ve stáří 10, 30 a 40 let, pak relace budou tyto:

(611)¹⁸

661 = 531 × 445, tedy 156 190 995, čili <i>Nrv</i> ,	pro první rok	je jako 0,9434 ku 0,00000348
ku 8 × 8 = 9, tedy 576, čili <i>Yro</i> ,	pro druhý rok	je jako 0,8900 ku 0,00002462
ku 15 = 16 × 18, tedy 4 320,	pro třetí rok	je jako 0,8396 ku 0,00008128
ku 21 = 24 × 28, tedy 13 112,	pro čtvrtý rok	je jako 0,7921 ku 0,00016650
ku 27 = 32 × 38	pro pátý rok	je jako 0,7473 ku 0,00031071
ku 33 = 41 × 48	pro šestý rok	je jako 0,7050 ku 0,00051051
ku 39 = 50 × 58		

A tak dále až po 60. rok, kdy předpokládáme, že nejstarší 40letý už s jistotou nebude nazívu, takže až do sedmdesáti musíme provést výpočty jen pro prvního a druhého a do devadesáti jen pro nejmladšího. Když celkový součet všech těchto čtvrtých úměrných odečteme od hodnoty jistého důchodu za 90 let, což dává 16,58 let, dostaneme správnou cenu, která bude muset být zaplácena za důchod vyplácený po celé období života tří osob daného věku. A dále není nutné provádět tyto výpočty jednotlivě pro každý rok, ale ve většině případů může postačit pro každý 4. či 5. rok a pro mezilehlé roky interpolovat *secundum artem*.

Dalo by se namítnout, že různá zdravotní míst brání tomu, aby byl tento návrh *univerzální*, nemůže však být ani odmítnut. Při počtu zemřelých, který je 1 174 z 34 000 ročně, se ale zdá, že asi 30. díl zemřelých ročně, jak pan *William Petty* vypočetl pro *Londýn*, a počet těch, kteří zemřou v dětství, je dobrým argumentem, že povětří je téměř neutrálně zdravé. Z toho usuzují, že jako standard nemůže být navrženo lepší místo. Konečně je žádoucí, aby se zvědavost pokusila v dalších městech při opakování tohoto o něco takoveto povahy, neboť nic snad nemůže být užitečnější.

(654)

I. Některé další úvahy o vratislavských výkazech úmrtí. Od stejného autora pokr.

PANE,

co jsem uvedl ve své předchozí zprávě, bylo především přizpůsobeno výpočtu ceny doživotního důchodu, a věřím, že co se týče přesnosti, jsem provedl vše, co mi mé údaje za tak krátké období dovolily, zároveň ale doufám, že jejich učený autor Dr. Newman z Vratislavi bude s potěšením pokračovat stejným způsobem v dalších letech, aby náhodně nepravidelnosti a zjevné neshody v tabulce na str. 599^{ff} mohly být na základě spolehlivého počtu případů upřesněny a objasněny.

Kdyby tyto výpočty byly založeny na pozorováních z velmi vysokého počtu let, byl by to příhodný okamžik přemýšlet o způsobech, jak zjednodušit výpočty pro dva, tři či více životů, protože ty, jež jsem minule navrhl, se zdají být (jak se mi doneslo) příliš obtížné, aby je mohl provádět průměrný počítač. Myslím jsem, že by bylo možné nalézt teorém, který by snad byl stručnější než uvedená pravidla, ale marně; vše, co může být učiněno pro urychlení výpočtů, je pomocí už vypočtených tabulek logaritmu vyjádřit relace N ku Y pro každý jednotlivý život podle okolnosti za každý třetí, čtvrtý či pátý rok věku a načítáním těchto logaritmu do hodnoty logaritmu současné hodnoty obnosu, který se má vyplácet po daném období, vznikne řada hodnot, jejichž součet dá požadovanou cenu důchodu. Pro každé číslo této řady však musíme sečíst dva logaritmy pro jeden život, tři pro dva životy a čtyři pro tři ži-

(655)

voty. Jestliže usoudíte, při neurčitosti, o níž jsem se zmínil, že by toho bylo třeba, připravím Vám vbrzku tabulku logaritmu, o níž jsem mluvil, a příklad či dva na její použití. Při obvyklém počítání by však pracnost výpočtu těchto čísel byla obrovská a nic nemůže všem milovníkům čísel doporučit užitečnou myšlenku logaritmu více než urychlení v těchto a v podobných výpočtech.

Kromě využití, která jsem zmínil předešle, by nemuselo být nevhodné ze stejných tabulek odvodit, jak nepravěm si stěžujeme na krátkost svých životů a považujeme za křivdu, že nedosáhneme vysokého věku, když se ukazuje, že polovina narozených umírá do sedmnácti let, neboť 1 238 se za toto období zmenšilo na 616. Takže místo reptání na to, co nazýváme předčasným úmrtím, bychom se měli s klidem a bez pochyb podívat na smrti, která je nezbytnou okolností naší poměrně tělesnosti a našeho pěkného a křehkého členění a stavby, a považovat za požehnaní, že jsme se dožili, snad na řadu let, toho období života, jehož polovina lidstva nedosáhne.

Druhé pozorování, které jsem ze zmíněných tabulek učinil, je, že růst a přibývání lidstva není tak omezoваемо něčím v povaze druhu, jako obzřetelnými zábranami, kterými se většina lidí brání riziku stavu manželského pro obtížnost a povinnost zajistit rodinu. Ani chudší nelze vinit, neboť jejich potřeba s obživou jsou způsobeny nerovným rozdělením majetku, protože Země všem zajišťuje nutnou obživu a jen několik málo je pánů. Kromě pro sebe a rodinu tedy musí pracovat

(656)

ještě pro ty, kdo vlastní půdu, jež je živí, a přitom tvoří značně větší část lidstva; je zřejmé, že jinak by klidně mohlo být čtyřikrát tolik narozených, než zjišťujeme dnes. Na základě výpočtů z tabulky jsem totiž zjistil, že je téměř 15 000 osob nad 16 a pod 45, z nichž je přinejmenším 7 000 žen schopných rodit děti. Přesto je ročně jen 1 238 narozených, což je jen o málo více než šestý díl. To znamená, že ročně rodí asi jedna ze šesti těchto žen, zatímco kdyby byly všechny vdáné, nebylo by divné ani nepravděpodobné, že by každý rok měly čtyři ze šesti dětí. Nebudu zdůrazňovat politické důsledky, ale moc a sláva krále leží v množství jeho poddaných, tak bych jen navrhl, že by se mělo především odrazovat od celibátu například mimořádným zdaněním a vojenskou službou. A ti, kteří mají rodiny bohaté na děti, by měli být podporováni a povzbuzováni takovými zákony, jako byl u Římanů *lus trium Liberiorum*. Zejména však účinnou péčí o zajištění živobytí chudým, hledáním zaměstnání, kde by si mohli vydělat svůj chléb, bez toho, že by museli platit obci.

Poznámky překladatele

¹ Zjevně chyba – má být VI.

² V originálu končí text na straně 610.

³ V tomto překladu není samozřejmě přesně dodrženo zalomení stránek, takže příslušná tabulka je na straně 598 dole.

Bibliografie

Rozvoj bydlení II. Praha: Česká společnost pro rozvoj bydlení, 2003, 146 s.

Nově vzniklá edice *České společnosti pro rozvoj bydlení* (ČSRB) pokračovala v roce 2003 druhým svazkem odborných příspěvků, poznatků a námětů ze zahraničí a souborem názorů, námětů a informací z oblasti bydlení a bytové politiky. Příspěvky se zaměřily na demografické skutečnosti a jejich důsledky pro bytovou politiku (A. Andrlé), ceny bydlení (V. Beran), komunální bytovou politiku (B. Švamberk), vývoj obyvatelstva a bydlení 1961–2001 (A. Andrlé – J. Vlášek) a bytovou výstavbu v České republice (J. Vlášek). Poznátky ze zahraničí byly věnovány Mezinárodní konferenci ENHR ve Vídni 1.–5. 7. 2002 (M. Červený–V. Srb), regulaci nájemného v Rakousku (Ch. Donner), bydlení ve Vídni, Budapešti, Praze a Bratislavě (A. Andrlé) a bytové politice v Nizozemsku (překlad Newsletter, 4/2002). Informace se týkaly rozpaků z daně z nemovitosti (J. Císař), Světového dne Habitat 6. 10. 2003, požadavků Pracovní skupiny Nadace Fr. Eberta na trvalou politiku bydlení a výstavby měst, schválení Statutu evropského družstevnictví Evropskou komisí 22. 7. 2003 a spolupráce Rakouska a Maďarska a Slovenska a Maďarska v oblasti bytové problematiky.

E. Charvát

Lidé a města, revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace, 2001, č. 6, 264 s.

Není to tak dávno, co jsme si připomínali sedmdesátiny PhDr. Mirjam Moravcové, DrSc. – etnografky, ale také členky *České demografické společnosti*. Významné životní jubileum oslavenkyně odborné veřejnosti připomněli i její kolegové a spolupracovníci, když jí věnovali celé číslo časopisu *Lidé a města* (jehož je mimochodem zakladatelkou). Tematickou pestrostí článků tak upozornili na její celoživotní krédo – mezioborovost. Revue je skutečně souborem příspěvků autorů různého vědeckého zaměření, ale v hlavních rysech mapující jednotlivá životní a vědecká zastavení jubilantky. Redakce číslu ponechala tradiční členění na oddíly Filosofické zamyšlení, Studie, Dokumenty doby, Výzkumy, Zprávy, Recenze a Bibliografii a autorům studií – představitelům hlavních etnografických institucí i kolegům z jiných oborů volnou ruku ve výběru témat. Společným prvkem jednotlivých studií je město sledované z různých úhlů pohledu, tedy předmět studia, který po roce 1989 M. Moravcová – po zkušenostech se **Starou dělnickou Prahou**, rozšířila nejen o další témata, resp.

o studium dalších vrstev městské společnosti, ale především o současnost. Aktuální problémy doby – rasismus, etnická a generační nesnášenlivost, drogy apod., nutily zkušenou etnografku k hledání odpovědí. Řešení a nastolování těchto otázek však nenajdeme jen v jejich posledních pracích, ale i v bakalářských a diplomových pracích, které vedla (oddíl Bibliografie, s. 253–264). Vraťme se však ke studiím. Po úvodním slově J. Kadeřábkové, H. Noskové a M. Turkové a filozofickém zamyšlení L. Benyovského: **Sku-tečnost a subjekt** následuje devět příspěvků z pera Ivo T. Budíla: **Perspektivy historické antropologie**, Petera Salnera: **Etnická polarizácia v podmienkach etnicky homogenného mesta**, Lubomíra Tyllnera: **Hudba na ulici města**, Josefa Kanderta: **Vinařská čest a sláva**, Alexandry Navrátilové: **Nad revitalizací tradičních slavností v Brně**, Františka Vrhela: **Róheim a paradoxy genitálních modifikací**, Franze Schindlera: **Sexuální chování a česká kultura**, Jiřího Bystřického: **Svádění jako léčka diskursu**, Zdeňka Pince: **Člověk v antické polis**, Petra Zimy: **O metodách a cílech terénního výzkumu jazyka a kultury** a Tomáše Hájka: **Je „Velký obrat ke krajině“ skutečně ekologický?**

Do Dokumentů doby přispěli: Jan Sokol (**Paměť a pamětníci – opožděná recenze**), Jan Štoviček (**Národopisné hnutí na Turnovsku koncem devatenáctého století**), Blanka Altová (**Dějiny jednoho Domu – Kutná Hora**) a Dana Bittnerová (**Poslední roky starých Holešovic**). Oddíl Výzkumy je věnován **Komunikaci v městských a venkovských sídlech** (J. Kadeřábková – J. Patočka – Z. Trhlínová) a část Zprávy informacím: **Romové, Sintové, Jenišové. Švýcarská romská politika za druhé světové války** (Meret Brandner) a **Připravuje se druhý ročník konference o krajině Tvář naší země** (Tomáš Hájek). Do Recenzí přispěli: Jakub Grygar (Jean Copans: **Základy antropologie a etnologie**), Vladimír Kristen st. (Eduard Gombár: **Moderní dějiny islámských zemí**), Ludvík Skružný (**Religia i izkustvo v kulturnata tradicija na Evropa**), Blanka Soukupová (Sally Perel: **Salamon, přezil jsem v Hitlerjugend**) a Miroslava Turková (**Od Ještěda k Troskám, vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí**). Zmíněná Bibliografie obsahuje soupis literatury jubilantky od roku 1996–2000 a přehled bakalářských a diplomových prací, které vedla.

Redakce tak připravila jubilantce hezký dárek i za bývalé spolupracovnice. Číslo je proto také poděkováním žáků za trpělivost, s jakou jim Mirjam Moravcová vštěpovala zásady poctivé badatelské práce.

Věra Hrušková

Populačný vývoj v regiónoch Slovenskej republiky 2001. Bratislava: Infostat – Výskumné demografické centrum, 2003, 104 s.

Souhrnná analýza výsledků pohybu obyvatelstva od roku 1993 za osm krajů a 79 okresů Slovenské republiky, zpracovaná kolektivem pracovníků *Výskumného demografického centra* (VDC), se má stát výchozím podkladem územních analýz vývoje obyvatelstva na Slovensku od začátku jeho osamostatnění v roce 1993. Možno říci, že je to východisko velmi solidní, odborně velmi dobře zpracované a také po grafické stránce na vysoké úrovni.

Analýza má klasickou strukturu analýzy demografických procesů. Retrospektiva od roku 1993 za kraje a okresy byla sama o sobě pracná, včetně výpočtů věkově specifických ukazatelů. Každá kapitola je uvedena celkovým hodnocením na celostátní úrovni, poté následuje rozbor podle krajů a uzavírá se souborem výsledků pohybu obyvatelstva podle okresů. Všechna zjištění jsou podepřena analytickými a velmi přehlednými tabulkami a také příslušnými kartogramy.

Přílohu tvoří osm přehledných tabulek základních ukazatelů stavu a pohybu obyvatelstva podle okresů k charakteristickým kalendářním letům vývoje, a to v absolutních datech nebo formou analytických ukazatelů. Jako obvykle v publikacích VDC je připojen terminologický slovník pro nedemografické čtenáře, který je vždy stručnou učebnicí demografie a demografické statistiky.

Publikace vychází také v anglické verzi a zpřístupňuje tak analyzovaná data nejširšímu okruhu odborníků.

Vladimír Srb

MAUR, EDUARD. 12. 5. 1743, Marie Terezie, korunovace na usmířenou. Praha: Havran 2003, 189 s.

Panování Marie Terezie je v českém povědomí spojeno především se ztrátou větší části Slezska a se začátkem mariatereziánských správních a ekonomických reforem. Ačkoli těžištěm Maurovy knížky je „korunovace na usmířenou“, ve skutečnosti vylíčil celé období jejího panování ve vztahu k Čechům, naplněným válečnými taženými, z nichž podstatná část probíhala na našem území. Jednou z prvních etap byla porážka císařských vojsk armádou bavorského kurfiřta Karla Albrechta a jeho volba částí českých stavů za českého krále pod jménem *Karel III.* 7. prosince 1741. Převalování válečných front však umožnilo, aby se už 12. května 1743 dala za českou královnou korunovat zákoná dědička *Marie Terezie*. Tato korunovace je označována jako „korunovace na usmířenou s českými stavy“, z nichž polovina zradila habsburský dům volbou Karla Albrechta českým králem. Je až

s podivem, jak mírné tresty stihly provinilé šlechtice. Žádný nebyl v konečné fázi popraven. Tresty byly jen majetkové a ještě později zčásti odpuštěny. Byl to nutný tah *Marie Terezie*, protože válka pokračovala a panovnice potřebovala další a další peníze na její vedení, což předpokládalo souhlas českých stavů. *Marie Terezie* se netajila svou nelibostí k české šlechtě, dávajíc ostentativně přednost uherským stavům, jimž vskutku děkovala za pomoc v dobách pro ni nejhorsích, ovšem za protihodnoty, kterých Uhři uměli včas a na správném místě využít. *E. Maur* vylíčil nejen podrobně především historii válečných tažení spojených s mariatereziánskými válkami, kdy bylo možno využít množství historických pramenů, ale proložil svou knihu i výsledky vlastního výzkumu politicko-ekonomických poznatků různých sociálních vrstev české společnosti od šlechty až k prostému venkovskému lidu. Učinil tak systematicky v kapitolách **Národ, vlast a víra ve válečné vřavě** a **Robota se převrací**. Jsou zde shromážděny patrně nejsoubojnější oficiální, ale především neoficiální prvky individuální historické paměti, která se tak tradovala do dalších století naší společnosti.

E. Maur hodnotí výsledky drážďanského a cášského míru jako vítězství *Marie Terezie* s důsledky i pro české země, neboť byla zachována jejich celistvost, staly se národnostně jednodušší a bylo možno zahájit řadu administrativních a později i sociálních reforem, na něž mohl později navazovat i nově projektovaný samostatný český stát.

Vladimír Srb

SOUKUP, LADISLAV. Cikáni v zrcadle rakouské právní reformy před vznikem ČSR. In *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica* 1–2/1999, s. 89–93.

Námětem článku je přiblížení právní situace cikánského obyvatelstva v Rakousko-Uhersku v 2. pol. 19. století. O postavení kočovných skupin cikánského obyvatelstva si lze vytvořit představu na základě obsahu výnosu rakouského ministerstva vnitra č. 14 015 z roku 1887, který kodifikoval dosavadní právní předpisy uplatňované vůči Cikánům. Zmíněný výnos, který platil i po vzniku ČSR až do vydání zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. o potulných Cikánech, mj. stanovoval pohraničním úřadům povinnost zamezovat pronikání Cikánů na území státu, pokud by i přes všechna opatření k úniku cikánských skupin do vnitrozemí státu došlo, byly vnitrozemské úřady povinny vydat nařízení o jejich vyvedení za hranice, a to v součinnosti s pohraničními úřady. Na základě domovského zákona vydaného v roce 1863, nesměla být žádnému kočovnému Cikánovi, který byl cizím státním příslušníkem, přidělena v některé obci státu domovská příslušnost.

Volný pohyb cikánského obyvatelstva byl omezen vedle zmíněného výnosu i pořádkovými předpisy. Všichni Cikáni, kteří byli bez práce nebo zaměstnání a potulovali se po území státu, jakožto i cizí Cikáni, kteří bez povolení přešli státní hranici a nemohli být z jakýchkoli příčin ihned „odstrčeni“ za hranice byli předáni jako tuláci příslušnému soudu k potrestání. Podle zákona č. 89/1885 ř. z. o toulání a žebrotě spočívalo tuláctví v toulání se osob bez zaměstnání a práce z místa na místo, pokud nemohly prokázat, že mají prostředky ke své obživě nebo že je mohou poctivě získat. Vedle tuláctví byla nejčastějším deliktem potulných Cikánů žebrotu, které se podle již uvedeného zákona dopouštěla osoba, jež na veřejných místech nebo dům od domu žebrola (prosila o almužnu) nebo ze zahálčivosti se dovolávala veřejné dobročinnosti, a to jak výslovně (buď ústně nebo písemně), tak posuňky. Žebráctví a tuláctví bylo za Rakousko-Uherska možné postihovat nejen trestně, ale i policejním dozorem podle zákona č. 108/1873 ř. z. o zahálčích a tuláčích. Policejní dozor bylo možné nařídít u potulných Cikánů v případech, kdy byli odsouzeni za trestný čin proti cizímu majetku nejméně na šest měsíců odnětí svobody nebo za opakovaný delikt krádeže s nižší trestní sazbou. Ukládání policejního dozoru příslušelo politickým úřadům I. stolice a policejním úřadům. Pokud kočovní Cikáni způsobili při táboření škodu na polích nebo v lesích, byli stíháni podle lesního zákona (č. 250/1852 ř. z.), resp. podle z. 84/1872 ř. z. o ochraně polí.

Po zadržení cikánského obyvatelstva z důvodu jakéhokoli přestoupení zákona, bylo nařízeno podrobení lékařské prohlídce. Také koně cikánských skupin, bylo-li podezření na postižení nakažlivou chorobou, bylo prohlédnuto veterinárním lékařem.

Autor uvádí vedle příkladů dokladů, které mohl příslušník sledované skupiny obyvatelstva získat, i jaké podmínky k tomu bylo třeba splnit. Je však třeba říci, že doklady byly cikánskému obyvatelstvu vydávány zcela výjimečně.

Výše zmíněným výnosem vídeňského ministerstva vnitřní záležitostí z roku 1887 byla také stanovena opatření, která měla četnická stanice povinně vykonat, pokud byl v obvodu jí spravované obce ohlášen výskyt kočovné skupiny.

Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, kde platil uherský právní řád, byla sledovaná problematika řešena zejména nařízením uherského ministerstva vnitřní záležitostí z dne 17. května 1916 č. 15 000. Oproti rakouské úpravě se však toto nařízení netýkalo „usazených“ Cikánů, kteří měli trvalé místo pobytu a byli osobně známi místním úřadům. Potulným Cikánům byly vykázaný k pobytu vyčleněné obce, kde se museli podrobit stanovenému režimu, jehož cílem bylo přinutit kočovné Cikány usadlému způsobu života.

Cílem rakouské i uherské právní úpravy, která však byla platná i po vzniku samostatného Československa, byla především ochrana domácího obyvatelstva před nezákonnou činností kočovných Cikánů.

Petra Brabcová

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ K 1. 3. 2001 - DOJÍŽDKA DO ZAMĚSTNÁNÍ A ŠKOL

Publikace obsahuje: údaje o počtech dojíždějících a vyjíždějících za prací a do škol až do úrovně okresů, mezikrajské a meziokresní bilance dojížděky a základní charakteristiky souboru vyjíždějících a dojíždějících osob.

Cena: publikace - 200 Kč, diskety - 70 Kč

Objednávky přijímá: Český statistický úřad, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10-
Strašnice, odbor informačních služeb, fax: 274054045, tel.: 274052555, e-mail:
objednavky@gw.czso.cz